

ભગવાનશ્રી કુન્દકુન્દ-કલ્હાન જૈનશાસ્ત્રમાળા
પૃષ્ઠ-૨૮ મું

મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકનાં કિરણો

[ભાગ ૧ • અધ્યાય ૧ થી ૬]

પંડિત પ્રવર શ્રી ટોડરમલજી કૃત
મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક ગ્રંથ ઉપર
પરમ પૂજ્ય શ્રી કાનજી સ્વામીએ
કરેલા પ્રવચનોનો સાર

: પ્રકાશક :

શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
સોનગઢ-કાઠિયાવાડ

આભાર-પ્રદર્શન

‘આત્મધર્મ’ માસિકના ગ્રાહકોને લેટ આપવા માટેના આ પુસ્તકની બે હજાર નકલની કિંમત હજારો રૂ. ૧૫૦૦ થઈ છે.

ભાઈશ્રી ખીમચંદ નેઠાલાલ ચોકતરફી, ‘ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ પ્રવચન મંડપ’ ના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે થોડે પ્રહસ્યમાં અંગીકાર કર્યું તેની ખુશાલીમાં આત્મધર્મના લેટપુસ્તક માટે ૭૫૦ રૂ. મળ્યા હતા.

અને ત્યારબાદ, ઉપર્યુકત રકમ ઉપરાંત બે ખર્ચ થાય તે પણ પોતાના તરફથી આપવાની ઉદારતા તેમણે બતાવી છે. આ બદલ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

—રામજી માણેકચંદ દોશી

: મુદ્રા :

ચુનીલાલ માણેકચંદ રવાણી

શિષ્ટ સાહિત્ય મુદ્રણાલય

મોરડા આંકડિયા : કાઠિયાવાડ

નિવેદન

શ્રીમાન્ પंडित प्रवर श्री टोडरमल्लजी मोक्षमार्गप्रकाशक
 ग्रंथની રચના કરી છે. જૈન સમાજમાં જો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ છે.
 વીર સં. ૨૪૭૦ માં આ ગ્રંથ ઉપર પરમ પૂજ્ય મદ્ગુરુદેવશ્રી
 કાનજીસ્વામીજી પ્રવચનો શરૂ કર્યા હતા. તે વખતે તે પ્રવચનો-
 માંથી કેટલાક સારભૂત ન્યાયો લખી લેવામાં આવ્યા હતા.
 મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકમાં કુલ નવ અધિકાર છે. તેમાંથી પહેલા છ
 અધિકાર ઉપરના પ્રવચનોમાંથી ઉતારેલા ન્યાયો આ પુસ્તકમાં
 છાપવામાં આવ્યા છે. સાતમો અધિકાર 'જૈનમતાનુયાયી
 મિથ્યાદષ્ટિઓનું સ્વરૂપ' જો નામનો છે, તે અધિકાર વિજ્ઞાસુ-
 ચ્છાને વિશેષ જરૂરનો છે, તેથી તેના ઉપરના લગભગ બધા
 પ્રવચનો લખી લેવામાં છે, જે લખાણ લગભગ એક હજાર
 પાનાં થાય તેટલું છે.

મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક ગ્રંથને સૂર્યની ઉપમા છે; સૂર્યની જેમ
 તે મોક્ષના માર્ગને પ્રકાશિત કરે છે. અને આ પ્રવચનો તે
 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકનાં કિરણો' છે. જેમ સૂર્યનાં કિરણો અંધકાર
 ને ભેદીને પ્રકાશ ફેલાવે છે તેમ આ કિરણો પણ ભવ્ય જીવોને
 માટે મોક્ષના માર્ગને પ્રકાશિત કરે છે. જે ભવ્ય જીવ પોતાના
 અંતરપટમાં આ કિરણોને દાખલ કરે છે તેના અંતરમાં અવશ્ય
 જ્ઞાનપ્રકાશ થાય છે ને અજ્ઞાન-અંધકાર નષ્ટ થાય છે.

આ પુસ્તકમાં કુલ ૧૬૩ કિરણો છે, તેમાં વિધવિધ અનેક ન્યાયો છે આ પુસ્તકમાં આવેલા વિધયોની યાદી વિધયસૂચિમાં આપી છે આ પ્રવચનોમાં મુખ્યપણે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની જીવ વચ્ચેના મૂળભૂત અતન્ન તફાવતની જોળખાણ કરાવી છે. અજ્ઞાનીના અભિપ્રાયમાં કેવા કેવા પ્રકારની ભ્રાંતી ભૂલો હોય છે, કે બે દાળવા માટેના તેના બધા પ્રયત્નો કેવા બૂલવાળા હોય છે, તથા જ્ઞાનીને સર્વપ્રસંગે કેવો સમ્યક્ અભિપ્રાય રહે છે, ને અજ્ઞાનીને સર્વ પ્રસંગે કેવો બૂલવાળો અભિપ્રાય રહે છે—એ બાબત બહુ વિસ્તારથી આ વ્યાખ્યાનોમાં સ્પષ્ટ સમજાવવામાં આવી છે એ ગીતે અજ્ઞાન અને જ્ઞાન વચ્ચેના મૂળભૂત અતરને જોળખાવીને સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય આમાં બતાવ્યો છે આ પુસ્તકનું લખાણ છપાતા પહેલાં પૂ. મદ્દુરુદેવશ્રીએ વાંચી જવા કૃપા દર્શી છે. પૂ. મદ્દુરુદેવના શ્રીમુખ ૧ પ્રગટેલા આ કિરણોવટે મોક્ષનો-માર્ગ શાશ્વત પ્રકાશિત રહો !

શ્રી મદ્દુરુદેવ-નિર્વાણ-

૬૬યાબ્દ દિન

વીર સ ૨૪૭૪ પોપ વદ ૧૪

સોનગઢ

રામજી માણેકચંદ દોશી

પ્રમુખ

શ્રી જૈન સ્વામ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ

સોનગઢ

❀ વિષય-સૂચિ ❀

અધ્યાય પહેલો

ક્રિસ્ટુ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	અથ અને અંથકર્તા	૧
૨	સિદ્ધ ભગવાનની ઓળખાણથી ભેદવિજ્ઞાન	૧
૩	મગજ કોણ છે ?	૨
૪	માગજિક	૩
૫	સત્શાસ્ત્રોનું સ્વરૂપ	૪-૧૫
	મત્શાસ્ત્રોનું પ્રયોજન વીતરાગભાવ પોષવાનું જ છે.	૪
	ભક્તિ વગેરે શુભરાગનો ઉપદેશ હોય ત્યાં પણ	
	વીતરાગતાનું જ પ્રયોજન છે	૫
	સત્શાસ્ત્ર રાગથી અને કુમાર્ગથી છોડાવે છે	૬
	અન્ન શાસ્ત્રો મ શાસ્ત્ર કેમ નથી ?	૭
	સત્શાસ્ત્રમાં શુભરાગનો ઉપદેશ હોય ત્યાં પણ	
	મોક્ષમાર્ગનું જ પ્રયોજન છે પરંતુ રાગ પોતે,	
	ધર્મ નથી	૮
	જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ જીવોને સીધી રીતે કે મરખાઓ	
	મોક્ષમાર્ગમાં લગાડવા માટે છે	૯

કિરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
	જે સત્યાસ્ર વાચીને રાગ પોપે છે તે સ્વચ્છદી છે	૧૦
	શુભરાગનુ પ્રયોજન શુ છે ?	૧૧
	સત્યાસ્રમા શૃંગારરસ, સુદ્ધ, લોગ વગેરેના વર્ણ- નનું પ્રયોજન	૧૧
	સત્યાસ્રમા સ્વાધીનતા ખતાવીને વીતરાગતા પોપે છે	૧૨
	શાસ્ત્રમા લગાઈ વગેરેનું વર્ણન હોય તે વિકૃત્યા નથી પણુ વૈરગ્ય પોપક કયા છે	૧૨
	જે રાગ દ્વેષ મોહ પોપે તે શાસ્ત્ર નથી પણ શસ્ત્ર છે	૧૩
	જિનેન્દ્રદેવની પૂજામાં વીતરાગતાનુ પ્રયોજન કઈ રીતે છે ?	૧૪
૬	વક્તાનું સ્વરૂપ	૧૫-૨૦
	કેવા વક્તાનો ઉપદેશ માંભળવો યોગ્ય છે ?	૧૫
	કોણુ જૈન છે ?	૧૬
	લાભ તુકશાન	૧૮
	વક્તાને લીધે શ્રોતાને, કે શ્રોતાને લીધે વક્તાને લાભ તુકશાન થતુ નથી	૧૮
	વક્તાના મૂળ લક્ષણ	૧૯
૭	આત્મા તો વાણીનો કતા નથી તો પછી 'વક્તા' જૈન અદ્વાનમા હક હોવા જોઈએ ' એમ કેમ કહ્યુ ?	૨૦
૮	પૂર્વનો ઉદઘાટ અને વર્તમાન પુરુષાર્થ-એ સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ	૨૧-૨૫
	સ્વભાવ તરફ દાખવાનું જ્ઞાનનુ પ્રયોજન છે	૨૨
૯	નિરપેક્ષ પરિણતિ	૨૫
૧૦	સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ કેવી હોય ?	૨૬
૧	સુખનુ વાસ્તવિક કારણ	૨૬

કિરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૨	જ્ઞાનીઓ પૂર્ણસ્વભાવ બતાવે છે	૨૮
૧૩	પર્યાયમાં વિકાર હોવા છતાં વિકાર રહિત સ્વભાવનો અનુભવ થઈ શકે છે.	૩૨
૧૪	કેવળજ્ઞાનનો અંશ	૩૩
૧૫	જ્ઞાનની સ્વાધીનતા	૩૪
૧૬	જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના અભિપ્રાયમાં તફાવત	૩૫
૧૭	સુકૃત થવાનો ઉપાય	૩૭

અધ્યાય બીજો

૧૮	આત્મા અને કર્મ	૩૮
૧૯	સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વનો સંબંધ લેશ્યા સાથે નથી	૪૦
૨૦	કપાય મંદ કચારે પડે અને કપાયનો અભાવ કચારે થાય?	૪૨
૨૧	જીવની ભૂલ અને કર્મ	૪૪
૨૨	કપાય અને તેના પ્રકારો	૪૭
૨૩	વિકારરૂપી રોગ અને તે મટાડવાનો ઉપાય	૪૮
૨૪	ભૂલ ક્યારે ટળે?	૪૯
૨૫	કરેક વસ્તુનું સ્વતંત્રપણું-લિપ્તપણું	૫૦
૨૬	જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના અભિપ્રાયનો તફાવત	૫૧
૨૬	અ ઇદ્ર અને અનિષ્ટ શું?	૫૨
૨૭	મોક્ષમાર્ગી અને સંસારમાર્ગી	૫૫
૨૮	પ્રભુતા	૫૫
૨૯	જ્ઞાનસ્વભાવ જ ઇદ્ર છે; પુણ્યથી આત્મા બંધાય છે	૫૬
૩૦	સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ	૫૬
૩૧	ઇન્દ્રિયા અને અભિપ્રાય	૫૭
૩૨	અંતરાય	૫૮

ક્રિસ્ટ	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૩	જ્ઞાનની નિર્મળતાનું માપ	૫૬
૩૪	પરિપૂર્ણ, નિર્વિકાર, અસંયોગી સ્વભાવ	૬૦
૩૫	રોગ બાણીને ટાળવાનો ઉપાય કર!	૬૧
	અધ્યાય ત્રીજો	
૩૬	મ ગલાચરણ	૬૨
૩૭	દુઃખથી છૂટવાનો ઉપાય કોણ કરે ?	૬૨
૩૮	દુઃખ ટાળવા માટેના જીવના ઉપાયોમાં ભૂલ અને માથો ઉપાય	૬૩
૩૯	મિથ્યાત્વ	૬૭
૪૦	જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની ભાવના	૬૭
૪૧	ઇચ્છા ટાળવા માટે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની માન્યતામાં ફેરફાર	૭૩
૪૨	જ્ઞાન દુઃખનું કારણ નથી પણ મોહ દુઃખનું કારણ છે	૮૨
૪૩	દુઃખના બે પ્રકાર	૮૪
૪૪	દરેક વસ્તુની સ્વાધીનતા	૮૫
૪૫	પરદ્રવ્યમાં કાંઈ પણ કરવાની ઈચ્છાનું વ્યર્થપણ અને તે છોડવાની પ્રેરણા	૮૬
૪૬	સ્વભાવ સુખનું નિત્યપણું અને સંયોગોમાં સુખની કંપનાનું અનિત્યપણું	૮૭
૪૭	સમજણ ત્યા સમાધાન, અણુસમજણ ત્યા વાંધા	૮૭
૪૮	વિષયો જોટલે શું અને તે ક્યારે છૂટે ?	૮૮
૪૯	અવગ્રહણ અને સંયોગી દષ્ટિ	૮૮
૫૦	સાલાવના આગયે સાધકની નિઃશકતા	૮૯

ક્રિસાણુ	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૧	સ્વભાવની ભાવનાનું ક્ષણ અને સ યોગની ભાવનાનું ક્ષણ	૬૦
૫૨	જીવે શુ કરવાનું છે ?	૬૦
૫૩	વસ્તુની મર્યાદા—નેનું ન્વતંત્ર પરિણમન	૬૧
૫૪	ઉત્પાદ—ધ્યય—ધ્રુવ	૬૩
૫૫	લોક ટાળવા માટે પૂછું સ્વરૂપની ભાવના	૬૩
૫૬	પોતાનું સ્વરૂપ સહજ હોવા છતાં કઠણ કેમ લાગે છે ?	૬૪
૫૭	પોતાના સ્વભાવની મમજલ મુગમ છે—કોઈ અન્યની તેમા જરૂર પડતી નથી	૬૫
૫૮	જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના રાગમા તફાવત	૬૬
૫૯	રાગ દ્વેષ વખતે મમ્યગ્નિ અને મિથ્યાગ્નિનું પરિણમન કેવું હોય !	૬૭
૬૦	જ્ઞાનીને વીતરાગતાની ભાવના છે, અજ્ઞાનીને ગગની ભાવના છે	૬૮
૬૧	અજ્ઞાની જીવ નિમિત્તના આશ્રયથી કપાય લખાવે છે, જ્ઞાની જીવ સ્વભાવની ભાવનાથી કપાયને તોડી નાખે છે	૬૮
૬૨	ખરૂ જીવન, મરણ	૧૦૦
૬૩	આહ્વાનમા પ્રયોજન શુ છે ?	૧૦૦
૬૪	લોક, લય, જીગૃહ્સા અને કામેચ્છાને ટાળવાનો ઉપાય	૧૦૩
૬૫	કપાયની હદ કયારે બધાય ?	૧૦૪
૬૬	ઈચ્છા તે દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય નથી, પણ સમ્યક્જ્ઞાન જ તેનો ઉપાય છે.	૧૦૫
૬૭	અનતભવનું મૂળિયું અને તેના નાશનું કારણ	૧૦૬

ક્રિસલ	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૮	સુખ ક્યાં છે અને તે કેમ પ્રગટે ?	૧૦૬
૬૯	જ્ઞાનીને સમાધિ, અજ્ઞાનીને ઝોળો;—તેનાં કારણ	૧૦૭
૭૦	સુખી થવાનો સાચો ઉપાય સ્વ-પરતું લોહજ્ઞાન છે	૧૦૮
૭૧	સાચી દષ્ટિનો તથા જોડી દષ્ટિનો આધાર અને તેનું ફળ	૧૦૯
૭૨	એકલું પુણ્ય કે એકલું પાપ ન હોય, ધર્મ એકલો હોય	૧૦૯
૭૩	હું ખના કારણરૂપ ચાર પ્રકારની ઈચ્છા અને તે ટાળવાનો ઉપાય	૧૧૧
૭૪	હું ખ ટાળવાનો ઉપાય કોણ કરે ?	૧૧૩
૭૫	હું ખનું લક્ષણ	૧૧૩
૭૬	જ્ઞાન અને ઈચ્છા	૧૧૪
૭૭	ઈચ્છા ટાળવાનો ઉપાય લોહજ્ઞાન	૧૧૫
૭૮	ઈચ્છા અનુસાર હું ખ છે, સંયોગ અનુસાર નથી; ઈચ્છાનું મૂળ મિથ્યાત્વ છે.	૧૧૬
૭૯	સુખનો ઉપાય રત્નત્રય છે	૧૧૭
૮૦	જીવોએ અનંત કાળમાં કેવા ભાવ ક્યાં છે ?	૧૧૮
૮૧	અજ્ઞાનીઓ હું ખને પણ જોળખતા નથી	૧૧૯
૮૨	પુણ્ય કરતાં યજ્ઞ નૈતન્યધર્મની કુર્લભતા	૧૨૦
૮૩	પાપ અને પુણ્ય વચ્ચે વિવેક; તથા પુણ્ય અને ધર્મની વ્યતનું જુદાપણું	૧૨૦
૮૪	જ્ઞાની સમજાવે છે કે આત્માના સ્વભાવમાં રાગદ્વેષ નથી	૧૨૨
૮૫	સ્વભાવદષ્ટિએ પરિપૂર્ણ, નિર્વિકારી ને અગમ્યોગી; પર્ણદષ્ટિએ અપૂર્ણ, વિકારી ને સંયોગી; તેમાં	

કિરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
	કેના લક્ષે સુખ પ્રગટે ?	૧૨૪
૮૬	ચૈતન્યની શુદ્ધતા કેને પ્રગટે ?	૧૨૫
૮૭	પરતું ધણીપણું તે સંસાર, સ્વભાવનું ધણીપણું તે મોક્ષ	૧૨૬
૮૮	કાળ કે બાહ્ય ત્યાગના આધારે ધર્મનું કે પુરય- પાપનું માપ નથી	૧૨૬
૮૯	દુઃખ-સુખ તથા તેનાં કારણો	૧૨૭
૯૦	અયકાર લક્ષામણ કરે છે ...	૧૨૮
	અધ્યાય ચોથો	
૯૧	મગલાચરણ	૧૨૯
૯૨	દુઃખ દૂર કરવા માટે પ્રથમ સ્વ-પરતું લેદશાન જોઈએ	૧૨૯
૯૩	સ્વભાવમાં એકત્વશુદ્ધિ તે સુખ, ને વિકારમાં એકત્વશુદ્ધિ તે દુઃખ	૧૩૦
૯૪	ધર્મનો સખધ કપાયની મંદતા સાથે નથી પણ સ્વભાવ સાથે છે	૧૩૧
૯૫	સમ્યક્શુદ્ધિ કેને અવલબે છે ?	૧૩૨
૯૬	માત્ર ઉપયોગ બદલવાનો છે	૧૩૩
૯૭	શરીરની ક્રિયા, પ્રદેશોનું ક્ષેત્રાતર અને ધૃત્તિ-એ ત્રણેની સ્વતંત્રતા	૧૩૩
૯૮	ઉપાદાન-નિમિત્ત	૧૩૫
૯૯	જીવ ધર્મકાર્ય કર્યારે કરે ?	૧૩૭
૧૦૦	સ્વતંત્ર પરિણામન	૧૩૭
૧૦૧	જડ-ચેતનનું લેદશાન અને તેનું દુઃખ-વીતરાગતા	૧૩૭

ક્રિસ્ટ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦૨	જ્ઞાનીઓ લેક્ષણ કરાવે છે ..	૧૩૮
૧૦૩	આત્મા પોતે ચેતન્યસ્વરૂપ હોવા છતાં તેની જૂન કેમ થઈ	૧૩૯
૧૦૪	—એ જૂન કેમ ટળે ?	૧૪૦
૧૦૫	અધર્મદશા ને ધર્મદશા	૧૪૦
૧૦૬	વીતરાગ ભગવાન શેનું નિમિત્ત છે?—વીતરાગતાનું કે રાગનું ?	૧૪૧
૧૦૭	અજ્ઞાનીનો જ્ઞમ, તેનું કારણ ને તે દાળવાનો ઉપાય	૧૪૦
૧૦૮	જીવ શરીરને પોતાનું કેમ માને છે ?	૧૪૩
૧૦૯	સાચક સમ્યક્ત્વ અને ભવ	૧૪૩
૧૧૦	નેમનનનનો આરોપ ક્યારે લાગુ પડે ?	૧૪૪
૧૧૧	પુરુષાર્થનું વલણ	૧૪૫
૧૧૨	પાપ, પુણ્ય અને ધર્મ	૧૪૫
૧૧૩	બંધનનું વધારે કારણ કોણ ?	૧૪૬
૧૧૪	આત્મા તરફ પ્રેમ ક્યારે જાગે ?	૧૪૬
૧૧૫	જેને વિદ્યારને પ્રેમ છે તેને સ્વભાવનો અનાદર છે	૧૪૮
૧૧૬	પુરુષાર્થનું સ્વાધીનપણું	૧૪૯
૧૧૭	તીર્થંકરોને જે મહદગાર માને છે તે તીર્થંકરોનો અનાદર કયે છે	૧૪૯
૧૧૮	જીવના ગુણોમાં ચેતન અને જડ એવા બે પ્રકાર	૧૫૦
૧૧૯	આત્માની ભાવના કે આત્માનું ધ્યાન ક્યારે થઈ શકે ?	૧૫૦
૧૨૦	કેવળજ્ઞાન કેમ અટક્યું છે ?	૧૫૧
૧૨૧	સમ્યક્જ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાન	૧૫૨
૧૨૨	મિથ્યાજ્ઞાનનું કારણ શું ? અને તેમાં નિમિત્ત કોણ ? જ્ઞાનાવરણ કે મોહનીય ?	૧૫૩

ક્રિ.સં.	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૨૩	બોમ્બમારો, ને તેનાથી બચવાનો ઉપાય	૧૫૬
૧૨૪	અનેકાંતવસ્તુસ્વભાવ	૧૫૭
૧૨૫	જ્ઞાતાભાવ	૧૫૮
૧૨૬	બધા જીવને ચારિત્રનો અગ્ર પ્રગટ છે	૧૫૯
૧૨૭	સર્વવ્યાપક અનેકાંત	૧૬૦
૧૨૮	અનેકાંતનું કૃણ વીતરાગતા	૧૬૧
૧૨૯	આત્મસ્વભાવનો મહિમા અને જૈનદર્શનનું પ્રયોજન	૧૬૧
૧૩૦	‘ સર્વ’ શુદ્ધિ શી તે સમ્યક્ત્વ’ જોડે શું ?	૧૬૨
૧૩૧	શુદ્ધિનું સ્વતંત્ર પરિણમન	૧૬૩
૧૩૨	અનાદિ મિથ્યાજ્ઞાન ને આદિ મિથ્યાજ્ઞાન સંબંધી	૧૬૪
૧૩૩	જૈનદર્શનના શાસ્ત્રોના ભાવ સમજવા માટે અવશ્ય લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય નિયમો	૧૬૫
૧૩૪	સમ્યક્ચારિત્ર	૧૬૭
૧૩૫	પદાર્થોનું પરિણમન સ્વતંત્ર છે	૧૬૮
૧૩૬	કોઈ પર પદાર્થો ધ્રુવ-અનિધ્રુવ નથી	૧૬૯
૧૩૭	જેઓ આત્માની સમજણ કરતા નથી ને બહાના બતાવે છે તેઓ વેદીયા-મૂર્ખ છે.. સમજણ માટે સદાય માંગણિક કાળ જ છે	૧૬૯
૧૩૮	સાચી વિદ્યા	૧૭૨
૧૩૯	આત્માની સાથે શું રહે ?-આત્માનું શું છે ?	૧૭૪
૧૪૦	જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ ...અને અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ	૧૭૫
૧૪૧	બધા જીવોને માટે સુખી થવાનો એક ઉપાય-સાચી સમજણ	૧૭૬
૧૪૨	જિજ્ઞાસુને પ્રેરણા	૧૭૬

અધ્યાય પાત્રમો તથા છટ્ટો

- ૧૪૩ તત્ત્વસ્વરૂપ સમજાવતી ચૌકાગી ૧૮૦-૧૮૨
- ૧ પર પદાર્થો ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ છે એમ માનવું તે અજ્ઞાન ૧૮૦
- ૨ આત્મા ઇષ્ટ અને પર પદાર્થો અનિષ્ટ એમ માનવું
તે પણ અજ્ઞાન ૧૮૧
- ૩ સ્વભાવ ઇષ્ટ ને વિકાર અનિષ્ટ એ માન્યતા તે
સાધકે દશા ૧૮૧
- ૪ ઇષ્ટ-અનિષ્ટના વિકે પ પણ છોડીને સ્વરૂપમા પૂર્ણ
લીન થવું તે સાધ્યદશા ૧૮૨
- ૧૪૪ ધર્મી જીવના ધર્મનો સળધે દેાની સાથે છે ? ને
ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય શું ? ૧૮૩
- ૧૪૫ મૃત્યુનો ભય દેાને ટળે ? ૧૮૪
- ૧૪૬ જીવની ધારણા અનુમાર જ બધું કયારે થાય ?
અને તેનું કુખ કયારે ટળે ? ૧૮૫
- ૧૪૭ જ્ઞાનનો અકર્તા સ્વભાવ ૧૮૬
- ૧૪૮ જ્ઞાન સામ્રાજ્ય ૧૮૭
- ૧૪૯ સર્વ શાસ્ત્રનું પ્રયોજન ૧૮૭
- ૧૫૦ કન્યાણુનો ઉપાય કપાયની મહતા નથી પણ
અકપાય સ્વરૂપની જોળખાણ છે ૧૮૮
- ૧૫૧ સુકિત ૧૮૯
- ૧૫૨ આદરણીય શું ? ૧૮૯
- ૧૫૩ વિશેષ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પ્રયોજનબૂત છે કે નહિ ? ૧૯૦
- ૧૫૪ આત્માને શું ખરે ને શું ન ખરે - એની દેાને
અખર પડે ? ૧૯૦

કિરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫૫	સ્વાશ્રયે સુક્રિત, મરાશ્રયે ળધન	૧૬૧
૧૫૬	અનાયતા-મૂઢતા	૧૬૨
૧૫૭	પર્યાયનુ કારણ કૈણુ ?	૧૬૩
૧૫૮	શરીરથી જુઠા ચૈતન્યસ્વરૂપને જોળખીને તેનું જ	
	શરણ કર	૧૬૪
૧૫૯	શરીર અને ચૈતનાનું જુઠાપણુ	૧૬૫
૧૬૦	દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનુ અનાદિપણુ છે, તેનો કૈણ	
	કતો નથી	૧૬૬
૧૬૧	જ્ઞાનસ્વભાવ અને જ્ઞેયસ્વભાવ	૧૬૭
૧૬૨	જ્ઞાનનુ સ્વતંત્રપણુ	૧૬૭
૧૬૩	જૈનદર્શનનો સાર—સેદજ્ઞાન ને વીતરાગતા	૧૬૮

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦	૭	માંસભક્ષણ છોડાવવા	માંસભક્ષણ છોડવાના
૧૩	૧૬	સમ્યગ્દર્શન	સમ્યગ્દર્શનાદિ
૧૭	૧૪	પોતાની	પોતાના
૨૧	૨૦	સમ્યક્જ્ઞાનરૂપે	સમ્યક્જ્ઞાનરૂપે
૨૩	૨૧	પરલક્ષી	પરલક્ષી-
૨૬	૨૩	માને છે	માને છે.
૩૨	૨૧	છે તેને	છે તે તેને
૩૩	૪	હતો. તે	હતો તે.
૩૮	૧૮	[કિરણ નં (૧૮) થી ખીન્ને અધ્યાય થકી યાવ છે]	
૬૮	૧૩	તેણે	તેને.
૮૦	૨૧	કણ	કણ કણ
૮૮	૮	ગાઠી	ઠીધા.
૯૨	૮	પરિણમાવતી	પરિણમાવતો
૧૦૦	૨	રાખીને	-----
૧૧૫	૨૩	સ્વભાવના	સ્વભાવની
૧૧૮	૧૮	ધર્મીઓનો	ધર્મીઓનો
૧૫૪	૧૮	જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ	જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ
૧૬૮	૧૭	અસાધી શકતા	અસાધી શકતા
૧૮૧	૨૦	સાનીઓના	સાનીઓના

શ્રી
મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકનાં
કિરણો
[ભાગ ૧ : અધ્યાય ૧ થી ૬]

પાંડિત પ્રવર શ્રી ટોડરમલભૂત
મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક ગ્રંથ ઉપર
પરમ પૂજ્ય શ્રી કાનભ સ્વામીએ
કરેલા પ્રવચનોનો સાર

શ્રી જિનેન્દ્રદેવને નમસ્કાર
શ્રી સદ્ગુરુદેવને નમસ્કાર

વીર સ ૨૪૭૦ આસો વદ ૮

(૧)

અંથ અને અંથકર્તા

આ અંથ મોક્ષનો માર્ગ છે જે અનાદિથી જીવોએ જાણ્યો તથા તેનો પ્રકાશ કરનાર છે પઠિતપ્રભર શ્રી ટોડરમલ્લજીએ આ મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકમા હૃન્નરો સત્યાગ્રોગુ દોહન કરીને આચાર્યોના કથનનું રહસ્ય ઉત્તાર્યું છે,

વીર સ ૨૪૭૦ આસો વદ ૧૧

(૨) સિદ્ધ ભગવાનની ઓળખાણથી ભેદવિજ્ઞાન

સિદ્ધ ભગવાનના સ્વરૂપને જે જીવ ઓળખે છે તે વિજ્ઞાન રૂપ થાય છે અર્થાત્ તેને ભેદવિજ્ઞાન થાય છે. તે દેવી રીતે

થાય છે ? કે બ્યારે જીવ સિદ્ધભગવાનને જોઈજો છે ત્યારે તેને જોવી બાવના થાય છે કે અહો ! આ સિદ્ધભગવાન સપૂર્ણ સુખી છે, તેમનું જ્ઞાન પણ પરિપૂર્ણ છે, તેમને રાગ-દ્વેષ નથી, ક્રમ નથી, શરીર નથી, સિદ્ધભગવાન આત્મા છે અને હું પણ આત્મા છું, સ્વભાવ અપેક્ષાએ સિદ્ધમા અને મારામાં ફેર નથી સિદ્ધભગવાનની જેમ હું મારા સ્વભાવથી પરિપૂર્ણ છું. સિદ્ધના સ્વરૂપમા રાગ-દ્વેષ, ક્રમ કે શરીર નથી, તેમ મારા સ્વરૂપમા પણ રાગ-દ્વેષ, ક્રમ કે શરીર નથી, સિદ્ધને પુણ્ય-પાપના બાવ નથી તેમ મારે પણ વર્તમાન જે પુણ્ય-પાપભાવ થાય છે તે મારા સ્વભાવભાવ નથી પણ ઉપાધિભાવ છે. જે સિદ્ધને નહિ તે મારે પણ નહિ આત્માનો સ્વભાવભાવ શુદ્ધ પવિત્ર છે, તે બાવ વડે રાગાદિ ઉપાધિ બાવોને સિદ્ધ ભગવાને ટાળ્યા છે અને સ્વદ્રવ્યની સ્થિરતાવડે પર દ્રવ્યનું અહિં પણ ટાળ્યું છે, સિદ્ધના આત્મામાથી જે ટળી ગયું તે ગયું મારા આત્મામાથી પણ ટળવા યોગ્ય જ છે અને સિદ્ધ સમાન એકલો શુદ્ધસ્વભાવભાવ રહેવા યોગ્ય છે. આ રીતે સિદ્ધસ્વરૂપના જ્ઞાન અને ધ્યાનવડે બધા જીવોને સ્વભાવ અને પરભાવનું જોડજ્ઞાન થાય છે, માટે શ્રી સિદ્ધભગવતો મગગ રૂપ છે, તેમને અમારા નમસ્કાર હો સિદ્ધ તેવો હું અને હું તેવો સિદ્ધ—જેમ સિદ્ધભગવાન શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને દર્શાવવા માટે પ્રતિર્ણિજ સમાન છે

(૩)

સંગળ કોણ છે ?

પ્રશ્ન - મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકની શરુઆત કરતા પચ પરમેશ્વરીને ગણિકસ્વરૂપ કહ્યા, પણ પચપરમેશ્વરીઓ તો પર દ્રવ્ય છે,

જો પર દ્રવ્યને માંગણિક કહેશે તો નિમિત્તનું જોર આવશે ?
 ઉત્તર:-પંચ પરમેષ્ઠીઓને માંગણિક તરીકે દેહા, તેમાં
 નિમિત્તનું જોર આવતું નથી પણ પંચપરમેષ્ઠીઓને યથાર્થ-
 પદ્ધતિ જોળખીને તેને સ્મરણમાં લેનાર જે પોતાનું જ્ઞાન છે, તે
 જ્ઞાન જ પરમ માંગણિક છે. તેથી ખરેખર જ્ઞાનસ્વભાવનું જ
 જોર છે. પંચપરમેષ્ઠીઓ પોતપોતાને માટે માંગણિકરૂપ છે અને
 આ આત્માને માટે પોતાનો નિર્મળભાવ માંગણિકરૂપ છે. પંચ-
 પરમેષ્ઠીઓની જોળખાણ અને સ્મરણ કરતાં પોતાના ભાવમાં
 લીન કયાય ટળીને નિર્મળતા યાય છે તે જ મંગળ છે.
 વીર સં. રમણ કારતક સ્વ ૧

(૪)

આત્મામાં દેવજ્ઞાન પ્રગટે તે જ સુપ્રભાત છે અને
 તે જ આત્માનું માંગણિક છે. આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવ દેવજ્ઞ-
 જ્ઞાનને જોળખીને તેનો જેને મહિમા આવે છે તેને વિકારનો
 અને પરનો મહિમા ટળે છે-તે જ મંગળ છે.

આત્મા પોતે સહજસ્વરૂપે દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, આનંદ, પુરુષાર્થ
 વગેરેથી સંપૂર્ણ સ્વભાવસંપદાનું મંદિર છે. આત્માને પોતાના
 શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-સુખ વગેરે માટે બહારની કોઈ લક્ષ્મીની જ.
 નથી, પણ પોતે જ સ્વભાવની પૂર્ણ લક્ષ્મીનું વીતરાગી-મંદિ
 ર છે. આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાન-આનંદથી તાદાત્મ્યરૂપ છે, તે કર્મ
 જ્ઞાન-આનંદ સ્વભાવથી છૂટતો નથી. પોતાના સંપૂર્ણ જ્ઞાન-આનંદ
 સ્વભાવની દૃષ્ટિ અને લીનતાથી જે સત્પુરુષોને દેવજ્ઞજ્ઞાન અને
 સુખ પ્રગટ્યું તેઓના આત્મામાં સુપ્રભાત પ્રગટ્યું,

અને સાદિ એમંતકાળ મંગળ થયે બેઠું. એવા શ્રી જિનેન્દ્ર
ભગવંતોને ભક્તિપૂર્વક અમારા નમસ્કાર હો.

વીર સં. ૨૪૭૧ કારતક સુદ ૨

(૫)

સત્શાસ્ત્રોનું સ્વરૂપ

“ જો આગમ મોક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ કરે તે જ આગમ
વાંચવા-સાંભળવા યોગ્ય છે, કારણ કે સંસારમાં જીવ અનેક
પ્રકારનાં દુઃખોથી પીડિત છે. જો શાસ્ત્રરૂપી હીપક વઢે તે મોક્ષ-
માર્ગને પામે તો તે મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરી એ દુઃખોથી
મુક્ત થાય. હવે મોક્ષમાર્ગ તો એક વીતરાગભાવ છે માટે જો
શાસ્ત્રોમાં કોઈ પ્રકારે રાગદ્વેષ મોહ ભાવોના નિવેધ કરી વીત-
રાગભાવનું પ્રયોજન પ્રગટ કયું હોય તે જ શાસ્ત્ર વાંચવા-
સાંભળવા યોગ્ય છે. ” (મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૧૫)

સત્શાસ્ત્રોનું પ્રયોજન વીતરાગભાવ પોષવાનું જ છે

સત્શાસ્ત્રોમાં ગમે તે વાત કરી હોય પણ તેમાં રાગ-દ્વેષ
મોહ મટાડવાનું અને વીતરાગભાવને પોષવાનું જ પ્રયોજન છે.
ભક્તિ, શાસ્ત્રશ્રવણ, દાન ઇત્યાદિ કરવાની વીતિ કરી હોય ત્યાં
પણ તેમાં જો રાગ છે તેનો તો નિવેધ જ કર્યો છે. દેવ-શુર-
શાસ્ત્રની ભક્તિ વગેરેમાં શુભવૃત્તિ છે. કુદેવ-
કુશુર-કુશાલી પ્રત્યેના રાગનો આવે

જો નેમી જો નેમી જો નેમી જો નેમી

જો

સત્યાન્ત્ર વાંચતાં શુભરાગે હોય છે 'પંજ' શાસ્ત્રોનું પ્રયોજન તો એ બતાવવાનું છે કે, આં શુભરાગે પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેથી તે પંજ રાખવા જેવો નથી. સ્વરૂપની દૃષ્ટિ સહિતના શુભભાવ હોય તે અશુભભાવથી બચાવે છે તેથી તેના વડે વીતરાગભાવરૂપ પ્રયોજનને અંશે સિદ્ધ થાય છે. કેાઈ પણ જાતનો રાગ રાખવાનું શાસ્ત્રો બતાવતાં નથી, પણ કેાઈને કેાઈ પ્રકારે રાગ ટાળવાનું જ શાસ્ત્રો બતાવે છે. શાસ્ત્રો આત્માની સ્વતંત્રતા બતાવે છે કે તું સ્વતંત્ર છો, તારાથી તું પરિપૂર્ણ છો; અમોરું અંબલેબન પણ તને નથી. એ રીતે શાસ્ત્રો આત્માની સ્વતંત્રતા બતાવીને મોહ તથા રાગ-દ્વેષ છોડાવે છે. જેટલો રાગ ઘટીને વીતરાગભાવ થયો તેટલું પ્રયોજન સધાયું છે અને જે રાગ રહ્યો તે રાખવા જેવો નથી.

જેમાં કેાઈ પણ પ્રકારે રાગ કરવાનું પ્રયોજન બતાવ્યું હોય તે સંત્યાન્ત્ર નથી. સંત્યાન્ત્રો કેાઈ પણ પ્રકારે રાગ કરવાનું પ્રયોજન કહે જ નહિ.

ભક્તિ વર્ગે શુભરાગનો ઉપદેશ હોય ત્યાં પણ વીતરાગતાનું જ પ્રયોજન છે

પ્રશ્ન:—ભગવાનની ભક્તિ તે શુભરાગ છે છતાં સંત્યાન્ત્રમાં તો તે કરવાનો ઉપદેશ આવે છે ?

ઉત્તર:—સત્યાન્ત્રમાં ભગવાનની ભક્તિ કરવાનું કહ્યું હોય ત્યાં પ્રયોજન અશુભરાગે ટાળવાનું છે, અને જે શુભરાગ રહી જાય છે તેને પણ રાખવાનો ઉપદેશ નથી. સત્યાન્ત્રનું પૂર્ણ પ્રયોજન તો અશુભ તેમ જ શુભ બંને રાગ છોડાવીને સંપૂર્ણ વીતરાગતા કરવાનું જ છે, પણ જ્યાં તે પ્રયોજન પૂર્ણપણે

અને સાદિ અનંતકાળ મગળ થયું છે. જેવા શ્રી જિનેન્દ્ર
મગ્ધવતોને ભક્તિપૂર્વક અમારા નમસ્કાર હો.

વીર સ. ૨૪૭૧ કારતક સુ ૨

(૫)

સત્શાસ્ત્રોતું સ્વરૂપ

“ જે આગમ મોક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ કરે તે જ આગમ
વાંચવા-સાંભળવા યોગ્ય છે, કારણ કે સંસારમાં જીવ અનેક
પ્રકારના હુ.ખોથી પીડિત છે. જે શાસ્ત્રરૂપી હીપક વડે તે મોક્ષ-
માર્ગને પામે તો તે મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરી એ હુ.ખોથી
મુક્ત થાય હવે મોક્ષમાર્ગ તો એક વીતરાગભાવ છે માટે જે
શાસ્ત્રોમાં કેઈ પ્રકારે રાગદ્વેષ મોહ ભાવોનો નિષેધ કરી વીત-
રાગભાવનું પ્રયોજન પ્રગટ કર્યું હોય તે જ શાસ્ત્ર વાંચવા-
સાંભળવા યોગ્ય છે. ” (મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૧૫)

સત્શાસ્ત્રોતું પ્રયોજન વીતરાગભાવ પોષવાનું જ છે

સત્શાસ્ત્રોમાં જમે તે વાત કરી હોય પણ તેમાં રાગ-દ્વેષ
મોહ મટાડવાનું અને વીતરાગભાવને પોષવાનું જ પ્રયોજન છે.
ભક્તિ, શાસ્ત્રપણ, દાન ઇત્યાદિ કરવાની વાત કરી હોય ત્યાં
પણ તેમાં જે રાગ છે તેનો તો નિષેધ જ કર્યો છે. દેવ-શુર-
શાસ્ત્રની ભક્તિ વગેરેમાં શુભરાગ હોય છે પરંતુ તેમાં ક્રોધ-
ક્રુર-ક્રુશાસ્ત્ર પ્રત્યેના રાગનો પહેલો જ ધડાકો નિષેધ આવે
છે, તેથી ત્યાં પણ રાગ ટાળવાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે.
સાચા દેવ-શુર-શાસ્ત્રની ભક્તિ, પૂજા વગેરેનું કથન હોય ત્યાં
વીતરાગી સ્વરૂપની દૃષ્ટિપૂર્વક જે અશુભરાગ ટળ્યો તે પ્રયોજન
છે, પણ જે શુભરાગ રહ્યો છે તેનું પ્રયોજન નથી, તેનો તો
છે.

સત્યાશ્ર વાંચતી શુભરાગ હોય છે પણ શાસ્ત્રોનું પ્રયોજન તો એ બતાવવાનું છે કે, આ શુભરાગ પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેથી તે પણ રાખવા જેવો નથી. સ્વરૂપની દૃષ્ટિ સહિતના શુભભાવ હોય તે અશુભભાવથી બચાવે છે તેથી તેના વડે વીતરાગભાવરૂપ પ્રયોજન અંશે સિદ્ધ થાય છે. કેાઈ પણ જાતનો રાગ રાખવાનું શાસ્ત્રો બતાવતાં નથી, પણ કેાઈને કેાઈ પ્રકારે રાગ ટાળવાનું જ શાસ્ત્રો બતાવે છે. શાસ્ત્રો આત્માની સ્વતંત્રતા બતાવે છે કે તુ સ્વતંત્ર છો, તારાથી તું પરિપૂર્ણ છો, અમારું અવલંબન પણ તને નથી. એ રીતે શાસ્ત્રો આત્માની સ્વતંત્રતા બતાવીને ચોક્કસ તથા રાગ-દ્વેષ છોડાવે છે. જેટલો રાગ ઘટીને વીતરાગભાવ થયો તેટલું પ્રયોજન સધાયું છે અને જે રાગ રહ્યો તે રાખવા જેવો નથી.

જેમા કેાઈ પણ પ્રકારે રાગ કરવાનું પ્રયોજન બતાવ્યું હોય તે સત્યાશ્ર નથી. સત્યાશ્રો કેાઈ પણ પ્રકારે રાગ કરવાનું પ્રયોજન કહે જ નહિ.

ભક્તિ વગેરે શુભરાગનો ઉપદેશ હોય ત્યાં પણ વીતરાગતાનું જ પ્રયોજન છે

પ્રશ્ન.—ભગવાનની ભક્તિ તે શુભરાગ છે છતાં સત્યાશ્રમાં તો તે કરવાનો ઉપદેશ આવે છે ?

ઉત્તર —સત્યાશ્રમાં ભગવાનની ભક્તિ કરવાનું કહ્યું હોય ત્યાં પ્રયોજન અશુભરાગ ટાળવાનું છે, અને જે શુભરાગ રહી જાય છે તેને પણ રાખવાનો ઉપદેશ નથી. સત્યાશ્રનું પૂર્ણ પ્રયોજન તો અશુભ તેમ જ શુભ બને રાગ છોડાવીને સંપૂર્ણ વીતરાગતા કરવાનું જ છે, પણ જ્યાં તે પ્રયોજન પૂર્ણપણે

સિદ્ધ ન થતુ હોય ત્યા એકદેશ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા માટે અશુભથી છોડાવવા શુભનો ઉપદેશ આપવામા આવે છે

સત્શાસ રાગથી અને કુમાર્ગથી છોડાવે છે

સત્શાસ્ત્રમા કેઈ વાર તો એમ પણ કહ્યુ હોય કે હુ જિનેન્દ્ર જગવાનને માન, તો તારુ વાઝિયાપણુ ટળશે—તને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે આમા પણ કેઈક અશે રાગ ઘટાડવાનુ જ પ્રયોજન છે જો કે પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી વીનરાગદેવને માને ત્યા તો મિથ્યાત્વ જ છે, છતા પણ લૌકિક હનુમાન, શીકેતેર, પીર વગેરે કુદેવને માનવાથી જીવને અતિ તીવ્ર રાગ તેનાથી છોડાવવાનુ પ્રયોજન વિચારીને સાચા દેવને માનવાનુ કહ્યુ છે પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છાએ પણ કુદેવાદિને છોડીને સાચા દેવને માનવાથી રાગ કાઈક મંદ પડે છે, તેમ જ કુદેવાદિ પાસે તો તેને સત્ સમજવાનો અવકાશ જ ન હોય, હવે કુદેવાદિને માનવાથી કેઈક વાર પણ તેને સત્ સમજવાનો અવકાશ છે. આ રીતે, જે રાગ મદ પડે છે તેટલુ જ શાસ્ત્રનુ પ્રયોજન છે, રાગ રહ્યો તે તો છોડવા યોગ્યજ છે

સત્શાસ્ત્રો પ્રથમ તો પૂર્ણતાનો જ ઉપદેશ આપે છે કે તારો સ્વભાવ સર્વ પ્રકારે પરિપૂર્ણ છે, તેની થકા-જ્ઞાન-સ્થિતતા મ્હીને આ દુણે જ પૂર્ણ પરમાત્મા થઈ જા મિથ્યાત્વ અને રાગમાત્ર કાઢીને ચિદાનંદ વીતરાગ થા જો આ પૂર્ણ વીતરાગતા ન થઈ શકે તો સપૂર્ણ વીતરાગી સ્વભાવની શ્રદ્ધા કર, જ્ઞાન કર અને જો તત્કાલ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન પણ ન થઈ શકે તો તેની જિજ્ઞાસા રાખીને સત્દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના અવલંબન વડે કુદેવાદિ પ્રત્યેના રાગને છોડ

આમાં જે શુભરાગ થાય છે તે રાગ કરાવવાનું શાસ્ત્રનું પ્રયોજન નથી, પણ જેટલે અંશે રાગ ટળ્યો તેટલું જ પ્રયોજન છે. શાસ્ત્રનું મૂળ પ્રયોજન તો જીવને મોક્ષમાર્ગમાં લગાડવાનું છે. સાચા શાસ્ત્રો કોઈ પણ પ્રકારે જીવને રાગથી અને કુમાર્ગથી છોડાવે છે. રાગની કે કુદેવાદિની પુષ્ટિ કરાવનારું કથન કોઈ પણ વીતરાગી શાસ્ત્રમાં હોય નહિ. ‘તારાથી શુભરાગ ન થાય તો તું પાપ કરજે અથવા તો કુદેવાદિને માનજે’—એવું વચન કોઈ પણ સત્શાસ્ત્રમાં હોય જ નહિ.

અન્ય શાસ્ત્રો સત્શાસ્ત્ર કેમ નથી ?

પ્રશ્ન:-સત્શાસ્ત્રોમાં રાગ ઘટાડવાનું પ્રયોજન છે—એમ કહ્યું પરંતુ અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ રાગ ઘટાડવાનું તો કહ્યું છે, તેથી તેને પણ સત્શાસ્ત્ર કહેવાં પડશે.

ઉત્તર:-મત્શાસ્ત્રોના કોઈપણ કથન રાગની પુષ્ટિ કરાવ નારા હોય જ નહિ. અન્ય શાસ્ત્રોમાં કોઈવાર તો રાગ ઘટાડવાનું કહે છે અને કોઈવાર રાગ કરવાનું પણ કહે છે અર્થાત્ એક પ્રકારનો ગગ ઘટાડવાનું કહીને બીજા પ્રકારના રાગની પુષ્ટિ કરાવે છે, એટલે તે તો રાગની પુષ્ટિ કરાવે છે. ભગવાનની ભક્તિમાં જે શુભરાગ છે તે રાગ કરવાની અન્ય શાસ્ત્રો પુષ્ટિ આપે છે તેથી તે શાસ્ત્રોમાં રાગ ઘટાડવાનો ઉપદેશ પદાર્થ નથી. શુભરાગ કરતાં કરતાં ધર્મ થશે એમ જે શાસ્ત્રો કહે તે રાગ કરવાની જ પુષ્ટિ આપે છે, સત્શાસ્ત્રો કદો પણ રાગથી ધર્મ મનાવે જ નહિ. રાગ ટાળતાં ટાળતાં ધર્મ થાય, પણ રાગ કરતાં કરતાં ધર્મ થાય નહિ. સાચાં જૈનશાસ્ત્રોમાં તો રાગના એક અંશથી તે સંપૂર્ણ રાગ છોડવાનો જ ઉપદેશ છે.

રાગનો એક અંશ પણ રાખવાનો ઉપદેશ નૈનયાઓમાં હોય જ નહિ. શુભરાગ કરવાની વાત કરી હોય ત્યાં પણ, જે રાગ છે તે કરાવવાનું પ્રયોજન નથી પરંતુ તીવ્ર રાગ હતો તે ઘટાડવાનું પ્રયોજન છે. વીતરાગી શાસ્ત્રમાં રાગ છોડવાનો જ આદેશ છે, રાગ કરવાનો આદેશ નથી (રાગ ઠહેતાં મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને કષાય ત્રણે સમજવા. મિથ્યાત્વ પૂર્વકનો રાગ તે જ અનંતાનુભવી રાગ છે, તે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુભવી રાગ-રૂપ પ્રથમમાં પ્રથમ છોડવા જેવા છે.)

સત્શાસ્ત્રમાં શુભરાગનો ઉપદેશ હોય ત્યાં પણ મોક્ષ-માર્ગનું જ પ્રયોજન છે. પરંતુ રાગ પોતે ધર્મ નથી

પ્રશ્ના— સત્શાસ્ત્રો તો મોક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ કરનાર હોય છે. તો પછી શાસ્ત્રમાં ન્યાં અજ્ઞાનીને શુભરાગ કરવાની વાત આવે ત્યાં મોક્ષમાર્ગનું પ્રતિપાદન કઈ રીતે આવ્યું ? સમ્યગ્-દર્શન વગર તો મોક્ષમાર્ગ હોય નહિ.

ઉત્તર— અજ્ઞાનીને શુભરાગ કરવાનું કહ્યું હોય ત્યાં રાગનું પ્રયોજન નથી પણ કુદેવાદિની માન્યતાથી છોડાવીને સાચા દેવ-શુદ્ધ-ધર્મની માન્યતા કરાવવાનું પ્રયોજન છે. ત્યાં તીવ્ર મિથ્યાત્વ અંશે મંદ પડ્યું એ અપેક્ષાએ તેને વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ ઠહેવાય છે. ખરેખર તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે જ મોક્ષમાર્ગ છે, રાગ તે મોક્ષમાર્ગ નથી તેમ જ તે રાગથી ધર્મ નથી, પણ કુદેવાદિની માન્યતામાં જે તીવ્ર મિથ્યાત્વ છે તે વીતરાગી દેવને માનતા મંદ પડે છે, અને સત્ નિમિત્તો હોવાથી સત્ સમજવાનો અવકાશ છે તેથી તેને ઉપચારથી

મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે સાચા દેવ-ગુરુ-શ સ્વ એમ જણાવે છે
દે-હે આ મનુ ! તું સ્વતત્ર છે, પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, રાગ
તાદ સ્વરૂપ નથી

જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ જીવોને સીધી રીતે કે પરપરાએ
મોક્ષમાર્ગમાં લગાડવા માટે છે

જ્ઞાનીનો ઉપદેશ જીવોના કંયાણુ માટે હોય છે કોઈવાર
કોઈ જીવ મોક્ષમાર્ગ સમજવાની યોગ્યતાવાળો ન હોય તો
તેને જે રીતે રાગ ઘટે તેવો ઉપદેશ આપે છે જેમ કોઈ
મુનિરાજ પાસે માધાહારી ભીલ આવીને ઉપદેશ સાંભળવા
બેઠો, હવે જો શ્રી મુનિ તેને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપવા
માટે તો તેમણે તેને કોઈ સમજણ પડે નહિ તેથી શ્રી મુનિ
તેને જોમ કહે કે-જો જાણ ! હરણીયા વગેરે નિર્દોષ જીવોને
મારી નાખવાથી પાપ છે અને તેના ક્ષણમાં નરક છે, માટે ત્રી
શિખર છોડી દે અને માસતક્ષણ છોડી દે, તો તારું કંયાણુ થશે !

માસ છોડી દેનાથી કંયાણુ થશે એમ કહ્યું, ત્યાં એવો
આશય છે કે તે દુર્ગતિ ન જતા વ્યર્જાદિમા જશે એ અપે
ક્ષાએ તેને કંયાણુ કહી દીધું છે અને ભવિષ્યમાં તેની પાત્રતા
હોય તો એમ વિચારે કે અહો ! માત્ર માસનો રાગ છોડયો
તેનું આટલું ફળ, તો ત્રી પૂર્ણ રાગ વગરના ન્વભાવનો કેવો
મહિમા હશે ! એવા વિચારથી તે મોક્ષમાર્ગમાં પણ, લાગી
ભય એ રીતે, સીધી રીતે કે પરપરાએ પણ ત્રિનિશાસનમાં
જીવોને મોક્ષમાર્ગમાં લગાડવાનું જ પ્રયોજન છે

ત્યારે મુનિરાજે એમ કહ્યું કે 'માસ તક્ષણ છોડી દે,
તારું કંયાણુ થશે' એ સાંભળીને તે વખતે તે ભીલ વિશેષ

જિજ્ઞાસાથી જો જોમ પૂછે કે— પ્રભો ! માંસભક્ષણ છોડી દેવાનું આપ કહો છો, તો તેથી મને ધર્મ થશે ને ? અને મારો મોક્ષ થશે ને ? તો શ્રી મુનિને તે વળતે જોમ ખ્યાલ આવી જાય કે આ દોષી પાત્ર જીવ છે તેથી તેને આવી ધર્મની જિજ્ઞાસાનો પ્રશ્ન ઊઠ્યો છે અને તે સમજવાની જિજ્ઞાસાથી ઊભો છે. આમ તેની પાત્રતા જોઈને તેને રત્નત્રયનો ઉપદેશ આપે ભાઈ ! અમે તને પાપથી છોડાવવા માટે માંસભક્ષણ છોડાવવા શુભ-રાગથી કદયાણુ યવાનું વ્યવહારે કહ્યું હતું, પરંતુ તને જો ધર્મ સમજવાની રુચિ છે તો ધર્મનું સ્વરૂપ જો રાગથી જુદું છે. જો રાગથી ધર્મ નથી, પણ રાગરહિત આત્માનો ચૈતન્ય સ્વભાવ સમજવાથી ધર્મ છે.

નરકાદિ ગતિથી ભયવાની અપેક્ષાએ શુભરાગથી કદયાણુ કહી દીધું; પણ વાસ્તવિક કદયાણુ (-ધર્મ) તો તેનાથી જુદું છે—ઈત્યાદિ પ્રકારે જે રીતે જીવનું હિત થાય તે રીતે જ જિનજ્ઞાનસનો ઉપદેશ છે.

જે સત્શાસ્ત્ર વાંચીને રાગ પોષે છે તે સ્વચ્છંદી છે

શાસ્ત્રના કથનો વાંચીને જે જીવ રાગ-દ્વેષ-મોહ વધારવાનો આશય કાઢે છે તે જીવ સત્શાસ્ત્રના આશયને-સમજ્યો નથી અને તે સ્વચ્છંદી છે, તે જીવને માટે તો તે સત્શાસ્ત્રો હિતનું નિમિત્ત પણ નથી શાસ્ત્રમાં તો રાગ-દ્વેષ-મોહ વધારવાનો આશય છે જ નહિ, પણ તે જીવ પોતાની ઊંધી શ્રદ્ધાને લીધે તેમ સમજ્યો છે, તેમાં શાસ્ત્રના કથનનો દોષ નથી પણ જીવની સમજણનો દોષ છે જે જીવ યથાર્થ

આત્મસ્વભાવ સમજીને-રાગ-દ્વેષ-મોહ ઘટાડે છે તેને સત્શાસ્ત્ર નિમિત્તારૂપ કહેવાય છે.

શુભરાગનું પ્રયોજન શું છે ?

આરિત્રદશામા પચમહાવ્રતનો શુભરાગ હોય છે-એમ સત્શાસ્ત્રમા કહ્યું હોય તોપણ તે કયન રાગ કરાવવા માટે નથી પણ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ અને સ્થિરતા સહિત અશુભરાગથી બચવા માટેનું પ્રયોજન છે, પણ મહાવ્રતનો શુભરાગ રહ્યો તે તો છોડવા માટે છે. ધર્મ તો એક નિશ્ચયમાર્ગરૂપ જ છે. શુભરાગ વડે ધર્મ થતો નથી, ધર્મ તો પુણ્ય-પાપરહિત એવો શુદ્ધ-સ્વભાવની, શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને રમણતારૂપ જ છે.

સત્શાસ્ત્રમાં શૃંગારરસ, સુદ્ધ, લોગ વગેરેના વર્ણનનું પ્રયોજન

સત્શાસ્ત્રોમાં શૃંગારરસ, લોગ, સુદ્ધ વગેરેનું વર્ણન આવે ત્યાં પણ તેનું પ્રયોજન જીવને પુણ્ય-પાપના ફળની શ્રદ્ધા હિપન્નવવાનું અને તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય કરાવવાનું જ છે. જૈન-શાસ્ત્રોનું સંપૂર્ણ પ્રયોજન તો જીવને પૂર્ણ વીતરાગતા જ કરાવવાનું છે, પણ જે જીવ સંપૂર્ણ વીતરાગતાનો પુરુષાર્થ ન કરી શકે તેને પણ જૈનશાસ્ત્રો કોઈ પણ રીતે અતત્ત્વશ્રદ્ધાન મંદ કરાવે છે, તીવ્ર અશુભભાવોને છોડાવે છે અને તીવ્ર મિથ્યાત્વ ઘટાડે છે. અન્ય મતના શાસ્ત્રોમા કોઈ પ્રસંગે રાગ ઘટાડવાનું કહ્યું હોય તો બીજે ઠેકાણે રાગથી ધર્મ મનાવીને રાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો હોય છે, એ રીતે તે શાસ્ત્રો અતત્ત્વશ્રદ્ધાન અને મિથ્યાત્વને પોષનારા છે, તેથી તે અસત્ શાસ્ત્રો વાચવા-સાંભળવા યોગ્ય નથી.

સત્યાસ્ય સ્વાધીનતા બતાવીને વીતરાગતા પોષે છે

જે શાસ્ત્ર જોમ બતાવે કે-દેવ-શુદ્ધ-શાસ્ત્રના અવલંબનથી અને તે પ્રત્યેના રાગથી ધર્મ થયે, તેનું જ જીવોને શરણ છે, તે શાસ્ત્રો જીવને પરાધીનતા બતાવીને રાગનું જ પોષણ કરાવે છે, તે સત્યાસ્ય નથી સત્યાસ્યો તો જોમ બતાવે છે કે દેવ-શુદ્ધ-શાસ્ત્રનું અવલંબન પણ આત્માના ધર્મ માટે નથી, જોતું લક્ષ પણ છોડીને તારા સ્વભાવનું લક્ષ કરે-જોમ સ્વાધીનતા અને વીતરાગતા બતાવે છે

શાસ્ત્રમાં લઙ્કાઈ વગેરેનું વર્ણન હોય તે વિકથા નથી
પણ વૈરાગ્યપોષક કથા છે

તીર્થ કરભગવાન પાસે ઇન્દ્રો નાચ કરે છે, ત્યાં દુગ્ધા-ભાવ પોષવાનો હેતુ નથી પણ પોતાનો અશુભરાગ છોડીને વીતરાગ જિનદેવ પ્રત્યેની ભક્તિનો, તેમજ લોકોને પણ ભક્તિ-પ્રેમ કરાવવાનો હેતુ છે, જે રીતે તેમા પણ જીવો ક્રમા ઈથી છૂટીને સત્ધર્મ પ્રત્યે વળે-જીવો હેતુ છે તેથી સત્યાસ્યમા નાચ વગેરેનું વર્ણન આવે, તે વિકથા નથી શાસ્ત્રમા વિકથાના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે, તેમા શબ્દો તે વિકથા નથી સીના અવયવો વગેરેનું તથા લઙ્કાઈ વગેરેનું વર્ણન તો નિર્ગંથ મુનિરાજો પણ કરે, માત્ર જોતું વર્ણન કરવું કે સાબળવું તે વિકથા નથી પરંતુ તેની રુચિપૂર્વક કે રાગપૂર્વક સાબળવું તે વિકથા છે આખાંયો-સતો વર્ણવે છે તે તો વૈરાગ્યપોષક કથા છે આથી ભાવ અનુસાર વીતરાગી કથા કે વિકથા કહેવાય છે, પણ માત્ર શબ્દ પરથી તેનું માપ નથી સત્યાસ્યમા જે વર્ણન કયું હોય તે

ઠાઈ ને ઠાઈ પ્રકારે વીતરાગભાવને જ પોષે છે, તેથી તેમાં વિકલા નથી પણ વૈરાગ્યપોષક કથા જ છે.

જે રાગ-રેખ-મોહ પોષે તે શાસ્ત્ર નથી પણ શસ્ત્ર છે

“ જે શાસ્ત્રોમાં ઠાઈ પ્રકારે રાગ-રેખ-મોહ ભાવોનો નિવેષ કરી વીતરાગભાવનું પ્રયોજન પ્રગટ કર્યું હોય તે જ શાસ્ત્રો વાચવા-સાંભળવા યોગ્ય છે, પણ જે શાસ્ત્રોમાં શૃંગાર, ભોગ, કુતૂહલાદિ પોષી રાગભાવનું, તથા હિંસા યુદ્ધાદિક પોષી રેખ-ભાવનું અને અતત્વશ્રદ્ધાન પોષી મોહભાવનું પ્રયોજન પ્રગટ કર્યું હોય તે શાસ્ત્ર નથી પણ શસ્ત્ર છે. કારણ કે રાગ-રેખ-મોહભાવ વડે જીવ અનાદિથી દુઃખી થયો, તેની વાસના તો જીવને વગર શીખડાવ્યે પણ હટી જ, અને વળી આ શાસ્ત્રો વડે તેનું જ પોષણ કર્યું. ત્યાં બહુ ચવાની તેમણે શું શિક્ષા આપી ? માત્ર જીવના સ્વભાવનો ઘાત જ કર્યો. ” [મોક્ષમાર્ગ-પ્રકાશક પા. ૧૫]

દરેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવથી સ્વતંત્ર છે એવું તત્ત્વસ્વરૂપ છે. જે અથમાં એક તત્ત્વને બીજા તત્ત્વથી પરાધીન મનાવ્યું હોય અથવા તો એક તત્ત્વ બીજા તત્ત્વનું કાંઈ કરી શકે-એમ મનાવ્યું હોય તે શાસ્ત્ર નથી પણ શસ્ત્ર છે, કેમકે જે જીવના સમ્બન્ધશૂન ગુણોનો ઘાત કરે છે અને મિથ્યાત્વાદિને પોષે છે. જેમાં રાગ-રેખ-મોહનું પોષણ કર્યું હોય તે શાસ્ત્ર નથી કેમકે રાગ-રેખ-મોહ તો જીવ અનાદિથી જ કરે છે. અનાદિના રાગ-રેખ-મોહથી છોડાવીને મોક્ષમાર્ગમાં લગાડવા માટે સત્શાસ્ત્ર નિમિત્ત છે.

જિનેન્દ્રદેવની પુત્રમાં વીતરાગતાનું પ્રયોજન કઈ રીતે છે?

પ્રશ્ન — જેનચામ્બોમાં તો રાગ-કેવ-મેલક ઘટાડવાનું જ પ્રયોજન છે-તો પછી જિનેન્દ્રદેવ પાસે અષ્ટપદારની પૂજા કરે અને તેમાં ૮૧-ફૂલ વગેરે મૂકે-એ શા માટે કરવું નેમ્મં ? -એમાં તો હિંમ્મ યાય છે

ઉત્તર — ત્યાં પણ રાગ ઘટાડવાને જ હેતુ છે. બધારનાં પદાર્થોની ક્રિયા તો આત્મા કરી ચક્રતો નથી, પરંતુ વીતરાગતાની ભાવનાથી પોતાને રાગ ઘટાડે છે. હે પ્રભો, જિનેન્દ્રદેવ ! આપ વીતરાગ છે, આપની સહીએ હું આ ફળ વગેરે વસ્તુઓ પ્રત્યેનો મારો રાગ ઘટાડું છું, અને મોક્ષફળપ્રાપ્તિની ભાવના કરું છું-એવી ભાવનાથી વીતરાગદેવરૂપ નિમિત્તના હરે પોતાને રાગ ઘટાડે છે, ફળ વગેરે મૂકવાની ક્રિયા સ્વયં તેની યોગ્યતાથી યાય છે જૈન ધર્મમાં ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાના હેતુથી ફળ-ફૂલ વગેરે મૂકવામાં આવતા નથી અને ભગવાનની પ્રતિમા ઉપર તો કાંઈ પણ ચઢાવવામાં આવતું જ નથી. પરંતુ પોતાની જ વીતરાગ થવાની ભાવનાથી ભગવાનની પૂજા કરવામાં આવે છે આત્માની ઝોળખાણુ યથા પહેલા પછી જિનપૂજા વગેરેનો શુભારાગ કરીને અશુભારાગ ટાળે-નેનો કાંઈ નિપેદ નથી તેમ જ 'ભગવાન એક આત્મા હતા અને હું પણ આત્મા છું', જેવું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ ભગવાનનું તેવા જ સ્વરૂપે હું છું-એમ પૂર્ણ સરભાવનું જ્ઞાન યથા પછી પછી, પોતે સદાત વીતરાગ થયો નથી અને વર્તમાન સાક્ષાત્ વીતરાગદેવ નિમિત્ત તરીકે હાજર (ઉપરિધત) નથી તેથી વીતરાગ-

સુદ્રિત પ્રતિમાજીમાં બીતે-ગદેવની યથાપના કરીને અને તેની પૂજા કરીને વર્તમાનમાં પોતાનો અશુભરાગ દાળે છે અને શુભરાગને પણ દાળીને વીતરાગ થવાની ભાવના કરે છે. આ રીતે જૈનશાસ્ત્રોમાં વીતરાગતાનો જ ઉપદેશ છે -અને કદાચ કેકાણે અશુભરાગ દાળવા માટે શુભનું અવલબન પણ બતાવ્યું છે, પરંતુ તે શુભરાગ કરવા માટે નથી, માત્ર અશુભરાગને દાળવા માટે છે -સત્યાસોનું મૂળ પ્રયોજન જીવોને મોક્ષ-માર્ગમાં લગાડવાનું જ છે.

આ રીતે, સત્યાસ કેવા હોય તેનું સ્વરૂપ કહ્યું

અ. ૨૧૮૧ કારત્ત સુદ ૩

(૬)

વક્તાનું સ્વરૂપ

કેવા વક્તાનો ઉપદેશ સાંભળવો યોગ્ય છે ?

જેમાં દ્વાજો અને કરોડોનો વહીવટ ચાલતો હોય એવી પેઢીનો વહીવટ દમ ઉપિયાના પગારવાળો મદ્યુદિ જીવ સંભાળી શકે નહિ, પણ મોટા પગારવાળો ગુદિયાળી જીવ હોય તે વહીવટ સંભાળે તેમ જેમને પૂર્ણ પરમાત્મદર્શાસ્પ સ્વરૂપલક્ષ્મી પ્રગટી છે એવા શ્રી વીતરાગદેવની પરપરામાં રહીને સમ્યગ્દર્શન

જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય વીતરાગધર્મનો ઉપદેશ કરનાર જીવ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનાદિ અનેક ગુણના ધારી હોવા જોઈએ, અને અધ્યાત્મ-વિદ્યામાં પારગત હોવા જોઈએ અધ્યાત્મરસદ્વાસ પોતાના સ્વરૂપનું અનુભવન જેને ન થયું હોય તેના જીવો વીતરાગી જિવધર્મનો ઉપદેશ યથાર્થ આપી શકે નહિ, અને એવા વક્તા પાસેથી શાસ્ત્રશ્રવણ કરવાથી જીવને આત્મલાભ થાય નહિ માટે યથાર્થ આત્મજ્ઞાની પુરુષને જોઈએ તેમની પાસે આત્મ સ્વભાવનો ઉપદેશ સાંભળવો યોગ્ય છે.

જે વક્તા હોય તે પ્રથમ તો જૈનશ્રદ્ધાનમાં દૃઢ હોવા જોઈએ રાગ-દ્વેષરૂપ હોય મારી અવસ્થામાં સ્થિત છે અને તેને છતનાર મારો ત્રિકાળી સ્વભાવ શુદ્ધ છે-આવી શ્રદ્ધા હોય તેનું નામ જૈનશ્રદ્ધા છે જે ચોતાના શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને એકાગ્રતાવડે રાગ-દ્વેષ-મોહને છૂટે છે તેને જૈન પશુ પ્રગટે છે જેને ચોતાના શુદ્ધાત્મસ્વભાવની પ્રતીત ન હોય તે અન્ય જીવોને શુદ્ધાત્મસ્વભાવને ઉપદેશ કરી રીતે આપી શકે ?

કોણ જૈન છે ?

જૈન એટલે છતનાર, કેને છતવું છે અને કોણ છતનાર છે એ જાણવું જોઈએ પરદ્રવ્યોથી તો આત્મા મિત્ર છે, પણ એક આત્મામાં બે પડખા છે-એક તો ત્રિકાળી સ્વભાવ છે અને બીજું વર્તમાન અવસ્થા છે તેમાં જે ત્રિકાળસ્વભાવ છે તે તો શુદ્ધ જ છે, તેમાં કાંઈ છતવાનું નથી, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં દોષ છે તે દોષને છતવાના છે કાંઈ પર પડાયોને છતવા નથી-છતી જ શકાતા નથી, તેમ જ કાંઈ પર પડાયોની મદદથી પણ છતવું નથી-છતી શકાતું નથી, પણ ચોતાની વર્તમાન અવસ્થા પરલક્ષે થતી હોવાથી દોષવાળી છે, તે અવસ્થાને સ્વભાવ તરફ વાળીને દોષને છતવા છે, અને તે ચોતાથી થઈ શકે છે ચોતાના ત્રિકાળી સ્વભાવના યથાર્થ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરીને અવસ્થાના દોષને છતવાના છે એ રીતે છતનાર આત્મા અને છતવાનું પણ ચોતામાં જ છે આ રીતે જને પડખાને ચોતામાં જાણીને

૧ સ્વભાવની રુચિના પુરુષાર્થથી વર્તમાન ધર્મોપના દોષને

જે જીને તે જૈન છે. આ રીતે જૈનપણું કોઈ વાડામાં, સંપ્ર-
દાયમાં, વેશમાં કે શરીરની ક્રિયામાં નથી પણ આત્મસ્વરૂપની
ઓળખાણમાં જ જૈનપણું છે. હું મારા ત્રિકાળી સ્વભાવની
શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-સ્થિરતાવડે વર્તમાન ક્ષણિક અવસ્થાના ઢોલને જીત-
નાર છું એમ જે જીવ આશ્વંતર માર્ગમાં શ્રદ્ધાવાન છે તે જ
વીતરાગધર્મનો ઉપદેશ આપી શકે.

હું મારા સ્વભાવથી પરિપૂર્ણ છું, મારા ગુણો પરિપૂર્ણ
જ છે, ગુણ કોઈ ઘટી ગયા નથી, અને પર્યાયમાં મારા ઢોલથી
વિકાર છે પણ તે વિકાર મારા ગુણસ્વભાવમાં નથી. વિકાર
ટાળીને નિર્મળ પર્યાય બહારથી લાવવાની નથી પણ મારા
પરિપૂર્ણ ગુણો વર્તમાન છે તેમાં એકાગ્રતા કરતાં પર્યાયનો
વિકાસ થઈને નિર્મળતા પ્રગટે છે. કોઈ બીજાના કારણે વિકાર
થયો નથી અને કોઈ બીજાના અવલંબને તે ટળતો નથી.
આમ પોતાની પરિપૂર્ણ ગુણોની પ્રતીત દ્વારા, અવસ્થાના
અવગણને જાણીને જે ટાળે છે તે જૈન છે. ચોથા ગુણસ્થાને
સમ્યગ્દર્શન પ્રગટતાં વાસ્તવિક જૈનપણું શરૂ થાય છે
અથવા તો સમ્યગ્દર્શનની સન્મુખ જે જીવ હોય તેને પણ જૈન
કહેવાય છે; અને તેરમા ગુણસ્થાને જે જિનદશા પ્રગટે છે, તે
સંપૂર્ણ જૈનપણું છે, તેમને રાગ-દ્વેષ જીતવાના બાકી વધ્યા
નથી. જૈનધર્મ એ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે; જગતના જડ-ચેતન
પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણનાર જૈનદર્શન તે વિશ્વદર્શન છે.
સંપૂર્ણ રાગ દ્વેષને જીતનાર પોતાના વીતરાગસ્વરૂપનું જેને
જ્ઞાન છે પણ હજી પૂર્ણ રાગ-દ્વેષ જીત્યા નથી તે હાલત જૈન
છે અને વીતરાગસ્વરૂપ પૂર્વક જેણે સંપૂર્ણ રાગ-

છત્યા ॥ તે પૂર્ણ જૈન છે. આવા પુરુષો જ જૈનદર્શનના રહસ્યના વક્તા થઈ શકે

લાભ નુકશાન

પ્રશ્ન — આત્માને લાભ-નુકશાનનું કારણ કેણું છે ?

ઉત્તર — લાભનું કારણ આત્મદ્રવ્ય તરફનું વલણ અને નુકશાનનું કારણ પરલક્ષે થતો ક્ષણિક અવસ્થામા વિકાર આત્મ દ્રવ્ય પોતે નુકશાનનું કારણ નથી જે પર્યાય આપ્યા દ્રવ્યને કારણપણે અગીકાર કરે છે (એટલે કે વલણમા એકાગ્ર થાય છે) તે પર્યાયમાં લાભ પ્રગટે છે પણ એ ક્ષણિક અવસ્થાના લક્ષમા રોકાય તો પર્યાયમા લાભ પ્રગટે નહિ કદાંચ પરવસ્તુ તો આત્માને લાભ નુકશાનનું કારણ નથી લાભ કે નુકશાન તો અવસ્થામા થાય છે, તેથી ખરેખર તો જે જે અવસ્થામા લાભ-નુકશાન થાય છે તેનું કારણ તે અવસ્થા પોતે જ છે, અવસ્થા પોતે પોતાની ચોગ્યતાથી શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતારૂપે પરિણમે છે ત્રિકાળી સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-સ્થિરતારૂપે પરિણમન તે લાભ છે, અને પરવસ્તુથી મને લાભ-નુકશાન થાય એવી માન્યતા તે જ મોટું નુકશાન ॥ પણ પરવસ્તુ તો કાંઈ લાભ કે નુકશાન કરતી નથી

વક્તાને લીધે ઓતાને, કે ઓતાને લીધે વક્તાને લાભ-

નુકશાન થતું નથી

પ્રશ્ન — જાયા વક્તા હોય તો સામળનારને લાભ થાય ॥ અને જે ટા વક્તા હોય તો સામળનારને નુકશાન થાય છે, તો પછી કે પર પાયાની વાળ નુકશાન થતું નથી-એમ કેમ કહેા છે ?

ઉત્તર:—શ્રોતાઓને લાભ કે તુક્યાન વક્તાના કારણે થતું નથી, પણ પોતાના જાવને કારણે જ થાય છે. શ્રોતાનું જ્ઞાન શ્રોતાઓ પાસે અને વક્તાનું જ્ઞાન વક્તા પાસે; જાને સ્વતંત્ર છે. સાંભળનારા લાખો માણસો ધર્મ પામી જાય તેનો કિંચિત્ લાભ વક્તાને નથી પણ વક્તાને તો પોતે પોતાના સમ્યક્જ્ઞાવનું જે અંતરદોષન કરે છે તેનો જ લાભ છે. તેવી જ રીતે તરવની ઊધી પ્રરુપણા કરનારને સામા લાખો માણસો ઊંધું સમજે તેનું કિંચિત્ તુક્યાન નથી પણ તે પોતે પોતામા ઊધી માન્યતાનું જે દોષન કરે છે તે જાવ જ તેને અનંત સંસારનું કારણ થાય છે. જે સાચુ સમજે તેનો લાભ સમજનારને છે અને જે ઊંધું સમજે તેનું તુક્યાન પણ સમજનારને પોતાને છે. સાંભળનારાઓ ઊંધું સમજે કે સાચું સમજે તેનું તુક્યાન કે લાભ વક્તાને નથી. અને વક્તાના જાવનું લાભ કે તુક્યાન શ્રોતાને નથી. પણ એવો નિયમ અવશ્ય છે કે-જિજ્ઞાસુ હવને સત્ય આત્મસ્વભાવ સમજવાની તૈયારી વખતે આત્મજ્ઞાની વક્તાઓનું જ નિમિત્ત હોય, પણ અજ્ઞાની વક્તાનું નિમિત્ત હોય નહિ.

વક્તાનાં મૂળ લક્ષણ

સાચી શ્રદ્ધા અને સાચું જ્ઞાન એ વક્તાનાં મૂળ લક્ષણ છે. સાચી શ્રદ્ધા એ જ આત્માના સર્વ ધર્મનો પાયો છે. જેને આત્મજ્ઞાન હોય તેનું જાણું જ્ઞાન સમ્યક્ છે અને જેને આત્મજ્ઞાન ન હોય તેનું જાણું જ્ઞાન મિથ્યા છે. અજ્ઞાનીને સત્યાત્મનું જાણું-પણું, શ્રવણ-મનન તે જાણું મિથ્યાજ્ઞાન છે અને જ્ઞાનીને લડાઈનું જ્ઞાન, શસ્ત્ર પગેરે સંબંધી જ્ઞાન તે જાણું સમ્યક્જ્ઞાન છે. સાચી શ્રદ્ધાવાળા સમ્યક્જ્ઞાની વક્તા ત્યાગી ન હોય તો પણ તેમની

પ્રરુપણા સાચી છે, પણ અજ્ઞાની જે પ્રરુપણા કરે તે યથાર્થ હોય નહિ. મારે પ્રથમ તો વક્તા જૈનશ્રદ્ધાનમા દંડ હોવા જોઈએ.

(૬) આત્મા તો વાણીનો કર્તા નથી તો પછી 'વક્તા જૈનશ્રદ્ધાનમા દંડ હોવા જોઈએ' એમ કેમ કહ્યું ?

પ્રશ્ન — અહીં વક્તાનું સ્વરૂપ જણાવતા કહ્યું કે વક્તા જૈનશ્રદ્ધાનમા દંડ હોવા જોઈએ પરંતુ જે શબ્દો બોલાય છે તેનો કર્તા તો તે આત્મા નથી, જેવી સાપાવર્ગજ્ઞા લઈને આવ્યો હશે તેવા જ શબ્દો પરિણમશે તો પછી વક્તા જૈનશ્રદ્ધાનમા દંડ હોવા જોઈએ એમ કહેવાનું શું પ્રયોજન છે ?

ઉત્તર — જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બંનેને વાણીના શબ્દો તો જકના કારણે જ પરિણમે છે, પણ જ્ઞાનને અને વાણીના પરિણમનને નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે. જ્યાં પુષ્ટી છુટી સમ્યક્જ્ઞાન ન થયું હોય ત્યાં સુધી તો તેને પૂર્વના ઉધાડ અનુસાર જ્ઞાન છે અને વાણી પોતાના કારણે નીકળવા યોગ્ય હોય ત્યારે તે જ્ઞાન-અનુસાર વાણીના શબ્દો સ્વયં હોય, એટલે જેની વાણીમા મિથ્યાજ્ઞાન નિમિત્તરૂપ હોય તે છુટી યથાર્થ વક્તા હોઈ શકે નહિ, અને જે છુટ્ટને સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે તેનું પણ જ્ઞાન વર્તમાન પુરુષાર્થથી છે, પૂર્વનો ઉધાડ પણ તેને વર્તમાન પુરુષાર્થમા લગી ગયો છે, અને તેના સમ્યક્જ્ઞાન અનુસાર વાણીના શબ્દો છે જેની વાણીમા સમ્યક્જ્ઞાન નિમિત્તરૂપ હોય તે જ યથાર્થ વક્તા હોઈ શકે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બંનેની વાણીના શબ્દો તો જકના કારણે જ પરિણમે છે, પણ વાણી પરિણમે ત્યારે જ્ઞાનને અને વાણીના પરિણમનને નિમિ

તત્ત્વનિમિત્તિક સંબંધ છે. જે વાણીમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનું નિમિત્ત હોય તે વાણી જ અન્ય જીવોને પ્રથમ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરવામાં નિમિત્તરૂપ થઈ શકે. પણ જે વાણીમાં મિથ્યાજ્ઞાનનું નિમિત્ત હોય તે વાણી અન્ય જીવોને પ્રથમ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરવાનું નિમિત્ત થાય નહિ.

(૮) પૂર્વનો ઉઘાડ અને વર્તમાન પુરુષાર્થ—એ સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ

પ્રશ્ન.—શાસ્ત્રના શબ્દોનું જે જ્ઞાન થાય છે તેનું કારણ તો પૂર્વનાં પુણ્ય છેને ? અર્થાત્ જ્ઞાનનો ઉઘાડ અને શાસ્ત્રનો સંયોગ પૂર્વના પુણ્ય અનુસાર છે ને ?

ઉત્તર:—એ પ્રશ્ન ભ્રમો છે. પૂર્વનાં કર્મ જોવાનાં છે કે વર્તમાન જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ જોવાનો છે ? શાસ્ત્રના શબ્દોનો સંયોગ જોવાનો નથી પણ જ્ઞાનમાં વર્તમાન કેવો પુરુષાર્થ છે તે જોવાનું છે. દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય સ્વ છે.

સાચી દૃષ્ટિ વગર એકલા પરલક્ષે જ્ઞાનનો જે ઉઘાડ છે તે પૂર્વનો ઉઘાડ છે, અથવા તો વર્તમાન મંદક્રપાયથી નવો ઉઘાડ થયો હોય તો તે પણ પરલક્ષી હોય છે, અને જ્યાં દૃષ્ટિ ફરી અને સ્વાશ્રયે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટયું ત્યાં જાણું જ્ઞાન વર્તમાન પુરુષાર્થથી થયું છે. પહેલાંનો ઉઘાડ હતો તે જાણો નવા પુરુષાર્થમાં લાગીને સમ્યક્જ્ઞાનરૂપે થઈ ગયો છે. જ્યાં સ્વભાવદૃષ્ટિ થઈ ત્યાં પર ઉપર, નિમિત્ત ઉપર કે પુણ્ય ઉપરની દૃષ્ટિ ટળી ગઈ. અને સ્વભાવ તરફ દૃષ્ટિ થતાં પુરુષાર્થનું વલણ ફર્યું, તેથી વર્તમાન અપૂર્વ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ્યું. ત્યાં વાણીનો યોગ

પણ સમ્યક્ હોય જ, એવો નિમિત્તનિમિત્તિક મેળ છે. કેઈ સમ્યક્શાનીને વાણીનો યોગ ન હોય એમ અને, પરંતુ જો તેમને વાણીનો યોગ હોય તો તે સમ્યક્વાણી જ હોય.

સ્વભાવ તરફ ઢળવાનું જ્ઞાનનું પ્રયોજન છે

શાસ્ત્રનો સંયોગ કે વાણીના શબ્દ વગેરે પર સામે જોવાનું પ્રયોજન નથી, પોતાની અવસ્થાને પણ જોવાનું પ્રયોજન નથી. પણ અવસ્થા ત્રિશણી સ્વભાવ તરફ ઢળે અને દ્રવ્ય-પદાર્થ એકાકાર થાય એ જ પ્રયોજન છે. આ પ્રયોજન સમજ્યા વગર હવનો પુરુષાર્થ યથાર્થ નથી, જેણે સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરી છે તે પર નિમિત્તોને તો માત્ર જોય તરીકે જ જાણે છે, અને પૂર્ણ-સ્વભાવની દૃષ્ટિએ તેનો પુરુષાર્થ છે, એટલે તેને પૂર્ણ-સ્વભાવની દૃષ્ટિ, વર્તમાન અવસ્થાનો ઉઘાડ અને નિમિત્તોનું જ્ઞાન—એ ત્રણે યથાર્થ થયા.

શબ્દોનું કે પૂર્વના ઉઘાડનું આહી પ્રયોજન નથી, સમજનારનું લક્ષ તેના ઉપર ન હોય પણ સ્વભાવ ઉપર હોય. સમજનાર પોતાના વર્તમાન પુરુષાર્થને જુએ અને વાતોડીઆનું લક્ષ પર ઉપર હોય, તથા તે નિમિત્તના સંયોગને જુએ વર્તમાનમાં પુરુષાર્થ કઈ તરફ કાર્ય કરે છે તે જોવાનું છે.

વાણી કેવી નીકળે છે તેનું કામ નથી, અરે આત્મામાંથી જે અવસ્થા પ્રગટે છે તે કેવી પ્રગટે છે તેના લક્ષનું પણ કામ નથી, પરંતુ અવસ્થાના પિંડરૂપ વસ્તુ કેવા સ્વભાવવાળી છે તેનું જ લક્ષ કરવાનું પ્રયોજન છે તે વસ્તુ સ્વભાવને જોનારાની અવપ્રકાશમાં જ મુક્તિ છે, તે વસ્તુને મુક્તવસ્તુ જ જાણે છે.

શાસ્ત્રો એમ જણાવે છે કે આત્મા અને પરમાણુઓ ભુલો
એ જાણવાનો હેતુ પરમાણુઓની કઈ અવસ્થા થાય છે એ
જાનો નથી, પણ પોતાનું આત્મતત્ત્વ પરથી છૂટું કેવા સ્વરૂપે
તે સમજીને સ્વભાવ તરફ લક્ષ કરવાનું પ્રયોજન છે. આત્મ-
ભાવની દૃષ્ટિ એ જ સુક્ષિતનું કારણ છે.

સંસારસળધી કાર્યમાં જેટલો જ્ઞાનનો ઉઘાડ છે તે ંધી
નો ઉઘાડ છે, અને વર્તમાન રાગથી તે ઉપયોગરૂપ થતો
ાય છે. અશુભભાવ કરતો હોવા છતાં તે વખતે લૌકિક ઉઘાડ
દેખાય છે ત્યાં પૂર્વનો જે ઉઘાડ છે તે વ્યક્ત દેખાય છે,
વર્તમાન અશુભભાવના કારણે તે ઉઘાડ થયો નથી. અને
શુભ-શાસ્ત્ર વગેરે પર લક્ષે કથાયની મંદતાથી જ્ઞાનનો ઉઘાડ
માનમાં નવો પણ થાય છે, પરંતુ તેના વડે જો સ્વભાવ
દેખવાનું પ્રયોજન ન સાધે તો અજ્ઞાનીના તે પુરુષાર્થને
ાર્થ પુરુષાર્થ ગણવામાં આવતો નથી, અને જે જીવે પોતાના
માન પુરુષાર્થવડે પૂર્વના ઉઘાડને સ્વભાવમાં વાળ્યો છે તે
વર્તમાન પુરુષાર્થ જ છે. તેને પૂર્વનો ઉઘાડ વર્તમાન
ાર્થમાં ભગી ગયો. સ્વભાવ તરફનો ઉઘાડ થતાં વર્તમાન
દૃષ્ટિ થઈ અને તેથી પૂર્વનું બધું જ્ઞાન વર્તમાન પુરુષાર્થને
સમ્યગ્જ્ઞાનમાં ભગી ગયું. જ્યાં અશુભ રાગનો આશ્રય
પૂર્વનો ઉઘાડ કાર્ય કરે છે કેમકે અશુભ રાગના આશ્રયથી
નો ઉઘાડ કેમ થાય ? અશુભ રાગના રૂઝમાં પરપક્ષી
નો ઉઘાડ પણ હોય નહિ, તેથી સંસાર તરફની જેટલી
છે તે વર્તમાન ભાવનું રૂઝ નથી. આત્માના ધર્મને
પૂર્વનો પરલક્ષી ઉઘાડ કામ ન આવે, તેમાં તો વર્તમાન

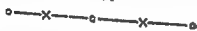
અપૂર્વ પુરુષાર્થ જોઈએ. પોતાના સ્વભાવ તરફ ઢળીને આત્મદૃષ્ટિ કરી તેમાં વર્તમાનનો જ પુરુષાર્થ છે. આત્મા તરફ જોતાં ત્રિકાળી સ્વભાવનો આશ્રય કરીને વર્તમાન ઉઘાડ યાય છે; સમ્યક્દૃષ્ટિને યથો ઉઘાડ વર્તમાન પુરુષાર્થથી છે, તેને જે પૂર્વનો ઉઘાડ હોય તે, સ્વભાવ તરફ ઢળતાં વર્તમાન પુરુષાર્થમાં ભળી જાય છે.

શુભભાવથી તો વર્તમાન પર તરફનો નવો ઉઘાડ ધાય છે. પરંતુ કોઈ જીવને વર્તમાનમાં અશુભભાવ વર્તતા હોવા છતાં જ્ઞાનનો ઉઘાડ વધારે થતો જોવામાં આવે છે. ત્યાં અશુભભાવને કારણે તે ઉઘાડ થયો નથી, પરંતુ ઊલટો તે અશુભભાવને કારણે, પૂર્વનો જે ધણો ઉઘાડ હતો તે પણ ઘટી ગયો છે.

પુરુષાર્થ અને પ્રકૃતિ વચ્ચે મોટો ભેદ છે. અજ્ઞાનીઓ પ્રકૃતિને જુએ છે, જ્ઞાનીઓ પુરુષાર્થને જુએ છે, આત્માની જોખખાણ વર્તમાન પુરુષાર્થથી જ છે. અને આત્માની જોખખાણ વગરનો જ્ઞાનનો પરને જાણવાનો ઉઘાડ તે ખરેખર પ્રકૃતિનું કાર્ય છે. જ્ઞાનના ઉઘાડ સાથે ધર્મનો સંબંધ નથી પણ વર્તમાનમાં જ્ઞાનનું વલણ કઈ તરફ છે તેની સાથે ધર્મનો સંબંધ છે.

વર્તમાન મંદકષાયના પુરુષાર્થથી પણ જ્ઞાનનો નવો ઉઘાડ ધાય છે. નિગોઠથી નીકળીને મનુષ્ય થયેલો જીવ અગીઆર અંગનું જ્ઞાન કરે છે, તે જીવને અગીઆર અંગનો ઉઘાડ પૂર્વનો નથી પરંતુ વર્તમાનમાં કષાયની મંદતા કરીને નવો ઉઘાડ કરે છે. આ રીતે વર્તમાન પુરુષાર્થથી ઉઘાડ થઈ શકે છે; છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનો જ્ઞાનનો ઉઘાડ આત્માનું કંઈ પ્રયોજનમૂલક કરી શકતો નહિ હોવાથી પરમાર્થમાં તેના પુરુષાર્થને

પર પુરુષાર્થ ગણવામાં આવ્યો નથી, તેના જ્ઞાનમાં આરા-
માવ નથી જો કે તેણે વર્તમાનમાં મદકપાયના પુરુષાર્થથી
કરી જ્ઞાનનો ઉઘાડ કર્યો છે પરંતુ આરાધકભાવના અભા-
વે તેના પુરુષાર્થ આત્મા સાથે અલેદપણું ધરાવતો નથી
તેના પુરુષાર્થને પરમાર્થ પુરુષાર્થ ગણવામાં આવ્યો નથી.
વર્તમાન અપૂર્વ પુરુષાર્થ કરીને જ્ઞાનને સ્વ તરફ વાળીને
મામા અલેદ કરે તો તેને આરાધકભાવ થાય. આરાધકભાવ
નો જ્ઞાનીને પુરુષાર્થ આત્મા સાથે અલેદપણું ધરાવે
થી તેને જે જે જ્ઞાનનો ઉઘાડ છે તે બધો વર્તમાન પુરુ-
ષાર્થ બની જાય છે આરાધકભાવ સહિતનો જે જ્ઞાનનો અશ-
ક આત્મા સાથે અલેદપણું હોવાથી તે વધીને પૂર્ણ થઈ
જાય, અને આરાધકભાવ વગરનું જે જ્ઞાન છે તેનું અલેદપણું
સાથે નહિ હોવાથી વિરાધકપણાને લીધે તે અત્યંત
ધી જાય. વર્તમાન અપૂર્વ પુરુષાર્થ કરીને જ્ઞાનને અ-
વરૂં કરવું તે જ પ્રયોજન છે.

નિરચેક્ષ પરિણતિ

કાળી સ્વભાવ તરફનું જોર વર્તમાન પર્યાયના ચિંતારને
લમ કરી નાખે છે. સ્વભાવ લક્ષે પર્યાયનું પરિણમન
સ્વભાવ તરફ ઢળ્યું તે ઢળ્યું હવે સ્વભાવ સાથે જોડા
લી તે પર્યાયને ફેરવવા લાખો સયોગ નિમિત્તપણે પણ
નથી સ્વભાવ તરફ જે પર્યાય ઢળી તેને પર પદાર્થો
સંગ્રહ છે? સ્વભાવની પરિણતિને કાંઈ સયોગની
નથી, તે બધાથી નિરચેક્ષ છે

(૧૦) સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ કેવી હોય ?

સમ્યગ્દર્શન થયા પછી, પર્યાયનું જોર દ્રવ્ય ઉપર ટકાવી રાખીને જ્ઞાન સ્વ-પરને જેમ છે તેમ જાણે છે. સ્વ સાથે પરનું જ્ઞાન કરવું તે જ્ઞાનનો યથાર્થ વ્યવસાય છે.

સ્વભાવમાં હજેલું જ્ઞાન પરને જાણે તે વખતે, પણ સ્વભાવ સાથે અલોપણું રાખીને જાણે છે, તેથી તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે; તે જ્ઞાન પરને જાણતી વખતે પણ સ્વભાવની એકતા ચૂકીને જાણવું નથી; અને અજ્ઞાની જીવ સ્વભાવની એકતા ચૂકીને એકલા પરને જાણે છે તેથી તે પરમાં એકતા માને છે, તે મિથ્યાજ્ઞાની છે. જ્ઞાની સ્વભાવના નિર્ણયથી પરનું જ્ઞાન કરે છે ત્યાં જોર તે વર્તમાન પુરુષાર્થથી દ્રવ્ય ઉપર છે એટલે તેને પૂર્વનું જોરાનું રહ્યું નથી. વર્તમાનમાં પર ઉપર જોરાનું નથી, પણ જ્ઞાનને સ્વસન્નિપ્રકાર કરીને દ્રવ્ય ઉપર જ દષ્ટિનું જોર વર્તે—એ જ પ્રયોજન છે.

સં. ૨૪૭૧ કારતક સુદ ૪

(૧૧)

મુખનું વાસ્તવિક કારણ

કોઈ જીવને એક કાર્ય કરવાનાં શુભભાવ થયો (૧), અને તેના ભાવ અનુસાર બહારનું કાર્ય થયું (૨), તથા જીવને સંતોષ ભાવ થયો (૩). આમાં શુભભાવ, બહારનું કાર્ય અને સંતોષ-ભાવ—એ ત્રણે સ્વતંત્ર છે. શુભભાવ થયો તેના કારણે બહારનું કાર્ય થયું નથી, બહારનું કાર્ય થયું તેના કારણે સંતોષ થયો નથી, તેમજ જે શુભરાગ થયો તેને લીધે પણ સંતોષ થયો નથી. પહેલાં કાર્ય કરવાની આકુળતારૂપ જે ભાવ હતો તે વાવ ટળી જવાથી પોતાને સંતોષ થયો માને છે બહારનું કાર્ય; તે તો પરદ્રવ્યના કારણે સ્વયં થયું છે. એટલે અરોગ

બહારનાં કોઈ કાર્ય જીવને સંતોષનું કારણ નથી. જીવને પોતાના સ્વભાવની દૃષ્ટિ નહિ હોવાથી, એક આકુળતાં ભાવથી ખસીને તરત જ બીજે શુભ કે અશુભ ભાવ કરીને આકુળતાનું જ તે વેદન ક્યો કરે છે, તેથી સાચો અનાકુળ સંતોષ તેના અનુભવમાં આવતો નથી. શુભ અને અશુભ બંને ભાવો આકુળતાંરૂપ હોવાથી દુઃખનું કારણ છે, અને તે શુભાશુભભાવો ખસી જતાં તેનાથી રહિત જે સ્વભાવ છે તે જ અનાકુળતા. સ્વરૂપ હોવાથી તેના લક્ષે અનાકુળ સંતોષનું વેદન થાય છે. જેને પોતાના અનાકુળ સ્વભાવનું લક્ષ નથી તે જીવ એક આકુળતા-ભાવને બદલીને તત્કષણ પર લક્ષે નવો આકુળતાભાવ કરે છે અને દુઃખને જ અનુભવે છે, ક્યારેક મંદ આકુળતા થાય ત્યારે તેમાં તે સુખ કદ્યે છે, પણ ખરેખર તે દુઃખ જ છે. પોતાના સ્વભાવના લક્ષે જો શુભાશુભભાવના લક્ષથી (-બ્રહ્માંથી) ખસી જાય તો તેને સ્વભાવની પ્રતીત અને સમ્યક્જ્ઞાન થાય તથા સ્વભાવના અનાકુળ સુખનું અંશે વેદન થાય; ત્યારે તે અનાકુળતા અને આકુળતા વચ્ચેના લેહને બાજુ અને મંદ આકુળતામાં (શુભભાવમાં) પણ તે સુખ ન માને.

શરૂઆતમાં જે ત્રણ પ્રકાર જણાવ્યા છે તેમાં (૧) જે શુભભાવ છે તે વિકાર છે અને તેનું વેદન દુઃખરૂપ છે, (૨) જે બહારનું કાર્ય છે તેની સાથે જીવનો સંબંધ નથી, અને તેનું વેદન પણ જીવને નથી. (૩) જે સંતોષભાવ છે તે જો પરલક્ષે હોય તો મંદઆકુળતા છે અને ખરેખર તે દુઃખ છે અને જો આત્મસ્વભાવના લક્ષે સંતોષભાવ હોય તો તે અનાકુળભાવ છે અને તે જ સાચું સુખ છે. માટે આત્મ સ્વભાવની

ઓળખાણુ તે જ સુખનો ઉપાય છે

સ ૪૭૧-માતક ૧૬ ૬

(૧૨) જ્ઞાનીઓ પૂર્ણસ્વભાવ બતાવે છે

હે આત્મા! તુ તારા સ્વભાવથી પરિપૂર્ણ છે. જે વસ્તુ હોય તે પોતાના સ્વભાવથી સ્વાધીન અને પરિપૂર્ણ જ હોય, પણ પરાધીન કે અપૂર્ણ ન હોય. પરંતુ પોને પોતાના સપૂર્ણ સ્વાધીન સ્વભાવને જૂલીને 'મારા સુખને માટે મારે પર પડા-થોની જરૂર પડે' એની મિથ્યા ક'પના કરીને અવસ્થામાં પરાધીન થયો છે અને એ પરાધીનતા તે જ દુઃખ છે. હું આત્મા છું, પર પડાથોથી હું ભિન્ન છું, પર પડાથોની મારામાં નાસ્તિ છે, મારું સુખ પરને આધીન નથી, હું સ્વાધીન, પૂર્ણ, નિર્વિકાર છું-એવી સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરતા સ્વાધીન નિર્મળદશા પ્રગટે છે-તે જ સુખ છે.

વસ્તુના દ્રવ્ય-શુદ્ધ-પર્યાય ત્રણે સ્વાધીન છે, તેમાં દ્રવ્ય-શુદ્ધ તો સદાય એકરૂપ પરિપૂર્ણ છે અને પર્યાયમાં જે અપૂર્ણતા છે તે પોતે જ કરી છે, કેાઈ બીજાએ કરાવી નથી. આમ જો દ્રવ્ય-શુદ્ધ-પર્યાયનું સ્વાધીન સ્વરૂપ યથાર્થ જાણે તો પોતાના પરિપૂર્ણ સ્વાધીન સ્વભાવની જોમગ્રતા વડે પર્યાયની અપૂર્ણતા ટાળીને પૂર્ણદશા પ્રગટ કરે. પર્યાયમાં વિકાર હોવા છતાં વિકાર-રહિત પૂર્ણ સ્વભાવનો વિશ્વાસ અને મહિમા લાવીને તેની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરે, તો પૂર્ણસ્વભાવના અવલંબને પર્યાયની પૂર્ણતા પ્રગટ કરે-એવું જ નામ મોક્ષ. પરંતુ જે પોતાના પૂર્ણસ્વભાવનો વિશ્વાસ અને મહિમા ન કરે અને વિકાર તથા પરના

મહિમામાં જ અટકી જાય તે કહી વિકાર ટાંળીને પૂર્ણ થવાનો પુરુષાર્થ પ્રગટ કરી શકે નહિ.

પર્યાયમાં પરિપૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિનો અવિશ્વાસ તે સંસાર, પર્યાયમાં પરિપૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિની શ્રદ્ધા તે સાધકદશા અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ, અને પર્યાયમાં પરિપૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિનું પ્રગટપણું તે મોક્ષ.

પોતાની સ્વભાવ શક્તિને જૂલીને છૂર અનાદિ કાળથી સંસારમાં રખડે છે. એક સેકંડ માત્ર પણ જો પોતાના સ્વભાવને જોળખે તો અદ્યકાળમાં સંસારનો અંત આવ્યા વગર રહે નહિ. માટે હે છૂર ! તારી અવસ્થામાં વિકાર અને અપૂર્ણતા હોવા છતાં તારો સ્વભાવ તો અત્યારે પણ વિકાર રહિત પરિપૂર્ણ છે, એને તું માન અને જોળખ પર્યાયદષ્ટિથી પોતાના આત્માને વિકારી અનાદિકાળથી માની રહ્યો છે, તેથી વિકારભાવોનું જ વેદન કરીને સંસારમાં દુઃખી થઈ રહ્યો છે, પણ હવે તે પર્યાયદષ્ટિ છોડીને એકવાર સ્વભાવદષ્ટિથી જો, તો તને તારા પૂર્ણ વિકાર રહિત સ્વભાવનો અનુભવ થાય અને તારા સંસાર-દુઃખનો અંત આવે.

ભગવાનશ્રી કુંદકુંઢાચાર્યદેવ સમયપ્રાણુતમાં આત્મસ્વરૂપની પૂર્ણતા દર્શાવીને અનાદિની પર્યાયદષ્ટિ છોડાવે છે. ૭૭ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

“હું એક શુદ્ધ મમત્વહીન હું જ્ઞાન દર્શનપૂર્ણ છું,
એમાં રહી સ્થિત હીન એમાં શીઘ્ર આ સૌ ક્ષય કરું.”

આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન-દર્શનથી પૂર્ણ શુદ્ધ છે; પોતાના સ્વભાવને જૂલીને પર્યાયમાં વિકાર કરે તો તે વળતે પણ સ્વ-

ભાવમાથી કંઈ થતી જતુ નથી, અને સ્વભાવનું જ્ઞાન કરીને શુદ્ધપર્યાય પ્રગટ કરે તો તે વખતે પણ સ્વભાવમા કાંઈ વધી જતુ નથી સ્વભાવ તો સદાય પરિપૂર્ણ એવો ને એવો છે. માટે પર્યાયમા વિકાર હોય તેનું લક્ષ છોડીને પૂરા સ્વભાવને પ્રતીતિમા લેવો તે જ પૂર્ણતા પ્રગટવાનું કારણ છે

પ્રશ્ન —વર્તમાન પર્યાયમા અપૂર્ણતા અને વિકાર તો કેખાણ છે તેથી તેને માની શકાય, પણ પૂરા સ્વભાવ તો વર્તમાન દેખાતો નથી તો તેને કેમ માનવો ?

ઉત્તર —જે વસ્તુ હોય તે પોતાના સ્વભાવથી અપૂર્ણ કે વિકારો હોઈ ન શકે વસ્તુ સત્ત્વ છે કે અસત્ત્વ ? વસ્તુ સત્ત્વ છે અને સત્ પોતાથી પરિપૂર્ણ છે વસ્તુ અનુભવમા આવવાપોગ્ય સ્વભાવવાળી છે માટે જરૂર તેનો અનુભવ થઈ શકે છે

અનાદિથી પર્યાયદષ્ટિથી જોયું છે તેથી વિકારરૂપ જ ભાસે છે, પર્યાયદષ્ટિવડે પૂરા સ્વભાવ દેખાતો નથી જો પર્યાયદષ્ટિ છોડીને સ્વભાવદષ્ટિથી (દ્રવ્યદષ્ટિથી) જુએ તો પોતાનો સ્વભાવ તો દરેક સમયે પૂરા જ છે—એમ દેખાય છે, તે સ્વભાવમા વિકારનો પ્રવેશ નથી

હે બાઈ ! તું અતરથી વિચાર કર કે પર્યાયમા જે જ્ઞાના દિનો અશ છે તે કયાથી આવે છે ? કેાઈ પણ સમયે તારી પર્યાય કાંઈ જડરૂપ થઈ જતી નથી, અથે પણ જ્ઞાન તો પ્રગટ રહે છે, તો તે જ્ઞાન કયાથી આવ્યું ? જે અશ છે તે પૂરા વગર હોય નહિ જે અશ-જ્ઞાન પ્રગટ છે તે તારા પૂરા જ્ઞાન

સ્વભાવનું જ પરિણમન છે. વળી પહેલા સમયે જ્ઞાન જોણું હોય છે અને બીજા સમયે વધારે થાય છે તો તે વધારે જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું ? પહેલી પર્વાયમાં તો ન હોતું; માટે પહેલી અને બીજી એમ સર્વે અવસ્થાઓમાં વિદ્યમાન રહેનાર એવા તારા જ્ઞાનસ્વભાવ પરિપૂર્ણ છે અને તેનું જ પરિણમન થઈને પર્વાયમાં જ્ઞાન પ્રગટે છે. તેથી તારી અધૂરી જ્ઞાનપર્યાયને ગોણું કરીને તારા લક્ષને સ્વભાવ તરફ લાંબાવ તો પૂરા સ્વભાવ છે તે અનુભવમાં અને પ્રતીતિમાં આવે. વળી જેમ જેમ સમ્યક્-જ્ઞાન વધતું જાય છે તેમ તેમ રાગ પણ વધતો જતો જોવામાં આવતો નથી, પણ જેમ જેમ સમ્યક્જ્ઞાન વધે છે તેમ તેમ રાગ ઘટતો જોવામાં આવે છે, કેમ કે જ્ઞાનનો સ્વભાવ રાગના અભાવરૂપ છે. અવસ્થામાં રાગાદિ વિકારભાવ હોવા છતાં તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. માટે પર્વાયરૂપ અંશનું અને વિકારનું લક્ષણ હોઈને અલેહ વિકાર રહિત સ્વભાવની પ્રતીતિ કર. ચરને અને વિકારને તો અનાદિથી-તું જાણે છે પણ હવે ગંધાને જાણનાર એવા તારા જ્ઞાનસ્વભાવને જાણ.

જેમ—સ્ફોટિકમણીમાં વર્તમાન પર સંયોગથી રંગની ઝાંઝ ટેળાય છતાં પણ તે જ વખતે સ્ફોટિકનો સ્વભાવ નિર્મળ છે—એમ જ્ઞાનવડે જાણી શકાય છે; લૂગડું વર્તમાન મલિન હોવા છતાં તે જ વખતે તેનો સ્વભાવ એવ રહિત છે—એમ જાણી શકાય છે; તેમ—આત્મામાં વર્તમાન જે મલિનતા છે તે તેનો મૂળ સ્વભાવ નથી પણ તે જ વખતે આત્માનો સ્વભાવ તો નિર્મળ જ છે—એવી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન તો વિકાર હોવા છતાં પણ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન.—જેઓ સપૂર્ણ વિકાર રહિત થઈ ગયા તેઓ તો પોતાના આત્માનો વિકાર રહિત સ્વભાવ બહારી શકે અને માની શકે, પરંતુ જેમની પર્યાયમાં વિકાર વર્તી રહ્યો છે તેઓ પોતાના આત્માનો સ્વભાવ વિકારરહિત કેવી રીતે બહારી શકે અને માની શકે ?

ઉત્તર:—વિકાર રહિત થયા તેઓએ પણ પહેલેથી જ વિકાર-રહિત સ્વભાવની શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાન હતું હતું. પહેલેથી જ ને વિકાર રહિત સ્વભાવ ન માને તો વિકાર ટળે જ નહિ. અવસ્થામાં વિકાર વિદ્યમાન હોવા છતાં પૂર્ણ નિર્વિકાર સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થઈ શકે છે. આત્મામાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણ મુખ્ય શુભો છે, તેમાંથી શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર શુભ વિકારરૂપે પરિણમે છે, પણ જ્ઞાન શુભ તો કદી વિકારરૂપે થતો નથી, તેમાં માત્ર હીનતા થાય છે. નીચલી દશામાં અધુરું જ્ઞાન હોવા છતાં તે સ્વ-પરને બહારી શકે છે. જે રાગાદિ વિકાર થાય છે તે ચારિત્રનો વિકાર ભાવ છે, પણ જ્ઞાન કાંઈ રાગપણે વર્તતું નથી. જ્ઞાન તો જ્ઞાનપણે વર્તતું થકે ત્રિકાળી શુદ્ધ સ્વભાવ અને વિકાર બનેને બાંહે છે. સ્વભાવ અને વિકાર બનેનું જ્ઞાન થવા છતાં અજ્ઞાની છવ પર્યાયકષિટથી વિકારનો સ્વીકાર કરીને શુદ્ધ-સ્વભાવનો નકાર કરે છે,—તેની પ્રતીત કરતો નથી એટલે કે તે પર્યાયમૂઢ વર્તે છે, તેથી, વિકાર વળતે પણ પોતાનો અવિહારી સ્વભાવ છે તેને અનુભવમાં આવતો નથી. પણ, ત્રિકાળી શુદ્ધ સ્વભાવ અને પર્યાયનો વિકાર—એ બંનેને જ્ઞાનમાં બહારીને છવ બ્યારે ત્રિકાળી સ્વભાવની મુખ્યતા કરે છે અને પર્યાયના વિકારને ગૌણ કરે છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન સ્વભાવ સન્મુખ થાય છે,

અને તેને, પર્યાયમાં વિકાર હોવા છતાં, અવિકારી સ્વભાવનો અનુભવ થાય છે, તથા તે જ વખતે, પૂર્વે અનાદિ કાળથી પર્યાય દૃષ્ટિ વડે આત્માને માત્ર વિકાર પર્યાય બેટલો જ શ્રદ્ધતો હતો, તે શ્રદ્ધાનો અભાવ થઈને હવે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા થઈ-એટલે કે સમ્યક્દર્શન થયું. સમ્યક્જ્ઞાનમાં સ્વભાવની મુખ્યતા અને વિકારની ગૌણતા છે, તથા સમ્યક્શ્રદ્ધામાં સ્વભાવનો સ્વીકાર છે અને વિકારનો અસ્વીકાર છે. આ રીતે શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનના સ્વસ-મુખ પુરુષાર્થ વડે, પર્યાયના વિકારનું લક્ષ છોડીને પૂર્ણ સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને અનુભવ અને ત્યારે થઈ શકે છે.

હે ભવ્ય ! તારો પરિપૂર્ણ સ્વભાવ સદાય મૌનુ છે, તેમાં કદી અપૂર્ણતા કે વિકાર નથી. અનાદિથી પર્યાયમાં વિકાર હોવા છતાં તારો સ્વભાવ એવો ને એવો જ સ્થિત છે, માટે તું તારા સ્વભાવને બાજુ, તેની પ્રતીત કર અને તેના જ એકામતા વડે સ્થિત થા, એ જ મુખી થવાનો ઉપાય છે. એ મુખ પોતાને તે જ ક્ષણે અનુભવમાં આવે છે.

(૧૪)

કેવળજ્ઞાનનો અંશ

સંસાર-અવસ્થામાં જીવને જ્ઞાન-દર્શનના ઘણા અંશેનો તો અભાવ હોય છે તથા થોડા અંશેનો સંભાવ હોય છે. સમ્યક્દષ્ટિને જે મતિ-શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ છે તે તો કેવળજ્ઞાનના અંશે છે જ, પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિને જે મતિ-શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ છે તે પણ કેવળજ્ઞાનના જ અંશે છે, કેમ કે જે ઉધાકરૂપ જ્ઞાન છે તે તો જ્ઞાનની જ બાત છે તેથી તે જ્ઞાનના જ અંશે છે. જ્ઞાની તેમ જ અજ્ઞાની બન્નેને જે જ્ઞાનના અંશે તે જ જ્ઞાનના અંશે છે.

જ્ઞાનના જ અથો હોવા છતાં, જ્ઞાની છત્ર તે જ્ઞાનને સ્વભાવ
સન્નુખ કરીને સ્વભાવની પ્રતીત કરતો નથી તેથી તેનું જ્ઞાન
અજ્ઞાનરૂપ છે અને જ્ઞાની તે જ્ઞાનને સ્વભાવસન્નુખ કરીને
સ્વભાવની પ્રતીત કરે છે તેથી તેનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન છે

(૧૫)

જ્ઞાનની સ્વાધીનતા

જેમ કેવળજ્ઞાન પોતાના સામાન્ય જ્ઞાનસ્વભાવને અવલગીને
પરિણમે છે અને લોકલોકને બાંધે છે, સામે લોકલોક ઉપસ્થિત
છે પણ તેને અવલગીને કેવળજ્ઞાન બાંધતું નથી, તેમ દરેક
છત્ર પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને અવલગીને જ બાંધે છે, પણ
પર પદાર્થોને અવલગીને કંઈ છત્ર બાંધતો નથી 'આત્મા
શાયક છે એમ કંઈ જોતું અને આત્માને તેનું જ્ઞાન થયું,
ત્યાં 'આત્મા શાયક છે' એવા શબ્દો સાંભળીને જ્ઞાન થયું
નથી પણ સામાન્ય જ્ઞાન પોને વિશેષ જ્ઞાનરૂપે પરિણમીને તે
જ્ઞાનવડે તે બંધાયું છે. 'આત્મા શાયક છે' એમ જોલતા
અસખ્ય સમય લાગે છે હવે સામે બાણુમ તે પૂરું બોલી
રહ્યો નથી તે પહેલાં તો તે સખધી જ્ઞાનનું પરિણમન
(વ્યજનાવમ્બ) શરૂ થઈ ગયેલ છે અહીં જે સમયે સામાન્ય
જ્ઞાન વિશેષરૂપે પરિણમ્યું અને 'આત્મા શાયક' એવું
જ્ઞાન ચવાની શરૂઆત થઈ તે જ સમયે સામે તેવા શબ્દોના
પરિણમનની શરૂઆત થઈ છે, એ રીતે જ્ઞાન અને જ્ઞેય એ
બંનેનું પરિણમન એક સાથે હોવા છતાં જ્ઞેયને અવલગીને
જ્ઞાન થતું નથી અને જ્ઞાનના કારણે જ્ઞેયો પરિણમતા નથી
જેમ કેવળજ્ઞાન સર્વ પદાર્થોથી નિરપેક્ષપણે પરિણમે છે તેમ
જ્ઞાનની દરેક પદાર્થો પણ પરથી નિરપેક્ષપણે જ પરિણમે છે.

આમ જો નિરપેક્ષ જ્ઞાનની પ્રતીત કરે તો ચોતાના સામાન્ય સ્વભાવ તરફ વલણ થાય અને તેના અવલંબને સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટે.

સામાના શબ્દો સાંભળ્યા તેથી જ્ઞાન શરૂ થયું જોમ નથી; પણ સામે શું કહેવા માગે છે તે લક્ષમાં આવ્યા પહેલાં તેનો આશય સમજવાના જ્ઞાનની શરૂઆત યર્થગર્થ છે. તેથી શબ્દોના અવલંબને જ્ઞાનનું કાર્ય થતું નથી પણ સામાન્ય જ્ઞાનના પરિણમનથી જ્ઞાનનું કાર્ય થાય છે.

જોમ શબ્દોના અવલંબને જ્ઞાન થતું નથી તેમ રાગના અવલંબને પણ જ્ઞાન થતું નથી. રાગ પણ જ્ઞાનનું જોય છે. જે સમયે રાગ થયો તે જ સમયે રાગને બાંધુનાર જ્ઞાન પણ ચોતાથી શરૂ થયું છે. એટલે જ્ઞાનનો સ્વભાવ રાગથી ભિન્ન છે. પરંતુ અજ્ઞાની જીવ જ્ઞાન અને રાગને એકબેકપણે અનુભવે છે. જો રાગ અને જ્ઞાનના ભિન્નપણાની પ્રતીત કરીને તેને જુદા અનુભવે તો લેહજ્ઞાન થાય.

વીર સં ૨૮૭૧ કારતક વદ ૭

(૧૬) જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના અભિપ્રાયમાં તફાવત ચારિત્રના હોવાથી જ્ઞાની તથા અજ્ઞાની જન્મેને ક્રોધાદિ કષાય થાય, પરંતુ તે જન્મેના ક્રોધમાં મહાન અતર છે. અજ્ઞાનીને ત્યારે ક્રોધ થાય ત્યારે તે ચોતાના હોવા અભિપ્રાયથી જોમ માને છે કે પર વસ્તુના કારણે મને ક્રોધ થાય છે. પર વસ્તુને ક્રોધનું કારણ માનતો હોવાથી તે પર વસ્તુઓ ઉપર દેવ કરીને તેને દૂર કરવા માગે છે; ‘પર વસ્તુ મને દેવનું કારણ છે’ એવો તેનો અભિપ્રાય થાતો જ રાખતો હોવાથી તેને ક્રોધની લાજ લગાયા જ કરે છે, એક વસ્તુનું

લક્ષ છોડ્યું કે તરત જ બીજી વસ્તુ પ્રત્યે તેને ક્રોધાદિભાવ થયા વગર રહેશે જ નહિ. અજ્ઞાની પરવસ્તુને ક્રોધનું કારણ માને છે તેથી તેના બિધા અભિપ્રાયમાં જ ક્રોધ ભરેલો છે; જ્યાં સુધી તે બિધા અભિપ્રાય છે ત્યાં સુધી તેને ક્રોધ થયા જ કરવાનો, કેમ કે પરવસ્તુઓનો તો કદી અભાવ થવાનો નથી તેથી પરના કારણે જેણે ક્રોધાદિ થવાનું માન્યું તેના ક્રોધાદિભાવ કદી મટવાના નથી. અને પરવસ્તુઓ તો અનંત હોવાથી તેના અભિપ્રાયમાં ક્રોધ પણ અનંતો છે, અને તે અનંત સંસારનું કારણ છે.

જ્ઞાનીને જ્યારે ક્રોધ થાય છે ત્યારે તેઓ પરવસ્તુને ક્રોધનું કારણ માનતા નથી, તેથી પરવસ્તુને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ કલ્પતા નથી, પણ ચોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈથી ક્રોધ થયો છે એમ જાણીને તે ટાળવા માગે છે. પરવસ્તુથી અને ક્રોધ થાય જ એવો અભિપ્રાય નહિ હોવાથી તેમને ક્રોધની લાજ લ'બાતી નથી પણ પુરુષાર્થના જોરે અલ્પકાળમાં તેનો નાશ કરે છે. જે છવ પરવસ્તુને ક્રોધનું કારણ માને છે તે છવનો અભિપ્રાય બિધા હોવાથી પરવસ્તુની હેયાતિમાં તે ક્રોધ ટાળી શકે નહિ; પરવસ્તુની હેયાતિ તો કદી મટવાની નથી તેથી અજ્ઞાનીના ક્રોધાદિ પણ કદી મટતા નથી. અજ્ઞાન ટાળે તો પછી ક્રોધાદિ ટળે. જ્ઞાનીઓ પરવસ્તુને ક્રોધનું કારણ માનતા નથી તેથી પરવસ્તુની હેયાતિ હોવા છતાં ચોતે ચોતાને ક્રોધ ટાળે છે. જ્ઞાનીના અભિપ્રાયમાં પરવસ્તુમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણાની માન્યતા નથી, અને ચોતાના પુરુષાર્થના હોવાથી જે ક્રોધ થાય તેને પણ કરવા જેવો માનતા નથી તેથી તેમને ક્રોધ અલ્પ હોય છે અને તે હિંમંસંસારનું કારણ નથી.

ક્રોધાદિ ધાય તે વળતે અજ્ઞાની પરને અનિષ્ટ ઠપ્પીને તેના ઉપર દ્રેષ કરે છે, જ્ઞાની તો ક્રોધના પણ ખરેખર જ્ઞાતા છે અને પર વસ્તુના પણ જ્ઞાતા જ છે. તેમના અભિપ્રાયમાં ક્રોધ પરિણમન પ્રત્યે દ્રેષ નથી અને ક્ષમા પરિણમન ઉપર રાગ નથી જ્ઞાનીને પણ કંઈ વાર વિશેષ અશુભભાવ થઈ જાય પરંતુ તેમને તે પરિણમન ઉપર દ્રેષ બુદ્ધિ નથી, પણ તેનું જ્ઞાન કરીને વસ્તુસ્વભાગની એકાગ્રતાવડે તે અશુભભાવને નાશ કરે છે અજ્ઞાની છતાં અશુભભાવ ઉપર દ્રેષ કરીને તેને ટાળવા માગે છે, પરંતુ રાગરહિત મારો સ્વભાવ જ છે એનું લક્ષ કરૂં તો આ અશુભરાગ ટળી જાય એમ તેને ખબર નથી. ક્રોધ ટાળવાનો ઉપાય ક્રોધ પ્રત્યે દ્રેષ નથી પણ ક્રોધ પ્રત્યે સમભાવ છે ક્રોધ પર્યાયના લક્ષે ક્રોધનો નાશ કરવા માગે તો થઈ શકે નહિ, પણ ક્રોધ પર્યાયનું લક્ષ છોડીને ક્રોધ રહિત આત્મસ્વભાવમાં લક્ષ કરીને એકાગ્ર વતાં ક્રોધ સ્વયં ટળી જાય છે. ક્રોધરહિત સ્વભાવના લક્ષમાં રહીને ક્રોધનું લક્ષ છોડી દીધું તેનું નામ 'ક્રોધ પ્રત્યે સમભાવ' છે, પરના લક્ષે સમભાવ રહે નહિ પણ પોતાના સ્વભાવ ઉપર લક્ષ કરતાં બધા ઉપર સમભાવ થઈ જાય છે.—એવો સમભાવ સમ્યગ્દષ્ટિને જ હોય છે.

(૧૭)

મુક્તા થવાનો ઉપાય

ત્રિકાળ મુક્તસ્વરૂપ સ્વતત્ર તત્ત્વની પ્રતીતિ કયા વગર મુક્ત થવાનો પુરુષાર્થ કાર્યરૂપ થઈ શકે નથી. 'મારે મુક્ત થવું છે' એવી જે અભિલાષ થાય છે તેમાં જ અંતર્ગત પોતાના મુક્તસ્વરૂપનું જ્ઞાન

છે. કેમ કે મુક્તસ્વરૂપને

વગર મુક્ત થવાની ભાવના ક્યાથી આવી ? એ રીતે, આ જીવને મુક્તસ્વરૂપનું જ્ઞાન તો થાય છે પરંતુ તે તેની પ્રતીતિ કરતો નથી જીવ જાગૃત્તાવની તો પ્રતીતિ કરે છે પરંતુ જાગૃત્તાવથી રહિત જે મુક્તસ્વભાવ છે તેની તે પ્રતીતિ કરતો નથી, તેથી જ તેનો પુરપાથ મુક્તિના ઉપાય તરફ વળતો નથી, પણ પુરુષ-પાપના જાગૃત્તાવમા જ અટકી જાય છે જો પોતાના મુક્તસ્વરૂપની પ્રતીતિપૂર્વક મુક્તસ્વરૂપના લક્ષે પુરુષર્થ ઉપાડે તો તેને મોક્ષમાર્ગ પ્રગટીને અપકાળમા મુક્તિદશા થયા વગર રહે નહિ. જ્ઞાનનો ઉઘાડ જોઈએ હોય કે વધારે, તેની સાથે મુક્તિના પુરપાથનો સંબંધ નથી, પરંતુ મુક્તસ્વરૂપનું જે જ્ઞાન છે તેની મુખ્યતા કરીને મુક્તસ્વરૂપની પ્રતીતિ કરવી તેની જ પ્રથમ આવશ્યકતા છે અને ત્યાંથી જ મુક્તિના ઉપાયની શરૂઆત થાય છે મુક્તસ્વરૂપની પ્રતીતિ કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે અને તે પ્રતીતિ પૂર્વક મુક્તસ્વરૂપનું જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વકનો પુરપાથ પણ મુક્તિ સંપ્રાપ્તિ થઈ જાય છે માટે મુક્તસ્વરૂપની પ્રતીતિ તે જ મુક્તિ થવાનો મૂળ ઉપાય છે

વીર સ રજજી કારતક વદ ૧૩

(૧૮)

આત્મા અને કર્મ જીવને પોતાના સ્વરૂપના અભાનથી વિકારની ઉત્પત્તિ તે સાર છે, પોતાના સ્વરૂપના અભાનથી જીવનો નાશ તે મુક્તિ-માર્ગ છે, અને પોતાના સ્વરૂપના અભાનપૂર્વક સ્થિરતા વડે વિકારનો તદ્દન અભાવ તે મોક્ષ છે જીવને સારદશા અનાદિથી છે અને કર્મનો સંબંધ પણ અનાદિથી છે, પરંતુ તેઓ કર્મીજાતની અવસ્થા કરતા નથી કર્મ તે જડ પરમાણુઓની

અવસ્થા છે, તે આત્માની અવસ્થામાં વિકાર કરાવતું નથી અને આત્મા તે જડની અવસ્થાને કરતો નથી. જીવે અનાદિથી પોતાના સાચા સ્વરૂપને જૂઠીને જોમ માન્યું છે કે હું વિકારી જ છું, કર્મ મારી શક્તિને રોકે છે, હું શરીરાદિ જડની અવસ્થા કરી શકું અને પુણ્ય કરતાં કરતાં લાભ થાય. —આવી રીતે પોતે પોતાની જાણી માન્યતાવડે મોહભાવ કરે છે, ત્યારે જડ મોહકર્મને નિમિત્ત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન:—પહેલા આત્માનો વિકાર કે પહેલા કર્મ ?

ઉત્તર:—જોમાં કોઈ પહેલા પછી નથી, જાને અનાદિના છે. આત્મા અને પરમાણુ જાને વસ્તુ છે, વસ્તુની કહી શક્યાત ન હોય, જોટલે કે તે અનાદિ હોય. અને વસ્તુ કહી પર્થાય વગર ન હોય, તેની કોઈને કોઈ પર્થાય અવસ્થા હોય. જીવની પર્થાય અનાદિથી વિકારી છે, કર્મ કે જો વિકારી પર્થાય ન હોય તો સંસાર ન હોય. અને કર્મ તે જડ પરમાણુઓની અવસ્થા છે, તે પણ અનાદિથી છે. જીવનો વિકાર અને કર્મ જાને પ્રવાહરૂપે અનાદિથી છે. પહેલાં જીવે વિકાર કયો પછી કર્મ થયા—જોમ નથી, અથવા તો પહેલાં કર્મ હતા પછી જીવે વિકાર કયો—જોમ પણ નથી. આત્મા અને કર્મમાં પહેલાં—પછી કોઈ ન હોવા છતાં જ્ઞાનમાં તો જાને જોમ જે તેમ જણાય છે. જો હાય જોગા થયા, તેમાં પહેલાં કયો હાય અડયો અને પછી કયો હાય અડયો ? તેમનામાં પહેલાં—પછી કોઈ નથી પણ જ્ઞાનમાં તો તે જાને જોમ છે તેમ જણાય છે. તેવી રીતે કર્મ આત્માનો વિકાર—જો જાને અનાદિને છે તેમ સર્વજ્ઞદેવ નહોતે.

પદાર્થને આદિમાનપણે જાણે તો તે જ્ઞાન 'જોડું' કરે. પ્રશ્ન—
અનાદિ પદાર્થનું જ્ઞાન કઈ રીતે થઈ શકે? એ અનાદિ પદાર્થનું
પણ જ્ઞાન થઈ જાય તો તો જ્ઞાનમાં તેનો છેડો આવી જાય?
ઉત્તર:—અનાદિ પદાર્થની આદિ છે જ નહિ તોપણ જ્ઞાનમાં
તે આદિ કેમ જણાય? અનાદિ પદાર્થને અનાદિ રૂપે જ્ઞાન
જાણે છે, આ સંબંધમાં સ્થુળ દૃષ્ટાંત એમ છે કે ગોળ યાળીના
ગોળાકારની શરૂઆત તથા અંત હોતા નથી, છતાં તેનો આખો
ગોળાકાર જાણી શકાય છે. તેમ પદાર્થમાં આદિ અંત ન હોવા
છતાં તેનું આખું જ્ઞાન થઈ શકે છે. જેમ બીજ પહેલા ઠોઠ
વડવૃક્ષ હવે અને એ વડવૃક્ષ પહેલાં ઠોઠ બીજ હવે; એ
બીજ-વૃક્ષની પરપરામાં પહેલા ઠોણ થયું? બીજ-વૃક્ષની
પરપરા અનાદિથી જ છે. એ રીતે સુક્ષિતથી પણ અનાદિપદ્મ
સિદ્ધ થાય છે.

(૧૯) સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વનો સંબંધ લેશ્યા
સાથે નથી

કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત તથા પીત, પદ્મ ને શુક્લ એ છ લેશ્યા
છે. લેશ્યા એટલે ક્યાયથી અનુરજિત ચોગોની પ્રવૃત્તિ જ
લેશ્યામાં પહેલી ત્રણ અશુભ છે, અને બીજી ત્રણ શુભ છે.
અજ્ઞાની જીવને પણ છબે પ્રકારની લેશ્યા હોઈ શકે છે અને
જ્ઞાનીને પણ છબે પ્રકારની લેશ્યા હોઈ શકે છે. લેશ્યાનો
સળધ સમ્યગ્દર્શનાદિ શુભ સાથે નથી પણ શુભ-અશુભભાવ
સાથે ■ શુભ-અશુભ ભાવની તીવ્રતા-મદતાનુસાર લેશ્યાના
પ્રકાર પડે છે.

પ્રશ્ન—ત્યારે શુભ લેશ્યા હોય ત્યારે સંભવલક્ષ્યાય અને જ્યારે કૃષ્ણ લેશ્યા હોય ત્યારે અનંતાનુબંધી ક્ષાય—એમ લેશ્યાને અને ક્ષાયને સંબંધ કેમ ન હોય ?

ઉત્તર—ક્ષાય અનુસાર લેશ્યા હોતી નથી પરંતુ ક્ષાયની મંદતા કે તીવ્રતા અનુસાર લેશ્યા હોય છે. કેઈ જીવને શુક્ર-લેશ્યા હોય છતાં અનંતાનુબંધી ક્રોધ વિદ્યમાન હોય, અને કેઈ જીવને કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છતાં અનંતાનુબંધી ક્રોધ ન હોય. જે જીવને દૃષ્ટિ જ ખોટી છે તેને વસ્તુસ્વરૂપની જ ખમર નથી તેથી તેને તો નિરતર અનંતાનુબંધી આદિ ચારે ક્ષાય વર્ગ છે, ભલે તેને શુક્ર લેશ્યા હોય તોપણ નિરતર ચારે ક્ષાયો વિદ્યમાન છે. અને જેને સાચી દૃષ્ટિવડે વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન છે તેને કૃષ્ણલેશ્યા વખતે પણ અનંતાનુબંધી ક્ષાયનો તો અભાવ જ વર્તે છે. અજ્ઞાનીને જ્યારે અનંતાનુબંધી આદિ ચારે ક્ષાયો મદપત્તે વર્તતા હોય ત્યારે શુક્ર વર્ગે શુભ લેશ્યા હોય છે અને તે ક્ષાયો જ્યારે તીવ્રપણે વર્તતા હોય ત્યારે કૃષ્ણાદિલેશ્યા હોય છે. પરંતુ મદ ક્ષાય કે અશુભ તીવ્રક્ષાય તે બંને સંસારનું જ કારણ છે. ઘણું મદ ક્ષાય કરીને શુક્રલેશ્યા કરે તેથી તેને અનંતાનુબંધી ક્ષાયનો અભાવ થઈ જાય છે એમ ન સમજવું. અને જ્ઞાનીને પોત-પોતાની ભૂમિકા અનુસાર અપ્રત્યખ્યાનાવરુદ્ધિ ક્ષાયની તીવ્રતા કે મંદતાનુસાર યથાયોગ્ય શુભ કે અશુભ લેશ્યા હોય છે. પરંતુ તેમની ભૂમિકાને યોગ્ય તીવ્ર ક્ષાય થાય અને કૃષ્ણ લેશ્યા થઈ જાય તેવી કરીને તેમને અનંતાનુબંધી ક્ષાય થઈ જાય છે—એમ ન સમજવું.

લેશ્યા સાથે મમ્યકૃત્વ-મિથ્યાત્વનો મળધ નથી કોઇને શુકવ લેશ્યા દોય છતાં જનત નસારી હોય અને કોઇને કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છતાં જોડાવતારી હોય સમ્યક્દર્શન જે જ ધર્મનું મૂળ છે અને મિથ્યાત્વ તે જ મમારતું મૂળ છે એક તો હંતરો કલવળાના ચલાવનાર કૃષ્ણ લેશ્યાવાળો કષાઈ અને બીજો 'હું પરતું કરી શકું અને પુનઃયથી ધર્મ થાય' એવી મિથ્યા માન્યતાવાળો શુકવ લેશ્યાધારી દ્રવ્યલિંગી જીન સાધુ-જે બને છવો ચાર કષાયની અપેક્ષાએ સરખા જ છે કેમ કે બને છવોને આગે પ્રકરના કષાય વર્તે છે માત્ર વર્તમાન પુરતો તેમા લીમતા ને મદત ની અપેક્ષાએ ફેર છે તેથી તેમની લેશ્યામા ફેર છે, અને તેથી સસારમા જોકાદ લવની જાતમા ફેર પડશે, પરંતુ તે બને નસાર માગે જ છે, બને અધર્મી છે, બેમાથી જોકેય ધર્મસંમુખ નથી કષાયને મદ પાડવાથી ધર્મસંમુખ થવાતું નથી, પરંતુ સર્વ કષાય સહિત મારો સ્વભાવ છે, હું જ્ઞાનસ્વરૂપી જ છું, કષાય મારે સ્વરૂપ નથી એમ પોતાના અક્રમાયસ્વભાવના લક્ષે સાચી શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી ધર્મસંમુખ થવાય છે, અને જીવને અકષાય સ્વભાવનું લક્ષ ધતા તે કષાયને પોતાના કર્તવ્ય તરીકે સ્વીકારતો નથી તેથી ત્યાં કષાયની મદત સહજપણે થઈ જાય છે (૨૮) કષાય મદ કયારે પડે અને કષાયનો અભાવ કયારે થાય ?

કોઈ જીવને વીતરાગી દેવ-શુર-શાસ્ત્રની માન્યતા થઈ છે એટલે કે માયા નિમિત્તોનું લક્ષ થયું છે પણ હજી પોતાના આત્મસ્વભાવની જોડાણાનું ચર્ચ નથી અને સૂક્ષ્મ બાંધી માન્યતા

તાગી નથી એવો મિથ્યાદષ્ટિ છતાં નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા, અગીઆર અઠાનુ જ્ઞાન અને પચમહામતનુ પાલન કરે તો તેને કપાયની મદતા એવી હદ સુધી થઈ શકે તે જાગ્રમા સ્વર્ગ ઉપર પણ જઈ શકે તે જીવને અકપાય નિમિત્તોનું લક્ષ થયું હોવાથી ખારમા સ્વર્ગ ઉપર જઈ શકે એવી કપાયની મદતા તે કરી શકે છે ખાત્ર દ્રવ્યલિંગ ને કપાયની મદતાનું સાધન નથી પણ અકપાય નિમિત્તોનું લક્ષ છે તેથી કપાય મદ પાડી શકે છે

વીતરાગી દેવ-શુભ-શાસ્ત્ર મિવાવ અન્ય ઠપાયી દેવ-શુભ-શાસ્ત્રને નિમિત્ત તરીકે જે જીવ માને તે જીવને તો ઠપાયની મદતા પણ એવી ન થઈ શકે કે જેથી તે ખારમા સ્વર્ગની ઉપર જાય તેમકે તેનું લક્ષ જ ઠપાયી નિમિત્તો ઉપર છે કપાયી નિમિત્તો (કુદેવ કુશુભ-કુયાત્ર) ના લક્ષે ગમે તેવું પ્રહસ્યથાં પાળે, ત્યાગી થાય, પરંતુ તેમા તેને કપાયની વિશેષ મદતા થાય જ નહિ અને તે ખારમા સ્વર્ગથી આગળ જઈ શકે નહિ

જેણે ઠપાયી દેવ-શુભ-શાસ્ત્રને નિમિત્ત તરીકે સ્વીકાર્યો તેણે પોતાનો અભાવ પણ કપાયી જ સ્વીકાર્યો એટલે તેના અભિપ્રાયમા કપાયનો આદર છે તેથી તેને ઠપાયનો અભાવ તો ન જ થાય પરંતુ કપાયની વિશેષ મદતા પણ ન જ થાય

જોણે અકપાયી વીતરાગદેવ શુભ શાસ્ત્રને નિમિત્ત તરીકે સ્વીકાર્યો છે તેને તે અકપાયનિમિત્તોના લક્ષે કપાયની મદતા થઈ શકે છે, પરંતુ નિમિત્તોના લક્ષે ઠપાયનો અભાવ થઈ શકતો નથી

ઉપરના બને જીવોને નિમિત્તના લક્ષમાં ફેર હોવાથી કપા
યની તીવ્રતા-મદતામાં ફેર પડે છે પરંતુ સ્વભાવદૃષ્ટિના અભાવને
હીષે તે બેમાવી ડોડને ભવનો અભાવ થાય તેવો અકપાયભાવ
પ્રગટ્તો નથી આચરહિત નિમિત્તોને સ્વીકારવાથી કપાયની
મદતા થાય અને કપાયરહિત પોતાના શુદ્ધસ્વભાવને સ્વીકાર
વાથી કપાયનો અભાવ થાય કપાયની મદતાથી સસારની
ગતિમાં ફેર પડે છે, પરંતુ અકપાયસ્વભાવનીદૃષ્ટિ વગર ભવનો
અત આવે તેમ નથી સાચી દૃષ્ટિવડે અકપાયસ્વભાવની
ઓળખાણ થઈ પછી કદાચ કોઈ જીવ પૂર્વે બધાઈ ગયેલા
આયુષ્યને કારણે નરકગતિમાં જાય તોપણ તે જીવને ભવનો
નાશ થવાનો જ છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અકપાયસ્વભાવની
પ્રતીત વગર મદકપાય કરીને કદાચ સ્વર્ગમાં જાય તોપણ તેને
સર્વ કપાય વિધમ ન જ છે અને તે સસારને જ વધારે છે

વીર સ ૨૪૭૧ મરતક વડ ૧૪

(૨૧)

★ જીવની ભૂલ અને ક્રમ ★

આત્મા પોતાના સ્વભાવથી શુદ્ધ છે, પણ વર્તમાન પરિ
ણામમાં તેની ભૂલ છે ત્રિકાળી શુદ્ધસ્વભાવને અને વર્તમાન
જીવને જાણે તો સ્વભાવના આશ્રયે ભૂલ ટાળે પણ જો પોતાની
ભૂલને જાણે જ નહિ અને ક્રમ ભૂલ ઝરાવે છે એમ માનેતો
તે ભૂલ કેમ ટાળે ? અને પોતાની ભૂલને તો જાણે પરંતુ
શુદ્ધસ્વભાવને ન જાણે તોપણ ડોના આશ્રયે ભૂલ ટાળે ?
માટે નિકળશુદ્ધસ્વભાવ અને વર્તમાન ભૂલ એ બંનેને જાણવા
જોઈએ ભૂલતું નિમિત્ત ક્રમ છે પરંતુ ક્રમ ભૂલ કરાવતું નથી

જેમ દોષના મોઢા ઉપર ડાઘ છે, અરિસામાં જોતા તે ડાઘ દેખાય છે, પરંતુ તે ડાઘ કાઈ અરિસામાં નથી તેમજ અરિસાને તે ડાઘ કરાવ્યો નથી, ડાઘ તો મોઢા ઉપર છે, તેથી ડાઘ ટાળવા માટે ડોઈ અરિસો ધમવા માટે તો ડાઘ ટળે નહિ પણ મોઢા ઉપર ડાઘ છે એમ જાણીને મોઢું સાફ કરે તો તે ડાઘ ટળે તેમ આત્મા વસ્તુ અનંતગુણનો પિંડ છે, તેના પરિણામમાં અનાદિથી ભૂલ છે ભૂલ વખતે કર્મની હાજરી છે તે નિમિત્ત છે, તે કર્મોનું નિમિત્તપણું તો એમ જણાવે છે કે ભૂલ તે જીવનો સ્વભાવ નથી પણ વિકાર છે. તે વિકાર કાઈ કર્મોમાં થતો નથી તેમ જ કર્મો તે વિકાર કરાવતા નથી વિકાર તો જીવની પર્યાયમાં થાય છે અને તેનું કારણ જીવની તે સમયની પર્યાય જ છે, જીવની ત્રિકાળી સ્વભાવ ભૂલવાળો નથી આમ જાણે તો જીવ ચોતાના પુરુષાર્થથી ચોતાના દોષને ટાળે

વળી, જેમ કર્મો જીવને દોષ કરાવતા નથી તેમ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર જીવના દોષને ટાળી દેતા નથી. જેમ અરિસો તો માત્ર મોઢા ઉપરના દોષનું જ્ઞાન કરાવે છે પણ કાઈ ડાઘને તે દૂર કરી દેતો નથી. અરિસામાં પણ તે જ ડાઘ જોઈ શકે છે કે જેનામાં જોવાની શક્તિ હોય, પણ આધવાને ચોતાનો ડાઘ દેખાતો નથી તેમ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તો અરિસા સમાન છે, તેમના નિમિત્તે પાત્ર જીવો ચોતાના શુદ્ધસ્વભાવને અને ભૂલને જાણે છે, અને યથાર્થ ઉપાય વડે તે ભૂલને યોગે છે પણ કાઈ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તેની ભૂલને ટાળી દેતા નથી

જે દેખતો મનુષ્ય ચોતાનું મુખ-શુભે વેને શિષ્ટ નિ -

કહેવાય પણ આધરો માણસ પોતાનું મુખ જ નોંધી શકે
 નથી તેને અરિગો નિમિત્ત કેમ કહેવાય ? તેવી રીતે જે છ
 પોતાની પાતતાવટે બવ બાણોને મમ્યજ્ઞાનવટે તે મૂલ દર
 કરે છે તેને મહેવ-શુરુ શાસ્ત્ર નિમિત્ત કહેવાય છે, પણ જે
 છ પોતાની ભૂવને જ બાણો નથી તેને મહેવ-શુરુ શાસ્ત્ર મૂલ
 ટાગવાન નિમિત્ત પણ કહેવાતા નથી

આમા તો અનેક ગામત નિદ્ધ યર્ધ બાય છે-આત્મા છે,
 આત્માનું પરિતુનન (અવધા) છે, તે પશ્ચિમનમા મૂલ છે
 મૂલમા કમ નિમિત્ત છે પશ્ચિમનમા જે ભૂવ છે તે ક્ષણિક
 છે આત્માના નિકાળ નવભાગ ગુરુ પરિપૂર્ણ છે તેમા મૂલ
 નથી, તે નવભાગના ભાગથી ભૂવ ની શક છે, તે મૂલ ગાગવામા
 સાચા મહેવ શુરુ શાસ્ત્ર નિમિત્ત છે, મૂલ ટાગતા કર્મનો મ મો
 પણ સ્વન ની ભાય છે-મા રીતે નવે તત્ત્વનો ચાર આમા
 આની ભાય છે

પોતે આત્મવસ્તુ સ્વાધીન મુખરૂપ છે, પણ પોતે પોતાના
 સ્વભાવને અનતલગણથી ભાવ્યો નથી માન્યો નથી, અને અન
 તલગણથી મમારમા દુની યર્ધ મહો છે જે મૂલના ક્ષણમા
 અનતલગણથી દુની યાય છે તે ભૂવ મહાન હશે કે માધારણી
 જે તે ભૂવ સાધાગ્નુ હોત તો તેના ક્ષણમા અનત દુની ન
 હોત ! છવ પોતાના બેહદ નવભાવ સામર્થ્યનો જ અનાદર
 કર્યો છે તે મહાન મૂલના ક્ષણમા તેને ક્ષણે ક્ષણે અનત દુખ છે
 પોતાના સ્વભાવની સાચી જોગખાણ અને આદ્યવટે તે મહાન
 મૂલ ટાગે તો તેન અનત દુખ ટળે, અને અવિનાશી મુખનો
 ઉપાય પ્રગટે છવ અવસ્થાના બાન વગર પરલોકે અનાદિથી મૂલ

ભાસે તો તે તેનાથી છૂટેવાનો ઉપાય કરે. અને સમયપ્રાબુતમાં આત્માનો શુદ્ધસ્વભાવ જણાવ્યો છે; તેમાં દ્રવ્યદષ્ટિથી કહે છે કે વિકાર આત્મામાં છે જ નહિ, વિકારનો કતી આત્મા નથી, આત્માના સ્વરૂપમાં વિકાર છે જ નહિ. એ સમજાવીને જીવને પયોચમૂઠતા છોડાવીને દ્રવ્યદષ્ટિ કરાવવાનું પ્રયોજન છે. કેમકે જીવને પોતાને વિકાર જોઈએ જ માને અને વિકાર રહિત નહિ, તો તે કોના લક્ષે વિકાર ટાળે ? એ દ્વિ સ્વભાવ અને અવસ્થાનો વિકાર એ જાનેને જ્ઞાનમાં શુદ્ધસ્વભાવની મુખ્યતા અને અવ- કરતાં જીવને સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યગ્જ્ઞાન થાય નિશ્ચયનયનું અવલંબન કહેવામાં આવે છે અને ઉપાય વડે જીવનો સંસાર રાગ મટે છે.

ભૂલ ક્યારે ટળે ?

આત્માને માને પણ તેના પરિણમનને ન માને તો તેની ભૂલ નહિ.

આત્માને માને અને તેના પરિણમનને પણ માને, પરંતુ મનમાં ભૂલ છે એમ ન માને તોપણ ભૂલ ન ટળે.

આત્માને માને, તેના પરિણમનને માને, અને તેના પરિ- મામાં ભૂલ છે એમ પણ માને, પરંતુ ભૂલરહિત શુદ્ધસ્વરૂપને તોપણ ભૂલ ન ટળે.

આત્માને માને, ૨. તેના પરિણમનને માને, ૩. તેના પરિણમનમાં ભૂલ છે એમ માને, અને ૪. તેના ત્રિકાળ શુદ્ધ- એમ બધીને જો ત્રિકાળી શુદ્ધસ્વરૂપનું

કોઈ વેળા માનથી ક્રોધાદિ થઈ બચ છે તેથી પરસ્પર જો કરા
યોમા કોઈ વેળા ભિન્નતા લાગે છે તથા કોઈ વેળા ભિન્નતા
લાગતી નથી એ પ્રમાણે મસારી જીવને અનાદિથી કષાયરૂપ
પરિણમન થાય છે, તેથી જીવને દુઃખ થાય છે માટે હે ભગ્ય !
તારે તે સર્વે કષાય ટાળવા યોગ્ય છે

જીવને ક્રોધાદિ તો ક્રમેક્રમે જ થાય છે, ક્રોધ વખતે
માનાદિ હોય નહિ, પણ જીવનું પરિણમન એટલું સૂક્ષ્મ છે કે
સ્થૂળ ઉપયોગવડે જીવ જીવા જીવા પરિણામોને જાણી
શકતો નથી કષાયરૂપ પરિણમન થાય છે એટલે કે ક્રોધાદિ
કષાયરૂપે જીવ પોતે પરિણમે છે, કષાય જીવની અવસ્થામા
થાય છે એ રીતે ધર્મીય મિદ્ધ કરી છે

(૨૩) વિકારરૂપી રોગ અને તે મટાડવાનો ઉપાય
જીવના શાસ્ત્રવતસ્વભાવમા મલિનતા નથી પરંતુ તેના પરિ
ણમનરૂપ અવસ્થામા જો મલિનતા ન હોય તો વર્તમાન ધર્મ
યમા જ કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધિદગ્ધા પ્રગટ હોવા ભેદજી પરંતુ
વર્તમાનમા મલિનતા હોવાથી જ્ઞાન ધર્મ જોઈ છે અહીં
વિકારી અવસ્થા જાણીને જીવને એમ સમજાવવું છે કે હે
ભાઈ ! તારી અવસ્થામા વિકાર હોવા છતાં તે વખતે તારો
આખો આત્મા અશુદ્ધ થઈ ગયો નથી, જો આખો આત્મા
અશુદ્ધ થઈ ગયો હોય તો અશુદ્ધતા કદી આત્માથી છૂટી પડી
શકે નહિ પરંતુ અશુદ્ધતા ક્ષણિક છે અને તે ટળી શકે છે,
માટે તું તેને ટાળવાનો પ્રયત્ન કર !

અત્યારે આ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમા જો સિદ્ધ કરવું છે કે
જીવને અવસ્થામા વિકારરૂપી રોગ છે, કેમકે જીવને જો રોગ

લાસે તો તે તેનાથી છૂટવાનો ઉપાય કરે. અને સમયપ્રાપ્તમાં આત્માનો શુદ્ધસ્વભાવ જણાવ્યો છે, તેમાં દ્રવ્યદષ્ટિથી કહે છે કે વિકાર આત્મામાં છે જ નહિ, વિકારનો કતાં આત્મા નથી, આત્માના સ્વરૂપમાં વિકાર છે જ નહિ એ સમજાવીને જીવને પર્યાયમૂઢતા છોડાવીને દ્રવ્યદષ્ટિ કરાવવાનું પ્રયોજન છે. કેમકે જો જીવ યોતાને વિકાર જોતલો જ માને અને વિકાર રહિત સ્વભાવને જોળજો નહિ, તો તે કેના લક્ષે વિકાર ટાળે ? એ રીતે, યોતાનો શુદ્ધ સ્વભાવ અને અવસ્થાનો વિકાર એ બનેને જાણીને યોતાના જ્ઞાનમાં શુદ્ધસ્વભાવની મુખ્યતા અને અવસ્થાની ગૌણતા કરતાં જીવને સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે, એને જ નિશ્ચયનયનું અવલંબન કહેવામાં આવે છે અને એ જ ઉપાય વડે જીવનો સંસાર રોગ મટે છે.

(૨૪)

બૂલ ક્યારે ટળે ?

૧. આત્માને માને પણ તેના પરિણમનને ન માને તો તેની બૂલ ટળે નહિ.
૨. આત્માને માને અને તેના પરિણમનને પણ માને, પરંતુ પરિણમનમાં બૂલ છે એમ ન માને તોપણ બૂલ ન ટળે.
૩. આત્માને માને, તેના પરિણમનને માને, અને તેના પરિણમનમાં બૂલ છે એમ પણ માને, પરંતુ બૂલરહિત શુદ્ધસ્વરૂપને ન માને તોપણ બૂલ ન ટળે.

૧. આત્માને માને, ૨. તેના પરિણમનને માને, ૩. તેના પરિણમનમાં બૂલ છે એમ માને, અને ૪. તેના ત્રિકાળ શુદ્ધસ્વરૂપમાં બૂલ નથી એમ જાણીને જો ત્રિકાળી શુદ્ધસ્વરૂપનું અવલંબન કરે તો બૂલ ટળે.

(૨૫) દરેક વસ્તુનું સ્વતંત્રપણું—વિત્તપણું

આ જગતમા અનંત આત્માઓ છે, તે દરેક સ્વતંત્ર છે, પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપપણે નિત્ય ટકીને તે અવધ્યારૂપે પરિણમે છે, અવસ્થામા પોતાના હોયથી વિચાર થાય છે અને તે વિકારમા ઈર્ષા નિમિત્ત છે દરેક આત્મા જુદો છે, એક આત્માનો મોક્ષ થતા બધા આત્માનો મોક્ષ થઈ જતો નથી, તેમજ સિદ્ધદશામા પણ જ્યોતની જેમ એક આત્મા બીજા આત્મામા ભળી જતા નથી, પરંતુ સદાય જુદા જ રહે છે અને ત્યાં પણ દરેકના સુખવગેરેનું સ્વતંત્ર પરિણમન ■ જે સિદ્ધદશામા એક આત્મા બીજા આત્મામા ભળી જતો હોય તો સિદ્ધ દશામા આત્માની સ્વતંત્ર હૈયાતિનો નાશ થઈ જાય અને જો એમ હોય તો, જેમા આત્માની હૈયાતિનો નાશ થઈ જાય એવી સિદ્ધદશા કરતા તો સસારદશા ચારી કે બધા સ્વતંત્ર પણે રહીને આત્મા સુખ ફૂળને જાણે તો ખરો !! સિદ્ધદશા વખતે એક આત્મા બીજા આત્મામા ભળી જાય છે એમ માનવું તે તદ્દન અજ્ઞાન છે, સિદ્ધદશામા કદી પણ એક આત્મા બીજા આત્મામા ભળી જતા નથી, પણ સ્વતંત્ર છે તે સદાય સ્વતંત્ર જ રહે છે દરેક પદાર્થ પોતાના દ્રવ્યથી પોતાના ફેરથી, પોતાના કાળથી અને પોતાના ભાવથી સદા એકરૂપ અને અન્ય સર્વ પદાર્થના દ્રવ્ય-એવ કાળ ભાવથી જુદો જ રહે છે કેઈ આત્મા ક્યારેય બીજાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમા ભળી જતો નથી શરીર વગેરેના દરેકે દરેક રજકણુ પણ પોતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે સ્વતંત્ર છે એક રજકણુ બીજા રજકણુમા મળવું નથી રજકણુમા સંયોગ-વિયોગ કહેવો

તે ખરેખર તો આકાશના ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ છે; વસ્તુના પોતાના લાવમાં સંયોગ-વિયોગ કેવો ? વસ્તુ તો ત્રિકાળ પોતાના સ્વરૂપમાં જ છે. એ વસ્તુઓ ક્ષેત્રે નહીંક આવી તેને વ્યવહારે સંયોગ કહેવાય છે અને એ વસ્તુઓ ક્ષેત્રથી દૂર થઈ તેને વ્યવહારે વિયોગ કહેવાય છે, પણ એ વસ્તુના સ્વભાવથી જ નોંધએ તો એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે કાંઈ સંબંધ જ નથી, દરેક વસ્તુ નિરપેક્ષ છે. સ્વતંત્ર નિરપેક્ષ વસ્તુસ્વભાવને લગ્યા વગર જીવની ભૂલ કદી ટળી શકે નહિ.

(૨૬) જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના અભિપ્રાયનો તફાવત

અજ્ઞાની જીવો પરપદાર્થને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માનીને રાગ-દ્વેષ કરે છે, જ્ઞાનીઓને રાગ-દ્વેષ થાય પરંતુ તેઓ પર પદાર્થોને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માનતા નથી પણ પોતાના પુરુષાર્થની નજાબત જાણે છે.

અજ્ઞાની પરવસ્તુને ઈષ્ટ માનીને હાસ્ય કરે છે; ઘણા લોકો હાસ્યને શુભ અને સુખનું કારણ સમજે છે, પણ હાસ્ય તે હોય છે, વિકાર છે, અવગુણ છે, અને તેમાં આકુળતાનું દુઃખ છે. જ્ઞાનીઓને પણ હાસ્ય થઈ આવે પરંતુ તેમાં તેઓ પરવસ્તુને ઈષ્ટરૂપ માનતા નથી અને તે હાસ્યને સુખરૂપ માનતા નથી. તેવી જ રીતે શોકમાં પણ અજ્ઞાની જીવ પરનો હોય કાઢે છે, જ્ઞાનીઓને શોક થાય પરંતુ તેઓ પરના કારણે શોક માનતા નથી.

ત્યારે અપસંદેવ સર્ગલોન મોક્ષ પદાર્થ ત્યારે ભરતચંકવર્તી જેવા કાયક સમ્યક્દષ્ટિ ધર્મીમાં પણ શોકને લીધે આંસુની ધોરાએ રહ્યા છે. પોતાને આત્મલોન છે, રાજ થાય છે તેને

પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી અને ભગવાનના વિરહને લીધે તે રાગ થયો એમ પણ માનતા નથી, પોતે પણ તે જ ભવે મોક્ષ પામવાના છે, પરંતુ હજી પુરુષાર્થની નજાગાઈથી રાગ છે તેથી ભગવાનનો વિરહ થતા બોધાર આમુખે રહે છે કે અરેરે ! આ ભરતમાથી કેવળજ્ઞાનરૂપી સૂર્ય અન્ન થયો, ભગવાનના ભરતને વિરહ પડ્યા ! ખરેખર તો પોતાને પોતાના કેવળજ્ઞાનના વિરહ સાહે છે અને તેથી પ્રશસ્ત રાગભાવ આવ્યા વગર રહેતો નથી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન તો યદ્યર્થ છે પણ ચારિત્રની પર્યાયમા હજી દોષ છે તેથી રાગ થાય છે, તેના પણ ખરેખર તો જ્ઞાતા જ છે રાગ વખતે પણ અભિપ્રાયમા કોઈ પરવસ્તુને હૃદ અનિષ્ટ માનતા નથી “અરેરે ! પ્રભુશ્રીના વિરહ પડ્યા !” એમ જ્ઞાની પણ ખોલે ખગ, પરંતુ ખરેખર અભિપ્રાયમા ભગવાનનો સંયોગ હૃદ અને ભગવાનનો વિયોગ અનિષ્ટ એમ તેઓ માનતા નથી, પણ હું તો સંયોગનો પણ જ્ઞાતા અને વિયોગનો પણ જ્ઞાતા, એમ અભિપ્રાયથી તે જ્ઞાતાપણે જ રહે છે અસાની છત્ર પોતાનું જ્ઞાતાપણે ભૂલી જઈને, સંયોગ-વિયોગના કારણે મને રાગ થાય છે-એમ માને છે, તેથી તેને રાગ કહી ટળતો નથી (૨૬)

હૃદ અને અનિષ્ટ શું ?

વસ્તુ તો વસ્તુના ભાવમા જ છે, કોઈ વસ્તુ હૃદ કે અનિષ્ટ નથી જો વસ્તુના સ્વભાવમા હૃદ અનિષ્ટપણું હોય તો તે વસ્તુ જ રાગ દ્રેષતુ કારણ કહે, અને કેવળીભગવાનને ઘણા રાગ-દ્રેષ થાય કેમ કે તેઓ બધી વસ્તુને જાણે છે કોઈ પરદ્રવ્ય હૃદ-અનિષ્ટ નથી સર્વે વસ્તુઓ પોતપોતાના સ્વભાવમા જ છે, તેમા કોને હૃદ કહેવી અને કોને અનિષ્ટ કહેવી ? પર

વસ્તુને જે ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માને તેને અનંત પરદ્રવ્યો પ્રત્યેના રાગ-દ્વેષ ઠઠી ટળે જ નહિ, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. દેવ-શુરુ-ગાસ ખરેખર આ આત્માને ઇષ્ટ નથી અને શરીર કાપી નાંખનાર અનિષ્ટ નથી.—આવું જ્ઞાન કરે તો વીતરાગી દૃષ્ટિ થઈ જાય અને દોષ પણ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ કરવાનો અભિપ્રાય ટળી જાય—એ જ અનંત સમસ્યા છે. જીવને પોતાનો વિકારભાવ અનિષ્ટ છે અને વિકાર રહિત સ્વભાવ ઇષ્ટ છે.

હે જીવ ! કેઈ પરવસ્તુ તને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ નથી, 'માટે તું' તારા ઇષ્ટ સ્વભાવને જાણુ અને પર્યાયમાં જે વિકારરૂપી રાગ છે તેને જ અનિષ્ટ જાણુ પરને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માનીને જે રાગ દ્વેષ કરે છે તે જ્ઞાની છે, તેને તો રાગ-દ્વેષ ટાળવાનો જ આ-કાશ નથી, કેમકે વ્યગતમાં અનંત વસ્તુઓ છે તેમાં કોઈમાં ઇષ્ટ-અને કોઈમાં અનિષ્ટપણું માન્યા વગર રહેશે નહિ, અને જેને ઇષ્ટ માને તેના પ્રત્યે રાગ તથા જેને અનિષ્ટ માને તેના પ્રત્યે દ્વેષ થયા વગર રહે જ નહિ, તેથી જે જીવ પરદ્રવ્યને ઇષ્ટ અનિષ્ટ માને તેને અનંતાનુબંધી રાગ-દ્વેષ હોય તે પોતાના પરમ ઇષ્ટ સ્વભાવને ભૂલી જાય છે જ્ઞાનીઓને રાગ દ્વેષ થાય ખરા પણ કોઈ પરદ્રવ્યને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માનીને થતા નથી, પણ પોતાના મુખ્યાર્થના દોષથી થાય છે, અને તે દોષને આરિત્ર અપેક્ષાએ અનિષ્ટ જાણે છે, પોતાનો શુદ્ધસ્વભાવ જ પરમ ઇષ્ટ છે તેમાં સ્થિરતા કરીને તે દોષને ટાળે છે.

વસ્તુ પોતાના સ્વભાવથી જ દ્રવ્ય-શુણ્ય-પર્યાયસ્વરૂપ છે, દ્રવ્ય-શુણ્ય-પર્યાય ત્રિકાળ સ્વતંત્ર છે, જે જે સમયે જે પર્યાય થાય તે તે સમયનું વસ્તુનું જ સ્વતંત્ર પરિણમન છે. તેથી

જે જીવ પરવસ્તુની પર્યાયને ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ માને છે તે જીવ પરવસ્તુના સ્વભાવને જ ઇષ્ટ અનિષ્ટ માને છે, કેમ કે પરિણમન તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે, પરવસ્તુના સ્વભાવને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. જરેજર દષ્ટિ અપેક્ષાએ તો પોતાની પર્યાય પણ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ નથી, કેમ કે દષ્ટિમા પર્યાયભેદનો સ્વીકાર નથી.

પરમા ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું માનીને જે રાગ-દ્વેષ કરે છે તેને માત્ર ચારિત્રનો જ હોય નથી પરંતુ શ્રદ્ધાનો હોય પણ છે. શ્રદ્ધાનો હોય એ જ અનંત સંસારનું મૂળ કારણ છે, એના ટગી ગયા પછી જે રાગ-દ્વેષ થાય તે હિર્ષ મસારનું કારણ નથી. જ્ઞાનીને રાગ દ્વેષ થાય છે ત્યારે પણ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન તો નિર્મળ જ પરિણમે છે, એટલે રાગ-દ્વેષ વખતે પણ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન અપેક્ષાએ તો સ્વભાવ તરફનું જ પરિણમન છે અને તેથી તેમને નિર્જરા છે. ચારિત્રનો જે અવપહોય છે તે હોયનો પણ શ્રદ્ધામા સ્વીકાર નથી, જ્ઞાન તેને બંધે છે.

પરવસ્તુનો સયોગ વિયોગ હું કરી શકું છું—એમ અજ્ઞાની માને છે, તેથી જેને પોતે ઇષ્ટ માને તેનો સયોગ કરવા માગે છે અને જેને પોતે અનિષ્ટ માને તેનો વિયોગ કરવા માગે છે, પરંતુ પરવસ્તુનું પરિણમન તો તે વસ્તુને જ આધીન છે તેથી તેના પરિણમનનુમાર સયોગ-વિયોગ થયા કરે છે, આ જીવની ઇચ્છા મુજબ જ તેનું પરિણમન થતું નથી, અજ્ઞાની જીવ તેમા મક્કતનો રાગ દ્વેષ અને કર્તાણુદ્ધિ કરીને દુઃખી જ થાય છે.

જ્ઞાની એમ બંધે છે કે દરેક પદાર્થ સ્વતંત્ર છે, કોઈ પણ પદાર્થને ફેરવવા હું સમર્થ નથી. આમ હોવાથી તેઓ

દોષ પરવત્તુને ઇદ-અનિદ માનતા નથી અને તેનો સ યોગ વિયોગ હુ કડી શકું જોમ માનતા નથી પરવસ્તુઓનું પરિણ-મન ગમે તેવું થાય તે રાગ દ્વેષનું કારણ નથી, આવા નિ શક-અભિપ્રાયના જોરે જ્ઞાનીના ઘણા ગગ દ્વેષ તો ટળી ગયા છે, અને જે અપ રક્ષા છે તેને પણ પુરુષાર્થની જાગૃતિ વડે ક્ષણે ક્ષણે ટગતા જાય છે.

(૨૭) **મોક્ષમાર્ગી અને સંસારમાર્ગી**

અજ્ઞાનીને અસયોગી આત્મસ્વભાવની જોખખાણ નહિ હોવાથી સયોગ ઉપર જ તેનું લક્ષ છે અને સયોગને જાણતાં તેને ફેરવવાના અભિપ્રાયથી તે હુ ખી થાય છે, જ્ઞાનીને પોતાના અગયોગી સ્વભાવ ઉપર દ્રષ્ટિ છે, તેઓ સ્વભાવની નિ શકતા-પૂર્વક સંયોગોને જાણે છે પણ તેનાથી લાભ નુકશાન થવાની શંકા કરતા નથી, તેથી તેઓને સ્વભાવના લક્ષે આત્મગમા સંમલાવ વતે છે જ્ઞાની પોતાના ગુણોની દ્રષ્ટિ વડે અવગુણને ટાળે છે. આમ જ્ઞાનીનું ધણીપણું સ્વભાવમાં છે અને પર ઉપ રથી તથા વિકાર ઉપરથી ધણીપણું છૂટી ગયું છે અને અજ્ઞા-નીનું ધણીપણું પર ઉપર તથા વિકાર ઉપર છે અને સ્વભાવને તે જુદી ગયો છે પહેલો જીવ મોક્ષમાર્ગી છે, બીજો સંસાર-માર્ગી છે આમ દ્રષ્ટિ ફેરે જ સસાર-મોક્ષ છે, બહારની ક્રિયાથી કે સંયોગથી તેનું માપ નથી.

(૨૮)

પ્રભુતા

અવગ્યામા જુદા હોવા છતાં પોતાની સ્વરૂપ શક્તિએ તો બધા આત્મા પ્રભુ છે પર્ણ છે. પોતાની સ્વરૂપશક્તિની જોખ ખાણ કરીને જુદા ટાગયે તો તે પ્રગટ વીતગગ થઈ જશે.

દરેક આત્મા દેવળજ્ઞાન કેલિના કંઠ છે; દેવળજ્ઞાન ક્યાંથી પ્રગટે છે ? આત્મામાંથી જ પ્રગટે છે. જો આત્મામાં દેવળજ્ઞાન હોય તો તે પ્રગટે ને ? માટે દરેક આત્મામાં દેવળજ્ઞાન શક્તિ છે. શક્તિરૂપે દરેક આત્મામાં પૂર્ણ પ્રભુતા ત્રિકાળ છે, પોતાની શક્તિનો વિશ્વાસ અને એકાગ્રતા વડે પર્વાયમાં તે વ્યક્ત થઈ શકે છે. પોતાની પ્રભુતાને ભૂલ્યો તે જ પામરતા છે, અને પોતાની પ્રભુતાનું જ્ઞાન કર્યું તે જ પ્રભુતા પ્રગટવાનો ઉપાય છે.

વીર. સં. ૨૪૭ કારતક વદ ૦))

(૨૯) જ્ઞાનસ્વભાવ જ ઇષ્ટ છે; પુરુષથી આત્મા બંધાય છે.

આરિત્ર મોહ નામની એક કર્મપ્રકૃતિ છે, તે તો જડ છે, પણ અજ્ઞાની જીવ સ્વભાવને ભૂલીને તે પ્રકૃતિના ઉદયમાં જોડાતાં પરવસ્તુને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માનીને રાગ-દ્વેષ કરે છે. આત્મા સ્વતંત્ર પદાર્થ છે, પરથી જુદો છે, આત્માનું સુખ આત્મામાં જ છે, આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તેના જ્ઞાનમાં સર્વે પદાર્થો જણાવા યોગ્ય છે પણ જ્ઞાનને કોઈ પદાર્થ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ નથી. આવો જ્ઞાનસ્વભાવ જ ઇષ્ટ છે તે ભૂલીને કપાય પાતળો પાઠે તો પુણ્ય બાંધે એટલે કે પુણ્યબંધનથી આત્મા બંધાય પણ તેને આત્માનો ધર્મ પ્રગટે નહિ.

(૩૦)

સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ

જે જીવે પર વસ્તુઓને વિકારનું કારણ માન્યું તેણે વિકાર ટાળવાનો પોતાનો સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ માન્યો નહિ. કેમ

કે પર ચીજ વિકારનું કારણ માન્યું એટલે પર ચીજ દ્વર થાય તો વિકાર ટળે એમ માન્યું, અને પર વસ્તુઓ તો સ્વતંત્ર હોવાથી તેને ટાળવી તે આત્માના હાથની વાત નથી વિકારનો પુરુષાર્થ પોતે સ્વતંત્રપણે કરે છે છતાં તે સ્વીકારતો નથી. જો પોતાના સ્વાધીન પુરુષાર્થને સ્વીકારે તો પર તગ્દના લક્ષને છોડીને સ્વભાવનું લક્ષ કરવાનો પ્રયત્ન કરે

વીર સ. ૨૪૭૧ માગશર સુદ ૧

(૩૧) ઇચ્છા અને અભિપ્રાય

અજ્ઞાની જીવ પર પદાર્થોને હું ફેરવી શકું એમ માનીને તેને ફેરવવાનો ભાવ કરે છે તે જ તેની દૃષ્ટિની વિપરીતતા છે દૃષ્ટિની વિપરીતતા એટલે મૂળ માન્યતામાં જ ભૂલ, તે મમારનું કારણ છે. જ્ઞાનીને પરથી ભિન્ન સ્વ સ્વભાવનું જ્ઞાન છે અને સ્વભાવદૃષ્ટિમાં ઇચ્છાનો પણ અભાવ છે, તેથી સ્વભાવદૃષ્ટિમાં મસારનો અભાવ છે, તે સ્વભાવદૃષ્ટિ જ મોક્ષનું કારણ છે સ્વભાવદૃષ્ટિ એટલે જેવો વસ્તુસ્વભાવ છે તેવી જ માન્યતા.

જ્ઞાનીને સ્વભાવના જ્ઞાન પછી પણ નીચલી ભૂમિકામાં ઇચ્છા થઈ જાય છે, પરંતુ તેઓને તે ઇચ્છાની કે પરવશનું જ્ઞાન નથી, તેમજ તે ઇચ્છામાં, કે ઇચ્છા સુજળ પરદ્રવ્યનું પરિણમન થાય તેમાં તેઓ પોતાનું સુખ માનતા નથી, ઇચ્છા-રહિત પોતાના જ્ઞાનભાવને જ સુખરૂપ જાણે છે-માને છે અને અનુભવે છે. અજ્ઞાની જીવને સ્વ પરના ભિન્નપણાનું જ્ઞાન નથી તેથી ઇચ્છા થતાં તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર પરદ્રવ્યોને પરિણુ માવવા માગે છે અને કોઈ વળતે ઇચ્છાનુસાર જો પરદ્રવ્યનું પરિણુમન સ્વયં થઈ જાય તો તેમાં તે પોતાનું સુખ માને

છે, એટલે સદાય ઇચ્છા અને પર પદાર્થની જ લાવના રહે છે પણ ઇચ્છા અને પરના સંયોગરહિત જ્ઞાનસ્વભાવની લાવના નથી—એ જ તેની દૃષ્ટિની મહા વિપરીતતા છે.

સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કર્યા પછી જ્ઞાનીને કંદાર્ય લાખો, વર્ષ સુધી ઇચ્છા રહ્યા કરે તોપણ તેમને દૃષ્ટિનો (શ્રદ્ધાનો-સમ્યગ્દર્શનનો—અભિપ્રાયનો) દોષ જરા પણ નથી, દૃષ્ટિમાં ઇચ્છાનો અભાવ છે. અને અજ્ઞાની જીવ કદાચ અંતઃસૂક્ષ્મ પછી સમજી જવાનો હોય તોપણ જ્યાં સુધી પર વસ્તુની ઇચ્છા કરે છે ત્યાં સુધી તો દૃષ્ટિનો જ દોષ છે. દૃષ્ટિનો દોષ ચાલુ રાખીને ઇચ્છાને ઘણી મંઠ કરે તોપણ તેને સંસારની વૃદ્ધિ જ છે.

જ્ઞાનના શુભ ભાવ થાય ત્યારે અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પરવસ્તુ લેવા-દેવા ઉપર છે, તે તેની દૃષ્ટિની ભૂલ છે. જ્ઞાનીને જ્ઞાનનો શુભભાવ થાય પણ તેઓ પરવસ્તુને ફેરવવાનું માનતા નથી, પણ પોતાના સ્વભાવની એકાગ્રતાવડે રાગ દાગવાની લાવના હોય છે. શુભભાવ વળતે અજ્ઞાનીને બાહ્યક્રિયાનો આગ્રહ છે અને જ્ઞાનીને શુભભાવ વળતે બાહ્યક્રિયા થાય કે ન થાય તેનો આગ્રહ નથી.

(૩૨)

અંતરાય

લાભાંતરાય કર્મના ઉદયમાં બેડાયેલો અજ્ઞાની જીવ પરવસ્તુની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે. જ્યાં પરવસ્તુને મેળવવાની ઇચ્છા થઈ ત્યાં જ તે લાભાંતરાયકર્મના ઉદયમાં બેડાઈ ગયો છે, તેથી સ્વભાવ તરફનો તેનો પુરુષાર્થ રોકાઈ ગયો છે. અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પરાધીન હોવાથી તેનું લક્ષ્ય પર ઉપર જ જાય છે તેથી તેને સ્વભાવ તરફના પુરુષાર્થમાં સદાય અંતરાય જ છે.

જ્ઞાનીની હાથિ સ્વાધીન છે તેથી તે સ્વભાવના લક્ષે પુરુષાર્થ ઉપાદેને અપકાળમા સુકતદશા પ્રગટ કરે છે.

પ્રશ્ન:- લાભાતરાય કર્મના ઉદયને લીધે ઇચ્છા મુજબ મળતુ નથી, પરંતુ જો લાભાતરાય કર્મના ઉદયમા ન જોડાય તો જેમ ઇચ્છે તેમ થાય ને ?

ઉત્તર - જ્યાં કાઈ મેગવવાની ઇચ્છા થઈ ત્યાં જ લાભાતરાયના ઉદયમા જોડાઈ ગયો છે, જો અંતરાયકર્મના ઉદયમા ન જોડાય તો તેને ઇચ્છા જ ન હોઈ શકે, કેમકે જ્યારે અંતરાયકર્મના ઉદયમા ન જોડાણો ત્યારે તે પોતાના સ્વભાવમા જોગણો અને સ્વભાવમા જોડાણો એટલે પરપદાર્થની ઇચ્છા જ ન રહી ત્યાં પ્રવસ્તુનો સંયોગ વિયોગ ગમે તેમ હો તેની સાથે અંતગત્યનો સંબંધ નથી પ્રશ્ન તો બ્રહ્મા તકથી હતો પણ તેનો ઉત્તર આ રીતે સ્વભાવથી સમજવાનો છે. પરલક્ષમા જોડાઈને વિકાર કયો ત્યાં કર્મનો ઉદય કહેવાયો અને સ્વલક્ષમાં રહીને વિકાર ટાળ્યો ત્યાં કર્મની નિર્જરા કહેવાણી.

(૩૩) જ્ઞાનની નિર્મળતાનું આપ

જેમ જેમ શુષ્ક-જ્ઞાન વધતુ જાય છે તેમ તેમ સ્વ તરફના જ્ઞાનની શક્તિ વધતી જાય છે. કોઈ જીવ જોયા શુષ્કજ્ઞાને હોય અને અવધિજ્ઞાની હોય અને કોઈ જીવ છઠ્ઠા શુષ્કજ્ઞાને હોય છતાં મતિ-શ્રુતજ્ઞાન જ હોય, જો જ નેમા પરને જાણવાની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનીને વધારે ઉઘાડ છે, પરંતુ આત્માને પકડવાની જ્ઞાનશક્તિ તો જોયા કરતા છઠ્ઠા શુષ્કજ્ઞાનવાળાને વિશેષ છે જોયા કરતા છઠ્ઠા શુષ્કજ્ઞાનનું મતિ-શ્રુતજ્ઞાન વિશેષ નિર્મળ છે, અને જો જ્ઞાન જ દેવગજ્ઞાનનું કારણ છે. વધારે

પરપદાથીને બાજે માટે તે જ્ઞાન વિશેષ નિર્મળ એમ નથી, પણ
આત્માને વિશેષ અપખણે પકડે તે જ્ઞાન વિશેષ નિર્મળ છે
અવધિ-મન પર્યાયજ્ઞાન પરસન્મુખ છે, ઘણા પર પદાથીને
બાજુતા બાજુતા કેવળજ્ઞાન થઈ જતું નથી પણ મતિ-શુભના
નવું સ્વસન્મુખ વનણ તે જ કેવળજ્ઞાનનો ઉપાય છે

વીર સ ૧૪૭૧ માગસર સુ ૪

(૩૪) પરિપૂર્ણ, નિર્વિકાર, અસ યોગી સ્વભાવ

હું એક આત્મા પરિપૂર્ણ વસ્તુ છું, મારો સ્વભાવ નિર્વિકાર
અમ યોગી મિદ્ધસમાન છે એવ જ્યારે પોતાના પરિપૂર્ણ નિર્વિ
કાર, અમ યોગી ચતન્ય સ્વભાવને જુ યો ત્યારે આઠ જડકર્મના
નિમિત્તે થતી અપૂર્ણ અવસ્થા, વિકાર અને પરસ યોગ તરફ
તેની દૃષ્ટિ ગઈ અને ત્યા જ પોતાપણુ માન્યુ જ્ઞાનાવરણ-
દર્શનાવરણ અને અતરાય કર્મના કાગળે જ્ઞાન-દર્શન અને વીર્યમા
અપૂર્ણતા મોહનીયના કારણે થઈ અને ચારિત્રમા જી ધાર્ધ
અને ચાર અધાતિ કર્મોના કાગળે પર સામગ્રીનો મ યોગ એ
રીતે અપૂર્ણતા વિગર અને સામગ્રી ઉપરની દૃષ્ટિ તે જ મિથ્યા
દૃષ્ટિ છે, અને ચૈતન્યસ્વભાવ પોતાથી પરિપૂર્ણ, નિર્વિકાર અને
પરસ યોગરહિત ॥ એની થઈ-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે જ મુખનો
ઉપાય છે

એવ પોતાના ગુદ્ધ સ્વભાવને જુ યો તેમા જ આઠ પ્રકા
રના ભાવકર્મ આવી જાય છે અને એ ભાવકર્મ જ આત્માને
અવસ્થુ કારણ છે જડકર્મો તો નિમિત્ત છે પોતાના સ્વભાવનો
હિમા જૂનીને જડકર્મના નિમિત્તે થતી અપૂર્ણ અવસ્થા, વિકાર

અને પર સામગ્રી-તેની જ્ઞાનમા કિંમત લાસી તે જ હું ખે છે અને સ્વયમેવ પરિપૂર્ણ, નિર્વિકારી અને સામગ્રીના સગ વિનાનો એવો આત્મસ્વભાવ છે તેની જ્ઞાનમા કિંમત થતા, અપૂર્ણતા-વિકાર અને મામગ્રીનો મહિમા ટળી ગયો તે જ મુક્તિનો ઉપાય છે જ્ઞાનમા પોતાના સ્વભાવની કિંમત આવ્યા વગર જમે તેવા ઉપાય ઠે તે બવાય ખોટા જ છે આત્માનો સ્વ ભાવ ચૈતન્યમય, અનિત્ય શક્તિરૂપ અને પોતાથી જ દૃતકૃત્ય છે-એને જાણે તો તેનો મહિમા આવે જેણે પોતાના સ્વભાવને જ પરિપૂર્ણ દૃતકૃત્ય જાણ્યો છે એવા જ્ઞાનીને અન્યભાવોથી શુ પ્રયોગન છે? જેણે પોતાના સ્વભાવને જ દૃતકૃત્ય જાણ્યો છે તેને કદી કોઈ અન્યભાવોનો મહિમા હોય જ નહિ

(૩૫) રોગ જાણીને ટાળવાનો ઉપાય કર!

હે ભવ્ય ! અનાદિથી આઠ કર્મના નિમિત્તે અપૂર્ણ અવસ્થા, વિકાર અને પરસામગ્રીમા આત્મસુખિ ધારણ કરીને તું હું ખી થઈ રહ્યો છે તારા અતરંગમા તું વિચારપૂર્વક જો છે એમ જ છે ઠ નહિ ? વિચાર કરતા તો તને એમ જ પ્રતિભાસશે અને જો એમ જ છે તો તું નિશ્ચયથી એમ માન કે મને અનાદિ સ સાર રોગ છે અને તેના નાશનો મારે ઉપાય કરવો આવશ્યક છે એમ વિચારી તારા શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વડે અનાદિની ભૂલ ટાળવાનો ઉપાય કર એમ કરવાથી તારું કલ્યાણ થશે

—X—

ખીજો અધ્યાય પુરો

જી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક આનંદાચાર્ય ત્રીજો

(૩૬)

મ જલાચરણ

જે નિજ ભાવ મદા મુખદ, નિજનો કરે પ્રકાશ;
જે બહુ વિધિ ભવ દુ ખતણી કરે છે સત્તા નાશ
હે આત્મા ! તારા અભ્યર્ચના-જ્ઞાન ચારિત્ર્ય નિમળ
ભાવ મદા મુખરૂપ છે તે તારા સ્વભાવભાવને તુ પ્રગટ કર
તારા તે ભાવ પ્રભા પ્રાપ્તિ બનદુ ખોની ઘુસાનો નાગ કરે
છે આઠી અભ્યર્ચનાદિ નિજભાવ પ્રગટાવવાની પ્રેરણા કરીને
અથકતોગે મ જલાચરણ કર્યું છે

(૩૭)

દુ ખથી છૂટવાનો ઉપાય કોણ કરે ?

ન નાર દુ ખથી છૂટવાનો ઉપાય જણાવતા પહેલાં અથકાર
અમારના દુ ખોતુ સ્વરૂપ વર્ણવે છે કમ દે અમારુ દુ ખ
ભાસે અને મોક્ષદશાનુ મુખ ભાસે તો ન સારદુ ખથી છૂટવાનો
પ્રયત્ન કરે પરંતુ અસાગની તીવ્ર રુચિવાળા જીવોને તો સસા
રતુ દુ ખ જ બાનતુ નથી તેઓ તો સંસારમા પથુ પોતાને
મુક્તિ માની જ્યાં છે એવા જીવોને અમારથી છૂટવાનો ઉપાય
નો સ્વયં નહિ જ્યાં મુખી જીવને પોતાની વર્તમાન
તમા દુ ખ ન ભારે ત્યાં મુખી તે દુ ખથી છૂટવાનો પ્રયત્ન

કેમ કરે? દુઃખથી છૂટવાનો કોઈને કોઈ ઉપાય દરેક જણે જાણે કરી રહ્યો છે. જે સંસારમાં પણ સુખ હોત તો જોયો સંસારથી છૂટવાનો ઉપાય શા માટે કરે?

(૩૮) દુઃખ ટાળવા માટેના જીવના ઉપાયોમાં જીવ અને સાચો ઉપાય

સંસારશામાં જીવને દુઃખ છે તેથી તે દુઃખથી છૂટવાનો કોઈને કોઈ ઉપાય દરેક જાણે કરે છે. અનાદિથી સ્વ-પરને ભિન્ન બણતો નથી અને પર વસ્તુઓમાંથી સુખ લેવા માંગે છે, પરંતુ પરવસ્તુમાં આત્માનું સુખ નથી, તેથી જોડા ઉપાયો વડે જીવનું દુઃખ આજુ ન રહે છે. સુખ તો પોતાના સ્વભાવમાં છે, તેને જાણે તો સુખ પ્રગટે અને દુઃખ ટળે.

સારો દુઃખપાક ખાવામાં સુખ માન્યું હોય, પરંતુ અમુક દુઃખપાક ખાધા પછી જીવ મોતે ન કંટાળીને ના પાડી દેશે. જે દુઃખપાક ખાવામાં ખરેખર સુખ હોય તો તે સુખથી કોઈ છૂટે શા માટે? માટે દુઃખપાક ખાવા તરફની જે વૃત્તિ છે તે દુઃખદાયક ન છે; છતાં તેમાં સુખ માનવું તે અજ્ઞાન છે. દુઃખપાકની માફક, કોઈએ સૂઈ જવામાં સુખ માન્યું હોય પણ છે, આંક કે કસ કલાક ઊઘશે પછી તેને સૂઈ-રહેવામાં કંટાળો આવશે. જે સુવામાં સુખ હોય તો તેનાથી કંટાળો કેમ આવે? કોઈને પ્રશંસા સાંભળવી બમતી હોય પણ અમુક વખત પોતાના વખાણુ સાંભળ્યા પછી તેને ન કંટાળો આવી જશે. કેમ કે જે બધા પર વિષયો છે, એમાં કયાંય સુખ છે નહિ. જે સંસારના કોઈ પણ પર વિષયોમાં સુખ હોત તો જીવ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ ત્યાંથી ફેરવત શા માટે?

ત્યાં સુખ હેય ત્યાંથી કોઈ છૂટવા માંગે નહિ. સંસારના કોઈ પણ પર વિષયમા સુખ નથી તેથી જ ત્યાંથી ઉપયોગને ફેરવે છે અને એક જોયથી બીજા જોય ઉપર વારંવાર ઉપયોગને લમાવ્યા કરે છે. મસારના કોઈ કાર્યમાં (-પરવિષયમાં) જીવનો ઉપયોગ લાભો કાળ ટકી શકશે નહિ.

સાચુ સુખ આત્મામાં છે, તેમાં અશ માત્ર દુઃખ નથી. આત્મામા જ્ઞાનનો ઉપયોગ સ્થિર-એકાગ્ર યતા સુખનું વેદન થાય છે, તેથી જીવ પોતાના ઉપયોગને ત્યાંથી અન્યત્ર ફેરવવા માંગતો નથી. જ્યારે ઉપયોગને આત્મામાં સ્થિર કયો ત્યારે બધા પર વિષયોનું લક્ષ છૂટી ગયું હોવા છતાં સુખનો અનુભવ થાય છે, કેમ કે આત્માનો સ્વભાવ જ સ્વય સુખરૂપે છે અને તે સુખ સર્વે પરપદાર્થોથી નિરપેક્ષ છે.

જીવ અનાદિથી સ્વવિષયને જાણતો નથી તેથી પર વિષયોમાં જ ઉપયોગને લમાવ્યા કરે છે અને દુઃખી થાય છે. કોઈ પણ પરવસ્તુ ઉપર લક્ષ જાય ત્યાં કંટાળો આવી જાય છે તેથી ઉપયોગને ત્યાંથી ફેરવીને ફરી પાછો બીજી પરવસ્તુમાં જોડે છે, અને એ પર વિષયોવડે દુઃખ દૂર કરવા માંગે છે. પણ ઉપયોગને કયા ચલાવવાથી આકુળતા ટળીને સુખ જીવને તેનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી તે સુખનો આચો ઉપાય કરતો નથી.

પર વસ્તુમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકે છે ત્યાં લાંબ પડે છે, મનના વિચારથી પણ થોડી વારમા કંટાળીને ઉપયોગને બીજામાં જોડે છે, તેથી સિદ્ધ થાય ■ કે મનના અવલંબનથી પણ જીવ છૂટવા તો માંગે છે, મનના અવલંબને યતા લાવમાં પણ સુખ નથી. પરંતુ જીવને મનના અવલંબનરહિત સ્વવસ્તુનું જ્ઞાન નથી

તેથી પાછો પગ્વસ્તુમા જ ઉપયોગને જોડે છે જોવો કયો પદાર્થ છે કે ત્યાં ઉપયોગને થભીને એકાગ્ર થવાથી આકુળતા ન મહે અને ઉપયોગ ત્યાંથી ખમ્મે નહિ, અને કદાચ અસ્થિરતા-પૂરતો ખસી જાય તોપણ ફરીને ત્યાં એકાગ્રતા ડરીને જ્ઞાન અને મુખની પૂર્ણતા કયો શકાય?—જોવા નિજ પદાર્થના અવરૂ પની અજ્ઞાનીને ખખર નથી, તેથી સસાર તરફના ઉપયોગને વારવાર ફેરવ્યા દરે છે અને અનેક પ્રકારે આકુળતાજન્ય દુખ જ ભોગવ્યા કરે છે

કહેવાય છે કે એડીસન નામનો માણસ ફોનોગ્રાફની શોધના વિચારમાં મુખ માનીને ત્રણ દિવસ સુધી તે સળધી વિચારમાં એકાગ્ર રહ્યો હતો પણ ચોથે દિવસે તો તે વિચારની એકાગ્રતાથી પાછો ખસી ગયો કેમ કે પરલક્ષે એકાગ્ર થયો હતો (અહીં સ્થૂળપણે દેખાત છે ખરેખર હ્રસ્વ જીવનો ઉપયોગ કોઈ એક વિષયમાં અત્યુત્કૃષ્ટ કરતા વધારે વખત ટકી શકતો નથી) પરલક્ષે એકાગ્ર થયો તે કયા સુધી રહેશે ? પરલક્ષે જે વિચાર આવે છે તે આત્માનુ સ્વરૂપ નથી દુઃખથી આત્મા છૂટવા માગે છે પણ સસાર તરફના ઉપયોગથી છૂટીને સ્વમાં એકાગ્રતા કરવાની ખખર નથી પરમે જાણવાની ઇચ્છા તે પણ દુખ છે જો સ્વ અભાવને જાણીને ત્યાં ઉપયોગને એકાગ્ર કરે તો અત્યુત્કૃષ્ટમાં કેવળજ્ઞાન થઈ જાય અને જ્ઞાન પૂર્ણ થતા જાણવાની આકુળતા ટળે, મુખ થાય

અહીં મુખ્યપણે જો મિદ્ધાત સમજાવ્યો છે કે આત્મા પોતાના ઉપયોગ સિવાય પરમાં તો કાંઈ પણ કરી શકતો નથી, કા તો અભાવ તરફનો શુદ્ધ ઉપયોગ કરે અને કા તો

સ્વભાવને મૂલીને પર તરફનો અશુદ્ધ ઉપયોગ કરે. ઉપયોગ સિવાય ખીચું કાંઈ આત્મા કદી કરી શકતો નથી. અજ્ઞાની પર પદાર્થ તરફ ઉપયોગ ફેરવે છે ત્યાં તેની માન્યતામાં પણ જોંધાઈ છે. ‘આ પર પદાર્થ અનિષ્ટ છે’ એમ સામી વસ્તુને ખરાબ માનીને તે તરફથી ઉપયોગને અજ્ઞાની છૂવ ફેરવી દેયે છે, અને ‘આ પર પદાર્થ ઇષ્ટ છે’ એમ સામી વસ્તુને ઇષ્ટ માનીને તે તરફ ઉપયોગ જોડે છે. એ રીતે અજ્ઞાની છૂવ પર દ્રવ્યને જાણતાં તેને જ ઇષ્ટ અનિષ્ટ માનીને પોતાના ઉપયોગની સાથે રાગ-દ્વેષ પણ એકમેકપણે કરે છે. ભગવાન ઇષ્ટ અને સ્ત્રી અનિષ્ટ એવી માન્યતા ને પણ ગિચ્યાત્વ છે. જ્ઞાની છૂવો કદી કોઈ પર દ્રવ્યને ઇષ્ટ માનીને રાગ કરતા નથી તેમ જ કોઈ પર દ્રવ્યને અનિષ્ટ માનીને દ્વેષ કરતા નથી. પોતાના પુરુષાર્થની નજાળાઈથી જે રાગ-દ્વેષ યર્થ જાય તેને પણ તે પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી એટલે તેઓ સદા ઉપયોગને રાગાદિ વિકારથી શિખપણે અનુભવે છે. આવું લેહજાન જ સુખનું મૂળ છે.

આત્માના સ્વરૂપમાં રાગાદિ છે નહિ, પરવસ્તુઓ રાગનું કારણ નથી અને રાગ થાય તે ચૈતન્ય ઉપયોગથી શિષ્ટ છે -આવી વીતરાગી ચૈતન્ય દષ્ટિમાં રાગાદિ કેટલો વખત ટકી શકે? કણે કણે રાગાદિ ટળતાં જ જાય છે. અજ્ઞાની છૂવ પોતાના સ્વભાવને ન જાણતાં પરવસ્તુને ભટ્ટી ખૂરી માને છે, તેને રાગ-દ્વેષનું કારણ માને છે, અને તે રાગાદિને પોતાનું પ્રત્યક્ષ માને છે; તેને એવી ભ્રમી દષ્ટિમાં નિરંતર રાગ-દ્વેષની તિ છે. આ રીતે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના રાગ-દ્વેષમાં ત્રિ આંતર છે.

જીવ પર તરફના અશુદ્ધ ઉપયોગને છોડીને પોતાના સ્વભાવ તન્દ્રનો શુદ્ધોપયોગ કરે તો તેને હું જાણી સુખ પ્રગટે, અથવા અનાદિથી સ્વભાવને જૂનીને જે મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્રનું એવન કરે છે તે છોડીને પોતાના સ્વભાવની સાચી શ્રદ્ધા, સાચું જ્ઞાન અને સાચું ચારિત્ર પ્રગટ કરે તો તેના અનાદિ સંસાર હું ખેંચી અત આવે અને અવિનાશી મોક્ષ સુખ પ્રગટે. માટે આત્માર્થિઓએ સર્વ ઉદ્યમપૂર્વક એનો જ પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે,

(૩૯)

મિથ્યાત્વ

પોતાના આત્મસ્વરૂપ મળધી ભૂવનું મૂળ મિથ્યાત્વ જ છે અધૂર્જ્ઞાનને કારણે એ ભૂલ નથી, પણ મિથ્યા માન્યતાના કારણે જ ભૂલ છે અને એ ભૂલના નિમિત્તે અન્ય શુભો વિકારી થઈ રહ્યા છે. જાણી જાણી મૂળ કાગળ મિથ્યાત્વ જ છે અને જાણી જાણી સૌથી પહેલાં મિથ્યાત્વ જ ટળે છે, મિથ્યાત્વ ટળ્યા પછી અન્ય જાણી અત્પ્રકાશે ટળી ગયા વગર રહેતા નથી. જ્યાં મુધી મિથ્યાત્વ હોય ત્યાંમુધી અન્ય કોઈ જાણી ટળી શકે જ નહિ. માટે સૌથી પહેલાં આત્મસ્વરૂપની જાણ-ખાણ વડે એ મિથ્યાત્વને ટાળવું જોઈએ. જાણી ત્યાગથી કે શુભભાવ દેવાથી મિથ્યાત્વ ટળી જતું નથી પણ સાચી શ્રદ્ધાથી (સમ્યક્દર્શનથી) જ ટળે છે.

વીર સ ૨૪૭ માગતર સુદ ૭

(૪૦)

જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની ભાવના

પોતાના પરિપૂર્ણ સ્વભાવની જાણખાણ નહિ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિની ઇચ્છા પરમા લખાય છે તેથી તેની ઇચ્છા ક્યાંય

મર્યાદાને પામતી નથી પૂરા સ્વભાવની ભાવના ભૂંચે. એટલે
 પરમા પણ પૂરી ભાવના કરે છે—પરવિષયોની તેને મર્યાદા નથી
 જ્ઞાનીને પોતાના પરિપુણ સ્વભાવનું જ્ઞાન થયું છે, અને એ
 સ્વભાવમા જ સંતોષ છે તેથી પરવિષયોનું ગ્રહણ કરવાની
 ભાવના વિરામ પામી ગઈ છે જ્ઞાની ધર્માત્માને ચક્રવર્તીરાજ
 અને હજારે શ્રી વગેરેનો સંયોગ હોય અને રાગ હોય છતાં
 પણ કોઈ પરવિષયોને ગ્રહણ કરવાની ભાવના નથી અને તે
 વિષયોમા મુખની ઠપ્પના કરતા નથી પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને
 પુર્ણ કરીને રાગ ટાળવાની ભાવના જ્ઞાનીને હોય છે ત્યાં સ્વ
 ભાવને જ પૂરા ભણ્યો છે અને તેની જ રુચિ કરી છે ત્યાં
 જ્ઞાનીને અન્ય કોઈ પદાર્થની ભાવના કેમ હોઈ શકે? અજ્ઞાનીને
 પોતાના ગણગણ ગણવેડને જાણનારા પુત્ર જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીતિ
 ન થઈ એટલે તેને પર વિષયોની રુચિ થઈ તેથી તેણે ગણકા
 ળના પર પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા પડી છે જ્ઞાનીને પર
 વસ્તુનું ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા હોતી નથી પણ જ્ઞાનમૂર્તિ પવિત્ર
 શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનમા પોતાની પુર્ણ નિમજ્જા આત્મપ
 ધ્યાનને પ્રગટ કરવાની ભાવના છે, પુણ્યની પણ ભાવના તેમને
 નથી જ્ઞાની પોતાના શુદ્ધસ્વભાવનું જ્ઞાન અને ભાવનાને ટકા
 વીને, નીચલી દશામા રાગ-દ્વેષમા પુરુષાર્થની નમજાઈથી જોડાય
 છે પણ રાગ-દ્વેષ રાણુ દે વિષયોને ગ્રહણ કરુ એવી ભાવના
 તેમને નથી, રાગ દ્વેષ થાય તે વળતે પણ દ્રવ્યમા તેને ટાળ
 વાનું સામર્થ્ય ભરેલું છે—એમ દ્રવ્યની પ્રતીતિ છે અને તેની
 ૧ છે તેથી તેમની ભાવના રાગ-દ્વેષમા લગાતી નથી પણ

રાગ-દ્રેષ રહિત શુદ્ધસ્વભાવમાં જ ભાવના લાંબાય છે, અને એ સ્વભાવની ભાવનાના જોડે ગગ-દ્રેષનો ક્ષય થઈ જાય છે.

અજ્ઞાનીને રાગ-દ્રેષ થાય તે વખતે જ તેને ટાળવાના સામર્થ્યની પ્રતીત નથી તેથી તે એકાકારપણે રાગ-દ્રેષની જ ભાવના કરે છે અને મર્વે પર દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે, જ્ઞાની-અજ્ઞાનીની ભાવનામાં આ મૂળનું અંતર છે. જ્ઞાની સ્વ-પદાર્થની ભાવના અને એકાગ્રતાના જોડે પૂર્ણ થઈ જાય છે અને અજ્ઞાની પર પદાર્થની ભાવનાના જોડે સ્વપદાર્થનો અનાદર કરીને મૂઠ-જડ જેવો થઈ જાય છે. જેને જેની રુચિ અને ભાવના તે તરફ તેનું પરિણમન થાય. જ્ઞાનીને સ્વભાવની રુચિ હોવાથી સ્વભાવશાસ્ત્ર પરિણમન થાય છે અને અજ્ઞાનીને વિકાગની રુચિ હોવાથી તેનું પરિણમન વિકાગશાસ્ત્ર જ થાય છે.

આત્મા ચેતન્ય સ્વરૂપ અરૂપી વસ્તુ છે, પરપદાર્થોથી તે ભિન્ન છે-ભ્રુહો છે ડોઠ પર પદાર્થોને તે ગ્રહીતો કે છોડતો નથી માત્ર પગે હું ગ્રહી શકું અને છોડી શકું એમ માને છે, પણ તે બિધી માન્યતા છે ત્યાગપ્રીતિ પરનું ગ્રહણ-ત્યાગ કરી શકું એવી માન્યતા હોય ત્યાગપ્રીતિ તેને પર પદાર્થો પ્રત્યેના ગગ-દ્રેષ ટળે જ નહિ અને પરનું ગ્રહણ કે ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા અટકે નહિ. આ તો બાહ્ય પદાર્થોની સ્થૂળ વાત છે. ખરેખર આત્માની પર્ચાયમાં જે શુભમ વ થાય તેને પણ જે રાખવા જેવો માને છે તેને ત્રણેકાળના વિષયોનું ગ્રહણ કરવાની ભાવના છે. પુણ્યનું ફળ જડનો સંયોગ છે તેથી જેને પુણ્યની ઇચ્છા છે તેને જડની ઇચ્છા છે અને જેને એક જડ પદાર્થની ઇચ્છા છે તેને એવા બધાય પદાર્થોની ઇચ્છા

અન્યકૃતપણે પડી જ છે;—પછી જલે જીવે જીવ પંચમહામત
પાળતો હોય, ગમે તેવો ત્યાગી હોય અને ગમે તેવી મર્યાદા
બાંધી હોય પરંતુ તેની બિંધી માન્યતામાં રહેલાજના વિષયોનું
સેવન છે.

અહો ! પોતાનો પૂરો સ્વભાવ છે, સર્વ પ્રકારે પરિપૂર્ણ
સ્વભાવ છે તેનું માહાત્મ્ય જીવને ન આનંદ ! પોતે પાત્ર થઈને
જ્ઞાનીઓ પાસેથી પોતાના સ્વભાવને યથાર્થ પછે જાણે તો તેને પોતાનો
મહિમા આવે, અને પોતાનો મહિમા આવતાં પરનો મહિમા સહેજે
ટલે, જીવે પોતાના સ્વભાવનો મહિમા ન જાણે જોઈએ પરની ભાવના
કરી, જેને જેની ભાવના હોય તેમાં તે પૂર્ણની જ ભાવના કરે
છે. પેસાની રચિવાળો પેસાની ભાવનાની હદ બાંધતો નથી.
પણ જેટલા મળે તેટલા બપાય મેળવવાની ભાવના કરે છે. તેમ
જેણે પોતાના પૂરો સ્વભાવને જાણ્યો છે તે તેના જ મહિમા
હોયને પૂર્ણતા પ્રગટ કરવાની ભાવના કરીને પૂર્ણ સિદ્ધ થાય
છે. અને તે સ્વ સ્વભાવને જોણે ન જાણે તે પરની ભાવના વડે
પર પદાર્થો મેળવવા ચાહે છે. પણ પર પદાર્થો મેળવવા તે
પોતાના હાથની વાન જાતી કેઈ પર પદાર્થોને જીવ લઈ શકતો
જ નથી; તેથી પરનું મહત્ત્વ કરવાની બિંધી ભાવના વડે જીવ
પોતાની શક્તિ હારી જાય છે અને તેના કુદરૂપે નિગોઠ્ઠશા
થાય છે.

અજ્ઞાનીનો વિષય જ રાગ છે, રાગને રાખવા જોયો માન્યો
જોઈએ રાગના વિષયભૂત પર પદાર્થોને પણ રાખવા માગે છે.
જો રીતે અજ્ઞાની જીવ વિકાર અને પર દ્રવ્યો સાથે સંબંધ
માત્ર રાખવા માગે છે પણ અસંયોગી જ્ઞાન સ્વભાવના લક્ષે તે

સળધ તોડનો નથી. જ્ઞાનીઓએ સ્વભાવ સાથે એકતા પ્રગટ કરીને વિકાર અને પર વસ્તુઓ સાથેનો સળધ તોડી નાખ્યો. જ્ઞાનીને પોતાના જ્ઞાતા—ચિદાનંદ સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે અને દૃષ્ટિમા એ સ્વભાવ જ આદરણીય છે, પરંતુ વિષયો જી પછુ આદરણીય નથી, તેમને જ્ઞાનતાનુભવી રાગદ્વેષનો તો અભાવ થયો છે, હવે જે અત્પરાગદ્વેષ રહ્યો છે તેમા પછુ પરદ્રવ્યોનું પ્રહણ કે ત્યાગ કરવાનું તો જ્ઞાનતા જ નથી.

કેઈ જ્ઞાનીઓ હજારો સ્ત્રીઓના સંયોગને લોભવતા દેખાય, પરંતુ જડ સ્પર્શ અને એ પ્રત્યેનો રાગ એ જાનેને ખરેખર તેઓ લોભવતા નથી પણ પોતાના અસ્પર્શી જ્ઞાન બાવને જ લોભવે છે જે રાગ છે તેને દોષ તરીકે જાણી લેયે છે આ ખાલી ભાવના નથી પણ પોતે સ્વભાવમા અથો પરિણમીને પૂર્ણની ભાવના કરે છે અજ્ઞાની છુવ સ્પર્શને અને તે પ્રત્યેના રાગને ભોગવવાનું માને છે, જેને એક પણ સ્પર્શને લોભવવાની ભાવના છે તેને ત્રણે કાળના સ્પર્શને લોભવવાની ભાવના છે, કેમ કે તેની દૃષ્ટિ જ અસ્પર્શી આત્માને જૂઝીને સ્પર્શ ઉપર ગઈ છે.

અજ્ઞાની છુવ 'આ સ્પર્શ લોભવવા યોગ્ય છે' એમ જડ સ્પર્શને લોભવવું માને છે, તેથી તેનો પુરુષાર્થ સ્પર્શોદિ પર દ્રવ્યો પ્રત્યેના રાગમા જ અટકી ગયો છે પણ પોતાના સ્વભાવ તરફ તે પુરુષાર્થને વાળતો નથી જ્ઞાની છુવ 'પર સ્પર્શને હું લોભી જ શકતો નથી' એમ માને છે, તેથી સ્પર્શોદિ પરદ્રવ્યો પ્રત્યેના રાગ તરફના પુરુષાર્થનું એર તૂટી ગયું છે અને પોતાના સ્વભાવ તરફની ભાવના વડે પુરુષાર્થ સ્વ તરફ વળ્યો છે.

અજ્ઞાનીને સ્વભાવની રુચિ છૂટીને સ્પર્શની રુચિ છે, તેથી બાહ્યમાં તે સર્વસ્વ ત્યાગી દેખાતો હોય તોપણ અતરંગમાં રાગની અને રાગના ક્ષણની રુચિ હોવાથી તે જ વખતે ત્રણ હોકના વિષયોને ભોગવવાનો અભિપ્રાય રહેલો છે જ્ઞાનીને એક આત્મસ્વભાવની જ રુચિ છે, તેને બાહ્યમાં છ ખડના રાજપાટનો સંયોગ હોવા છતાં રુચિમાં તો તે સર્વથી અલ્પિત જ છે, તેની રુચિ કોઈ પર દ્રવ્યમાં ફસાતી નથી. પુરુષાર્થની નળજાઈમાં જ્ઞાનીને પણ આસક્તિ હોય પરંતુ પરને ભોગવવાની ભાવના નથી, રાગની પણ ભાવના નથી.

શ્રી વીતરાગની વાણીનું શ્રવણ એ પણ પર વિષય છે અને શ્રી એ પણ પર વિષય છે, જ્ઞાનીને કોઈ પર વિષયની રુચિ નથી વીતરાગની વાણીના શ્રવણની પણ જ્ઞાનીને ભાવના નથી અશુભરાગ ટાળતા શુભરાગ આવે અને વીતરાગની વાણીનું શ્રવણ કરે, છતાં તે વખતે ભાવના એવી છે કે આ શુભરાગ અને વાણીનું લક્ષ્ય છોડીને સ્વભાવના લયે ઠરુ અજ્ઞાની જીવ અને ખરાબ અને ભગવાનની વાણીને સારી માનીને પર વિષયમાં બે બેઠ પાડે છે પરંતુ મારા સ્વભાવથી બધાય પર વિષયો ભિન્ન ॥ એમ તે સ્વ પરનો લેદ બાજુતો નથી અજ્ઞાનીને શ્રવણની અને તેના રાગની ભાવના છે, જેને વીતરાગની વાણી પણ શ્રવણ કરવાની રુચિ છે, તેને સદાય પર વિષયના અવલંબનની ભાવના છે પણ પર વિષયથી ખસીને સ્વરૂપનું લક્ષ્ય કરવાની ભાવના નથી. જ્ઞાનીને આત્મસ્વરૂપનું લક્ષ્ય છે, તેથી વીતરાગની વાણી સામગ્ર્યવાની રુચિ નથી.

મૂળ બે દિશા છે-કા તો આત્મસ્વસાર્વનું મુખ્યપણું અને કા તો વિષયોનું મુખ્યપણું પર પદાર્થોને બાજુ તો મારું જ્ઞાન

અને સુખ પ્રગટે એવી અજ્ઞાનીની માન્યતા છે અને તેથી તેને સદાય વિષયોનું જ મુખ્યપણું છે. જ્ઞાનીને એવી ભાવના છે કે અંતરસ્વભાવમાં એકાગ્ર થઈ તો જ્ઞાન અને સુખ પ્રગટે; તેથી તેને સદાય સ્વભાવનું મુખ્યપણું છે.

પોતાના જ્ઞાનમાં ત્રિકાળી આત્મસ્વભાવનું મુખ્યપણું તથા વિકારાદિનું ગૌણપણું કરવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે અને પોતાના જ્ઞાનમાં વિકારાદિનું મુખ્યપણું કરવું તથા શુદ્ધ સ્વભાવને બૂઝી જવો તે અજ્ઞાન છે.

વીર સં. ૨૪૭૧ માગવર સુદ ૮

(૪૧) ઈચ્છા ટાળવા માટે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની માન્યતામાં રહેલો ભેદો ફેરફાર

અજ્ઞાની એમ માને છે કે મને જે કંઈ ઈચ્છા થાય છે તે ઈચ્છાનું દુઃખ પર વસ્તુનું ગ્રહણ કરતાં ટળી જશે. જે પરવસ્તુના લક્ષે ઈચ્છા થાય છે તે પરવસ્તુનું ગ્રહણ કરું તો મારી ઈચ્છા ટળી જશે અને શાંતિ થશે-એટલે કે ઈચ્છાફળી અગ્નિમાં પરને ગ્રહણ કરવાની આકુળતાફળી લાકડાં હોમવાથી તે (ઈચ્છાફળી અગ્નિ) શાંત થશે-એવા પ્રકારની માન્યતાથી અજ્ઞાની છવ પર વિષયો મેળવવા માંગે છે.

હવે, પ્રથમ તો પરવસ્તુનું ગ્રહણ જ પોતે કરી શકતો નથી; પરવસ્તુનો વિયોગ તે ઈચ્છાનું કારણ અને પરવસ્તુનો સંયોગ તે ઈચ્છા ટાળવાનું કારણ એમ અજ્ઞાનીએ પરાધીનતા માની છે. પરંતુ પોતાના સ્વભાવની એકાગ્રતા ચૂકવે તેથી ઈચ્છા થઈ અને સ્વભાવની એકાગ્રતા કરું તો ઈચ્છા ટળે અને

સુખ થાય-એમ નહિ માનતો હોવાથી અસાનીના બધા ઉપાય ખોટા છે

સાનીને ઈચ્છા થાય ત્યારે તેઓ પર વિષયોના અહલુ વડે તે ક્ષુદ્ર શકાય એમ માનતા નથી પર વિષયના લક્ષે તે ઇચ્છા જીવતી વધે છે હું મારા સ્વરૂપની એકાગ્રતા ચૂક્યો તેથી ઈચ્છા થઈ માટે તે ઈચ્છા દૂર કરવાનો ઉપાય જ્ઞાનની તીવ્રતા વરીને સ્વભાવમા એકાગ્રતા કરી તે જ છે સ્વભાવમા એકાગ્ર થઈ તે ઈચ્છા તૂટી જાય અને વિષયોનું લક્ષ પશુ છૂટી જાય આવા જ્ઞાનપૂર્વક સ્વભાવની એકાગ્રતાના ભેદે સાનીઓ ઈચ્છાને તોડી નાખે છે અસાનીને કઠી ઈચ્છાની લાગ તૂટતી નથી

અસાની જીવ ઈચ્છાની પૂર્ણતા ઇન્દ્રિયોના વિષયો દ્વારા થયે-એમ માનતો હોવાથી તે ઇન્દ્રિયોને પૂર્ણ કરવા માગે છે, કેમકે તે એમ માને છે કે જો ઇન્દ્રિયો સિધ્ધિ હશે તો વિષયોનું ખરાબર અહલુ નહિ થાય. આજ મોળી હશે તો દેખાશે નહિ અને ભગવાનના દર્શન તથા શાસ્ત્ર વાચન નહિ થઈ શકે, જ્ઞાન મોળા હશે તો વ્યાખ્યાન વગેરે સાભળી શકાશે નહિ ઇત્યાદિ પ્રકારે માનીને અસાની જીવ પર વિષય અહલુની ભાવનાથી ઇન્દ્રિયોને સદાય પૂર્ણ કરવા માગે છે અને જો વડે વિષય અહલુ કરીને ઈચ્છા ચાલે થયે એમ તે માને છે પરંતુ તેની જો માન્યતાથી તો ઉદ્વેગ વિષય અહલુની ઈચ્છા વધતી જ જાય છે

સાની એમ માને છે કે મારા જ્ઞાનની તીવ્રતા વધારે તો આ ઇચ્છા ટૂટી જાય જો રીતે તેઓ ઈચ્છા ટાળવાને

ઉપાય પર વિષયોને નહિ માનતા હોવાથી, પણ જ્ઞાનસ્વભાવની એકાગ્રતાને જ ઉપાય માનતા હોવાથી જ્ઞાનની તીવ્રતા દેખવા માગે છે, અને જ્ઞાનની તીવ્રતાના જોરે વિષયની ઈચ્છા તોડી નાખે છે. પર વિષયોતું અહલ્ય કંઈ તેને ઈચ્છા ટાળવાનો ઉપાય જ્ઞાનીઓ માનતા નથી તેથી ' ઇન્દ્રિયો પુષ્ટ હોય તો વિષય અહલ્ય બરાબર થઈ શકે માટે ઇન્દ્રિયોને પુષ્ટ રાખુ ' એવી ભાવના જ્ઞાનીને કદાપિ હોતી નથી. પણ ' બંધે ઇન્દ્રિયો ગિચ્છિત થતી હોય તો ગિચ્છિત થાવ, ઇન્દ્રિયો ગિચ્છિત થવા છતાં હું મારા સ્વભાવની પુષ્ટિ કરીને ઈચ્છા તોડીને શાંતિ પ્રગટ કરી શકું છું ' એવા જ્ઞાનમા તેમને સ્વભાવની પુષ્ટિની ભાવના હોય છે.

અજ્ઞાની જીવ વિષયોના અહલ્યદારા ઈચ્છાને શાંત કરવા માગે છે એટલે ઇન્દ્રિયો પુષ્ટ ગ્હે તો વિષયો અહલ્ય કરવાની શક્તિ વધે એમ માનીને અનેક ઉપાયોવડે ઇન્દ્રિયોની પુષ્ટિ કરવા માગે છે. હવે ઇન્દ્રિયોદ્વાગ પ્રવર્તતું જ્ઞાન તો પોતાને સન્મુખ થયેલા વિષયોતું જ કિંચિત્ અહલ્ય કરી શકે છે, તેથી અજ્ઞાની અનેક ઉપાયો કરીને ઇન્દ્રિયોનો અને તેના વિષયોનો સુયોગ કરવા માગે છે, અને તેથી ઈચ્છાને શાંત કરવા માટે ઇન્દ્રિયોની પુષ્ટિ, પર વિષયોનો મંથન અને તેનો ભોગવટો કરવા માગે છે. એ ઉપાયોથી તો જીવટી આકુળતા વધે છે પરંતુ તે મુઠ જીવની દ્રષ્ટિ પર ઉપર જ છે, વિષયોના મેવનની ભાવનામાં આત્માના વિચારનું ટાણું જ તે રાખતો નથી. જો અગ્રે પણ આત્મા તરફ વિચાર લંબાવીને જુએ તો તેને ખ્યાલ આવે કે જેમ જેમ હું પરવિષયો મેળવવાની અને

તેને લોગવવાની ભાવના કરુ છુ તેમ તેમ ઈચ્છા શાત થતી નથી પણ બિંટી વધતી જાય છે, માટે ઈચ્છાને શાત કરવાનો ઉપાય વિધિયોનું અહીં નથી પણ કાઈકે બીજો ઉપાય ॥

જ્ઞાની એમ સમજે છે કે ઇન્દ્રિયોના વિષય સન્મુખ થવાથી મને આ ઇન્દ્રિય થઈ છે, હું આત્મમન્મુખ થઉં તો એ ઇન્દ્રિય ટળી જાય મયોગ હો જે ન હો અને ઇન્દ્રિયો પણ હો કે ન હો — તેને આધીન મારી જ છા શાત વતી નથી આવી જા નાને હીંધે જ્ઞાનીન ઇન્દ્રિય, ઇન્દ્રિયના વિષયો અને તે પ્રતે નો રાગ એ જાણની ભાવના હોતી નથી પણ એક આત્મસ્વભાવની એકાગ્રતાની ભાવના હોય છે, છતાં, જ્ઞાનીને મયોગો હોય અને આસક્તિનો રાગ પણ હોય, પરંતુ તેમને કાઈ પણ વસ્તુને લોગવવાની ભાવના હોતી નથી—કુચિ હોતી નથી આસક્તિનો રાગ હોવો તે વર્તમાન પુરતો અપ્ય હોય છે પણ તેમા અભિપ્રાયનો દોષ નથી અને ધર્મની રચિ હોવી તે મહાન દોષ છે, તેમા તો અભિપ્રાયની જ ભૂલ છે

અજ્ઞાનીને જ્યારે ઈચ્છા થઈ ત્યારે તેણે તે ઇચ્છાને જાણી અને પર વિધિયોને પણ જાણ્યા પરંતુ તે વખતે ઈચ્છા અને પરવસ્તુથી ભિન્ન એવા પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવની એકતાપૂર્વક જ્ઞાન કરવું જોઈએ તેને જાહેર સ્વભાવને જૂલીને ઇચ્છામા અને પર વિધિયોમા એકાગ્ર થઈ જાય છે તેથી તેવું જ્ઞાન મિથ્યા છે—શ્રદ્ધા છે, તે અપકાળમા નાશ થઈ જાયે જો સ્વભાવના લક્ષે જ્ઞાન કરે તો તે જ્ઞાન સમ્યક્ હોય અને સ્વભાવની એકતાવાળું હોવાથી તે નદાય ટકી રહે

જ્ઞાનીને ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેમણે તે ઇચ્છાને જાણી, પર વિષયોને પણ જાણ્યા અને તે જ વખતે ઇચ્છા અને પર વિષયોથી લિન્ન સ્વભાવને પણ જાણ્યો. ત્યાં પોતાના સ્વભાવની એકતા રાખીને ઇચ્છા વગેરેને જાણી લીધાં પરંતુ તેની ભાવના કરી નહિ. તેથી તે વખતે પણ તેમનું સમ્યગ્જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામ્યું અને ઇચ્છા ટળી ગઈ.

હવે દૂર કરવા માટેના અજ્ઞાનીના યથા ઉપાય જૂઠા છે, કારણ કે-ઇન્દ્રિયો વડે વિષયોનું શ્રદ્ધા યતાં મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે એમ જાણીને પ્રથમ તો તે અનેક પ્રકારના લોજનાદિક વડે ઇન્દ્રિયો પ્રબલ કરવા માંગે છે તથા એમ જ જાણે છે કે જો ઇન્દ્રિયો પ્રબળ રહે તો મને વિષય શ્રદ્ધા કરવાની શક્તિ વધે. ઇન્દ્રિયો પ્રબળ કરવા અનેક બાદ્ય કારણો મેળવવા માંગે છે. ઇન્દ્રિયાધીન પ્રવર્તનું જ્ઞાન તો પોતાને સન્મુખ થયેલા વિષયોનું શ્રદ્ધા કરી શકે છે તેથી તે અનેક બાદ્ય ઉપાયો વડે વિષયો અને ઇન્દ્રિયોનો સંયોગ કરવા માંગે છે. અનેક પ્રકારનાં લોજનાદિકનો સંયોગ મેળવવા માટે ઘણો જ એકબિંદુ થાય છે. ત્યાં સુધી એ વિષયો ઇન્દ્રિય સન્મુખ રહે છે ત્યાં સુધી તો તેનું કિંચિત્ સ્પષ્ટ જાણપણું રહે પણ પછી મનદ્વારા સ્મરણ-માત્ર જ રહે અને કાળ વ્યતીત થતાં એ સ્મરણ પણ મંદ થતું જાય છે તેથી તે વિષયોને પોતાને આધીન રાખવાનો ઉપાય કરે છે અને શીઘ્ર શીઘ્ર તેનું શ્રદ્ધા કર્યા કરે છે. વળી ઇન્દ્રિયો દ્વારા તો એક કાળમાં કેઈ એક જ વિષયનું શ્રદ્ધા થાય છે પણ આ જીવ ઘણા ઘણા વિષયો શ્રદ્ધા કરવા ઇચ્છે છે તેથી ઉતાવળો જની જલદી જલદી એક વિષયને છોડી

અન્યને મહત્વ દે છે જુની તેને છોડી અન્યને મહત્વ દે છે એ પ્રમાણે વિષયને અર્થે વસ્તુ માટે છે. અને પોતાને જેવા જાણે તેવા ઉપાય કર્યા કરે છે પણ અજ્ઞાનીના એ બધા ઉપાય જુદા છે.

પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બહારની વસ્તુઓનો મેળ થયો તે પોતાને આશીર્વાદ નથી, વગી દદામિત્ત તે પ્રમાણે સમયોગ્ય થઈ જાય તો પણ તેનું જાણપણું વધણું તે કાંઈ ઇન્દ્રિયોની પ્રગટતાની મનુ નથી, પણ પોતાના જ્ઞાનદર્શનનો ઉપાદયશક્તિ મેળવે તો જાણપણું વધે કારણકે શરીર પૂરું હોવા છતાં તેનામાં એવી શક્તિ આપી એવામાં આવે છે તથા કારણકે શરીર દુર્બલ હોય છતાં તેનામાં એવી શક્તિ અધિક એવામાં આવે છે માટે જોઈએ તેવું વડે ઇન્દ્રિયો પૂરું કરવાથી કાર્ય સિદ્ધિ થતી નથી પરંતુ કષ્ટાયાદિક કષ્ટવાથી જ્ઞાનદર્શન વધે છે અને ત્યારે જ વિષય મહત્વ શક્તિ વધે છે અજ્ઞાની જીવ વિચિત્રતા મહત્વની ઇચ્છા થાય કરવા નામે છે તેને સમજાવવા અહીં કહ્યું છે કે જે જાણ, વિચિત્રતા મહત્વ પણ જ્ઞાનદર્શન મહત્વ વધવાની જ વધ છે માટે તે તારા જ્ઞાનદર્શનને સ્વાભાવિક વિષયોનો મધ્યમ નમે છે તે ધણા વખત મુશ્કેલી ટકતાં નથી, અને નર્વ વિચિત્રતા મધ્યમ મળતો જ નથી તેથી જીવને તેની આકર્ષણતા નથી જ રહે છે વગી એ વિષયો પોતાને આધીન રાખી જલદી જલદી મહત્વ કરવા ઇચ્છે છે પણ તે પોતાને આધીન રહેતા નથી કારણકે કે એ જીવો દ્રવ્યો પોતા પોતાને આધીન પરિણમે છે. આ જીવ અતિ ન્યાયી બની સર્વ વિષયોને મુગધત્વ મહત્વ કરવા માટે વસ્તુ

મારે છે તથા એક વિષયને છોડી અન્યનું ગ્રહણ કરવા માટે આ જીવ વસ્તુમાં મારે છે, પણ પરિણામે તેને ઇચ્છાશી રાગ એવો ને એવો જ ચાહુ રહે છે અને તે દુઃખી જ થયા કરે છે. જેમ મણુની ભૂખવાળાને કણ મળ્યો પણ તેથી તેની ભૂખ મટે ? ન જ મટે; તેમ જેને સર્વ વિષયોનું ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા છે તેને કોઈ એક વિષયનું ગ્રહણ થતાં ઇચ્છા કેમ મટે ? અને ઇચ્છા મટ્યા વગર સુખ પણ થાય નહિ, માટે અસાનીના એ જાધા ઉપાય જુઠા છે:

પ્રથમ સર્વ પર વિષયોનું ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરે છે પરંતુ એ જાધાને એક સાથે જાણવાનું સામર્થ્ય પૌતામાં પ્રગટ્યું નથી. જો ઇચ્છા તોડીને જ્ઞાનસ્વભાવમાં એકાગ્રતા કરે તો દેવજ્ઞાન પ્રગટે, અને તેમાં સર્વ પદાર્થોનું એક સાથે ગ્રહણ થઈ જાય, તેથી તેને વિષયોના ગ્રહણની આકુળતા ટળે અને સંપૂર્ણ સુખી થાય. અસાની પણ ખરેખર તો પરવિષયોનું ગ્રહણ કરી શકતો નથી, માત્ર તેને લાગે છે અને તેમાં એકત્વબુદ્ધિથી રાગ કરે છે અને પરનું ગ્રહણ કરવાની ઊર્ધ્વી માન્યતાથી આકુળતાવડે દુઃખી થાય છે. જ્ઞાનીઓએ પર સાથેની એકત્વબુદ્ધિ છોડી દીધી છે તેથી તેઓને પરનું ગ્રહણ કરવાની માન્યતાપૂર્વકનાં જાધા રાગ-રોષ ટળી ગયા છે. અને જ્ઞાનસ્વભાવના ગ્રહણવડે (એકાગ્રતાવડે) જ્ઞાનને કંમેકમે વધારી દેવજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે. ત્યાં સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમાં એક સાથે જણાય છે. તેથી જાધા વિષયોનું ગ્રહણ (જ્ઞાન) કરવા માટે પણ સ્વભાવની એકાગ્રતા એ જ ઉપાય છે. આખો

લોઠ કોઈને મળે નહિ પણ આખા લોઠનું જ્ઞાન તો દરેક જીવ કરી શકે છે

પ્રશ્ન-વિષયગ્રહણ વડે કોઈ જીવને સુખી થતા જોઈએ છીએ, છતાં તમે તે ઉપાયને મર્વાયા જુઠા કેમ કહો છો ?

ઉત્તર-વિષયના ગ્રહણથી જો જીવ સુખી તો થતા નથી, પણ જ્ઞાનથી તે વડે તેઓ સુખ માને છે જો વિષયગ્રહણ વડે જો સુખી થયા હોય તો તેને અન્ય વિષયોની ઇચ્છા કેમ રહે ? જેમ રોગ મટી ગયા પછી અન્ય ઔષધ કોઈ શા માટે ઇચ્છે ? તેમ જ જ્ઞાન મટયા પછી અન્ય વિષયને તે શા માટે ઇચ્છે ? જો વિષયનું ગ્રહણ કર્યા પછી ઇચ્છા માત્ર થાય-અનુકૂળ જાય તો તે જીવને સુખી કહીએ, પરંતુ તે તો જ્ઞાન સુધી ઇચ્છિત વિષયોનું ગ્રહણ ન થય ત્યાં સુધી તે વિષયની જ ઇચ્છા કર્યા કરે છે અને જે સમયે જો ઇચ્છિત વિષયોનું ગ્રહણ થયું તે જ સમયે અન્ય વિષયગ્રહણની ઇચ્છા કરે છે, એક ક્ષણ પણ ઇચ્છા વગરની જતી નથી અને સુખી કેમ મનાય ? જેમ કોઈ મહાકુમારના રક પોતાને કદાચિત્ એક અક્ષને કણ મળતા તેનું ભક્ષણ કરી ચેન માને તેમ આ મહાત્માવાન જીવ પોતાને કોઈ એક વિષયનું નિમિત્ત મળતા તેનું ગ્રહણ કરી સુખ માને છે, પણ વાસ્તવિકપણે જો સુખ નથી

પ્રશ્ન જેમ કણ વડે પોતાની જાણ મટે છે તેમ એક એક વિષયનું ગ્રહણ કરી પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે તો શું હોય ?

ઉત્તર:-જો જોઈ કલ્પ લેઈ શકાય તો એમનું મોનીએ પરંતુ જીને કલ્પ મળતાં પ્રથમનાં કલ્પનું નિર્ગમન થઈ જાય તો જૂન કેમ મટે ? એ જ પ્રમાણે જાણવામાં વિષયોનું અહલ જો લેવું થતું જાય તો ઇચ્છા પૂર્ણ થાય, પરંતુ જ્યારે જીને વિષય અહલ કરે છે ત્યારે પૂર્વે જે વિષય અહલ થયો હોય તેનું જાણપણું રહેતું નથી, તો ઇચ્છા કેવી રીતે પૂર્ણ થાય ? ઇચ્છા પૂર્ણ થયા વિના આકુળતા મટે નહિ અને આકુળતા મટ્યા વગર સુખી કહેવાય નહિ. જો જીવસ્વ-પરનું બેદજ્ઞાન કરે તો તેનું જ્ઞાન કેમ કેમ જીલતું જાય અને છેવટે પૂર્ણ જ્ઞાનમાં બધા વિષયો એક સાથે જણાય છે અને ત્યાં આકુળતા રહેતી નથી. પરંતુ સ્વભાવને ભૂલીને એકલા પરને જાણે છે તે જ્ઞાન ક્ષણિક છે. સ્વભાવ આશ્રિત જ્ઞાન નિત્યમાં જાય છે.

વળી એક વિષયનું અહલ થાય છે તે પછી આ જીવ મિથ્યાદર્શનોદિકનાં સદ્ગુણપૂર્ણ કરે છે અને તેથી ઉલટો જ્ઞાનાદિ શુભોનું વિશેષ આવરણ કરે છે. શ્રી પ્રવચનસારમાં અ. ૧ ગાથા ૭૬ માં કહ્યું છે કે ઇન્દ્રિયોથી પ્રાપ્ત થયેલું સુખ-પરાધીન, બાધા-સહિત, વિનાશિક, બંધનું કારણ અને વિપ્રમ છે, તેથી જો સુખ બરેબર-હું જ છું. જો પ્રમાણે સંસારી જીવ અનાદિથી જે ઉપાયો કરે છે તે ખોટા જ છે.

તો સાચો ઉપાય શું છે ? જો પોતાના સ્વભાવની એકાગ્રતાથી ઇચ્છા દૂર થાય અને સર્વે વિષયોનું એક સાથે અહલ રહ્યા કરે તો જો દુઃખ ટળે. હવે આત્મસ્વરૂપની એકાગ્રતા તો તેની જાણપણથી જ થાય, ઇચ્છા તો મોહ જતા જ

મટે અને સર્વનું જોડ સાથ ગ્રહણ તો કેવળજ્ઞાન થતા જ થાય તેથી તેનો ઉપાય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ છે, તેમા પણ મુખ્ય સમ્યગ્દર્શન છે એ જ દુષ્કર કરવાનો અને મુખ્ય પ્રગટ કરવાનો માથો ઉપાય બાણવો.

વીર સ ૨૪૭ માગર સુદ ૬

(૪૨) જ્ઞાન દુષ્કર નથી પણ મોહ દુષ્કર
કારણ છે

ક્ષયોપશમિકજ્ઞાન તે દુષ્કર નથી, પણ ઈચ્છા જ દુષ્કર કારણ છે પદાર્થોને બાણવા તે દુષ્કર કારણ નથી, પણ મોહથી વિષયગ્રહણની જે ઈચ્છા થાય છે તે જ દુષ્કર મૂળ કારણ છે જે જ્ઞાન પોતે દુષ્કર કારણ હોય તો જેમ જેમ જ્ઞાન વધે તેમ તેમ દુષ્કર પણ વધતું જાય અને જ્ઞાન રહિતપણું મુખ્ય કારણ ઠરે તેમ થતા જડને પૂરું મુખ્ય માનવું પડે પરંતુ જ્ઞાન તો પોતાનો સ્વાભાવિક ભાવ છે તે દુષ્કર કારણ નથી પરંતુ ક્ષયોપશમિક જ્ઞાન સાથે જેટલો મોહ લાગે છે તેટલું દુષ્કર છે.

મત્ર-કોઈ માણસનો પુત્ર બહારગામ હોય અને તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું હોય, પણ જ્યાં સુધી તે માણસને પુત્રના મૃત્યુ સબધી જ્ઞાન નહિ હોય ત્યાં સુધી તેને તે મળધી દુષ્કર નહિ લાગે અને જ્યારે તેને પુત્રના મૃત્યુનું જ્ઞાન થશે ત્યારે તરત જ દુષ્કર થશે માટે જ્ઞાન તે જ દુષ્કર કારણ છે.

ઉત્તર-નહિ, ત્યાં જ્ઞાન દુષ્કર કારણ નથી પણ પુત્ર

મોહ જ દુષ્કર કારણ છે જે જ્ઞાન દુષ્કર કારણ નથી તેને તે પુત્રના મૃત્યુનું જ્ઞાન થાય તે બધાયને

સરખું હુખ કેમ થતું નથી? જેને જેટલો મોહ તેને તેટલું હુખ થાય છે. જે વળતે તે માણસને પુત્રના મૃત્યુનું જ્ઞાન થયું તે જ વળતે તે માણસે અંતરના ભાન વડે વૈરાગ્ય લાવીને મોહ ન ઠયો હોત તો તેને જ્ઞાન હોવા છતાં હુખ ન થાય. કેમકે હુખનું કારણ જ્ઞાન નથી પણ મોહ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ એમ માને છે કે ભણ્યું માટે હુખ થયું, અથવા તો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો માટે હુખ થયું. એ જ ને વાત ખોટી છે. જેટલો મોહ કરે તેટલું જ હુખ થાય એ જ એક સિદ્ધાંત છે. મંથોગી પદાર્થો પ્રત્યેના મોહથી જે હુખ થાય છે તે હુખ ટાળવાનો ઉપાય પરવરતુનો સંયોગ મેળવવો તે નથી, તેમજ દુઃખ કે ઇન્દ્રિયોની પુષ્ટિ તે પણ ઉપાય નથી. ખરો ઉપાય એ છે કે સંયોગી પદાર્થોની દૃષ્ટિ છોડીને અસંયોગી જ્ઞાન-વરૂપ આત્માની દૃષ્ટિ અને એકાગ્રતા કરે તો હુખ ટળે. સમારની કોઈ વસ્તુમાં આ આત્માનું સુખ નથી, સુખ તો પોતાના આત્માની દૃષ્ટિ કરે તો પ્રગટે.

પ્રશ્ન — કોઈ ભય બિંધી ગયો હોય અને તેની પાસે સર્પ પડ્યો હોય, બ્યારે તેને કોઈ જગાડે અને ઠહે કે તારી પાસે સર્પ પડ્યો છે, ત્યારે તેને વરત જ લય થાય છે. જ્યાં સુધી મર્પનું જ્ઞાન નહોતું ત્યાંસુધી તેને ભય નહતો, માટે જ્ઞાનથી જ ભય થયો, તેથી જ્ઞાનને જ હુખનું કારણ માનવું પડશે?

ઉત્તર:— નહિ, જ્ઞાન હુખનું કારણ છે જ નહિ. તે માણસને સર્પનું જ્ઞાન કરવાથી ભય થયો નથી પણ શરીરની મમતાને કારણે જ ભય થયો છે. જ્યારે વળતે તેને આત્મ હુખ હતું અને મર્પનું જ્ઞાન થતા હુખ વધી ગયું—એમ

નથી હિંમત વળતે પણ જોઈએ અથો શરીર ઉપરની મમતા છે તેટલે અથો તેને પ્રતિકુળતાનો ભય પણ અવ્યક્તપણે ગ્રહેલો જ છે પહેલા અનુકૂળતાના રાગની મુખ્યતા હતી હવે પ્રતિકુળતાના દ્રેષની મુખ્યતા છે, પણ જાને વળતે જોઈએ અથો મમતા ■ તેટલે અથો જ હુ ખ છે જો સર્પનું જ્ઞાન તે હું મનુ કારણ હોય તો તે જ સર્પને ઘેર મુનિ હોયે છતાં તેમને જરાપણ ભય કેમ થતો નથી? કેમકે તેમને શરીર ઉપર મમતા નથી તેથી પ્રતિકુળતાનો ભય નથી જે માણુમને સર્પની હાજરીમા ભય થાય છે તેને સર્પની ગેરહાજરી વળતે પણ પોતાની મમતાને કારણે હું જનુ વેળ તો હતું જ જેને જોઈએ અથો અનુકૂળતાની પ્રીતિ હોય તેને તેવે જ અથો પ્રતિકુળતાનો ભય અથવા દ્રેષ હોય જ

(૪૩)

હું જાના બે પ્રકાર

મસારી જીવોના હું જાના મુખ્યપણે બે વિભાગ પડે છે-

૧ પોતાના સ્વભાવને જૂનીને મિત્રાદિષ્ટિ જીવ સંયોગોમાથી મુખ્ય લેવા માગે છે, પણ મયોગ તેને આધીન નથી તેથી તે ક્ષણે ક્ષણે આકુળ-વ્યાકુળ થાય છે અને હું ખી જ રહ્યા કરે છે આવા જીવોને જોઈતા હું ખ છે સ્વાભાવિક મુખને તેઓ અથો પણ અનુભવતા નથી, તેઓને ક્ષણે ક્ષણે અનત હું ખ છે

૨ પોતાનો સ્વભાવ જ પરિપૂર્ણ મુખરૂપ છે એમ જાની જીવોએ બહુયુ છે, તેથી તેઓ કાંઈ સંયોગોમા મુખ માનતા અને ગમે તે સંયોગ વળતે પણ તેમને સ્વાભાવિક મુખનો

અંશે અનુભવ તો વર્ત્યો જ કરે છે; છતાં પણ હજી સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિરતા ન હોય ત્યાં સુધી ઈન્દ્રિયોના વિષયોની આસ-કિતથી રાગ-દ્વેષ થાય છે તેટલે અંશે તેઓ પણ દુઃખી જ છે. પરંતુ આ દુઃખ અલ્પ છે.

અસાનીને તો સુખ-દુઃખ વચ્ચેના અંતરની જ ખબર નથી; તે તો અનુકૂળ સંયોગને જ સુખ માને છે, વાસ્તવિકપણે તેને દુઃખ જોઈ પણ થતું નથી. સાનીઓ જ સુખ-દુઃખના અંતરને જાણે છે, અને તેમને જ દુઃખ જોઈ થાય છે. આત્માની સાચી ઝોળખાણ પછી જેમ જેમ વીતરાગભાવ વધે તેમ-તેમ દુઃખ ટળે છે.

(૪૪)

દરેક વસ્તુની સ્વાધીનતા

અસાની જીવ પરવસ્તુના સંયોગ હું ચેળવી શકું-એમ માને છે તે તો રથજ ભૂલ છે. અને કર્મના ઉદયને કારણે સંયોગ મળે એ વાત પણ યથાર્થ નથી. દરેક વસ્તુ સ્વતંત્ર છે તેથી દરેક દરેક પરમાણુઓની સંયોગ-વિયોગની ક્રિયા પોતપોતાથી સ્વતંત્ર જ થાય છે, તેના કર્તા કોઈ બીજો પદાર્થ નથી. આત્મા તો પરવસ્તુના સંયોગ-વિયોગનો કર્તા નથી પણ કર્મના કારણે સંયોગ-વિયોગ થાય છે એમ કહેવું તે પણ નિમિત્તનું કથન છે. સંયોગ-વિયોગનો કર્તા જીવ નથી એમ સિદ્ધ કરવા માટે નિમિત્તથી કર્મને તેના કર્તા કહ્યા છે, ત્યાં કર્મનું હોવાપણું સિદ્ધ કયું છે. વસ્તુસ્વભાવથી જોઈએ તો કર્મોને આધીન પરવસ્તુઓ પરિણમતી નથી, જગતની કોઈ પણ વસ્તુઓ અન્ય વસ્તુને આધીન નથી. આત્મા ઈચ્છા કરે તેને કારણે પરવસ્તુઓ આવે એવી પરવસ્તુ પરાધીન નથી.

આત્મા રાગ-દ્વેષ કરે અને કર્મ બધાય ત્યા ખરેખર આત્માએ
રાગ-દ્વેષ કર્યા માટે કર્મો બધાયા એમ નથી પણ જે પરમા
પુરોની સ્વતંત્ર લાયકાત હતી તેઓ જ તે વખતે કર્મરૂપે
સ્વયં પરિણમ્યા છે આવો સ્વાધીન વસ્તુ સ્વભાવ ઓળખે તો
જીવની સ્વભાવદષ્ટિ થાય અને મયોગદષ્ટિ ટળે

(૪૫) પરદ્રવ્યમા કાઈ પણ કરવાની ઇચ્છાનું વ્યર્થ
પણુ અને તે છોડવાની પ્રેરણા

હે જીવ, તું તારા સ્વભાવને જાણીને પણ પરદ્રવ્યમા તો
કાઈ જ વસ્તુ સમર્થ નથી તું તારા ભાવમા અનુકૂળ મામત્રી
મેળવવાની ઈચ્છા કર, પરંતુ તારી ઈચ્છા કરવાથી પરદ્રવ્યોના
મયોગ આવી જાય-એવું કાઈ નથી, એટલે તારી પરદ્રવ્યો
સુબધી હજી તો કષ્ટે રૂપે વ્યર્થ જાય છે જે વસ્તુનો
જે રીતે જે વખતે જેનો મયોગ વિયોગ થવાનો છે તે વસ્તુનો
તે રીતે તે વખતે તેવો જ મયોગ વિયોગ થશે વસ્તુના
સ્વતંત્ર પશ્ચિમનને કાઈ ટેલી શકે નહિ તું ગમે તેમ માથા
ફાડ અને વલખા નાખ (-નક-પો વિઠ-પો કન) તેથી કાઈ
અનુકૂળ મામત્રી આવી જતી નથી માટે હે ભાઈ! તું પર
દ્રવ્યોમા કાઈ પણ ફેરફાર કરવાની તારી વ્યર્થ માન્યતા
છોડ, છોડ! ઉમટે તારી એ માન્યતાથી તને જ દુઃખ થાય
તે પરદ્રવ્યોનું ગમે તેમ થાય, તેના ઈર્તાપણની માન્યતા
ઠોડીને તું તારા સ્વભાવની દૃષ્ટિથી બધાનો નિર્વિઠ્ઠપણે
જાના નહીં ન, એ જ તને સાતિનું કાળુ છે પરવસ્તુના
પશ્ચિમનના “આ આમ કેમ?” એવો વિકલ્પ કરવો તે
પણ તારું ઈર્તાવ્ય નથી જવા દ્રવ્યો પોતાના સ્વરૂપમા પશ્ચિમે

છે, કોઈ દ્રવ્ય પોતાના સ્વરૂપથી બહાર પરિણમતું નથી, તું પણ તારા જ્ઞાનસ્વરૂપમાં જ પરિણમ. અનાદિથી જ્ઞાન-સ્વરૂપને ભૂલીને પન્ના લક્ષે વિકારરૂપે પરિણમી ગયો છે. તે જ દુ.ખનું કારણ છે.

(૪૬) સ્વભાવસુખતું નિત્યપણું અને મંયોગોમાં સુખની કલ્પનાનું અનિત્યપણું

પોતાના નિત્યસ્વભાવના લક્ષે જે સુખ પ્રગટે તેમાં જીવ નિશ્ચય હોય કે જે ગમે તે મંયોગો આવે તો પણ મારું સુખ તો મારા સ્વભાવમાંથી જ પ્રગટે છે, અને અજ્ઞાની પોતે જે મંયોગોમાં સુખ કહે તેમાં પણ તેને શકા ગદ્યા કરે છે કે આવા ને આવા મંયોગ સદાય રહેશે કે નહિ ! મંયોગો તો અનિત્ય છે. પોતાની ઇચ્છાનુમાન મંયોગો કવચિત્ થઈ જાય તો પણ તેમાં જીવનું સુખ નથી, પરંતુ મંયોગના લક્ષે પરાધીનતા અને આકુળતાનું દુઃખ જ છે. જે મંયોગોમાં સુખ કલ્પ્યું હશે તે મંયોગો કરતાં તેની સુખની કલ્પના પણ ફરી જશે.

(૪૭) સમજણ ત્યાં સમાધાન, અણુમમજણ ત્યાં વાંધા

કોઈને કરોડો રૂપિયા હોય પણ પુત્રની ઇચ્છા ! તો કોઈને પુત્ર હોય પણ પૈસાની ઇચ્છા ! કોઈને જો ખંને હોય પણ તેને માથવવાની ઇચ્છા ! ખરેખર તો જીવને કોઈ પરદ્રવ્યના કારણે વાંધો નથી પણ પોતે પોતાની કલ્પનાથી જ વાંધો જિભા કરે છે. પોતાના સ્વભાવમાં મતોષ ન આવ્યો અને પદ્માધી સુખ લેવાની વૃત્તિ ઊડી તે જ સૌથી મોટો વાંધો છે સાચી મમજણના જ્યાં વાંધો ત્યાં બધી ચીજના

વાધા હોય મમે તેવા મયોગો હોય પણ એના વાધા કદી
મમે નહિ અને આત્માની સાચી મગજપુ થતા બધાં સયોગો
ઉપરથી દષ્ટિ ઉઠી જાય તેને પોતાના નિત્ય સ્વભાવના લક્ષ્ય
મદાય સમાધાન વતે છે અને મયોગના વાધા ટળી જાય છે
મે તેના મયોગ હોય પણ તેમનું સમાધાન ખમતું નથી

(૮૮) વિષયો એટલે શું અને તે કયારે છુટે ?

અજ્ઞાની હમે બહાનમા પરવસ્તુના વિયોગ ઉપરથી એમ
માને છે કે મેં વિષયો છોડી મારું પણ ભાઈરે ! શુદ્ધ
આત્માના ભાન વગર કયે ઠેકાણે એકાગ્રતા કરીને તે વિષય
છોડયા ? પોતાના અસંગ ચેતન્ય સ્વભાવની દૃષ્ટિ ચૂકીને જે
કોઈ ભાવ થાય તે બધા વિષયો જ છે પરદ્રવ્યનો મયોગ
કે વિયોગ તો તે પરદ્રવ્યના કારણે થાય છે, આત્મા પોતામા
જે વિકારીભાવ કરે છે તે જ વિષય છે એ વિચિત્રથી રહિત
પોતાનો સ્વભાવ છે એવી જ્યાં સુધી જોગખાણ ન થાય ત્યાં
સુધી હવે યથાર્થપણે વિષયોને છોડી શકે નહિ

(૮૯) સ્વરૂપદૃષ્ટિ અને સંયોગીદૃષ્ટિ

હવે હવે ! તારું સુખ તો તારામા છે, તેને બૂકીને તું
બહારમા વલખા માર તેમા કોઈ વગે તેમ નથી તું અંત
દૃષ્ટિથી તારા સ્વભાવને જો હું આત્મા જ્ઞાનાનંદ સુખધામ
તેની જોગખાણ કરું, તેની રચિ કરું અને તેમા લીન થઈ
તો સુખ અનુભવમા આવે હું મારા પોતાથી પ્રત્યેક ક્ષણે
પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ સુખસ્વરૂપ છું, એમ પોતાના સ્વભાવની
દૃષ્ટિથી જ્ઞાનીને આ જ ક્ષણે પૂર્ણ ધર્મ જ્યાંની ભાવના છે
પણ અજ્ઞાનીને એવી માન્યતા છે કે હું પરપદાર્થોમાથી સુખ

લોગથી લઈ, તેથી તેને પરવિષયોનું એક સાથે ગ્રહણ કરી લેવાની તીવ્ર આકુળતા છે. સ્વરૂપદ્રષ્ટિમાં સ્વભાવની પૂર્ણતાની ભાવના છે અને તે તો સ્વાધીન હોવાથી થઈ શકે છે. સંયોગદ્રષ્ટિમાં બધા સંયોગો ભેગા કરવાની ભાવના છે. પણ તે પોતાને આધીન નથી, તેથી સંયોગદ્રષ્ટિમાં સદાય આકુળતા નું વેદન જ રહ્યા હરે છે. અને સ્વરૂપદ્રષ્ટિમાં નિરાકુળતા છે.

(૫૦) સ્વભાવના આશ્રયે સાધકની નિઃશંકતા

સંયોગો ભેળવું તો સુખ મળે એમ જે માને છે તેને અસંયોગી આત્મસ્વભાવમાં સહજ સુખ છે તેની રુચિ નથી; અને જેને સ્વભાવ સુખની રુચિ છે તેને પોતાના સુખ માટે જગતના કોઈ સંયોગોની ઠરકાર નથી. જગતમાં જે થાવું હોય તે થાશે, ગમે તેમ થાવ પણ મારે મારે આત્મધર્મ કરવાને આ પ્રસંગ ચૂકવો નથી. જે સંયોગ-વિયોગ થવાનો હોય તેને ત્રણકાળમાં ફેરવવા કોઈ પ્રમથ નથી. કોઈ સંયોગ-વિયોગ મારી સ્વપરિણતિને ફેરવી શકે તેમ નથી. પહેલાં વિશ્વાસમાં એમ બેસવું જોઈએ કે જે સંયોગ-વિયોગ થવાનો હોય તે જ વસ્તુસ્વરૂપની પર્ચાય અનુસાર થાય છે. મારી પર્ચાય કોઈ સંયોગાધીન આવતી નથી પણ મારા ત્રિકાળી સ્વભાવથી જ આવે છે. આમ જેને સ્વભાવદ્રષ્ટિ થઈ છે તે સાધક છે. સાધક એવો નિઃશંક હોય છે કે મારા સાધક સ્વભાવને ડખલ કરનાર કોઈ વસ્તુ આ જગતમાં નથી. મેં મારા સ્વભાવના આશ્રયે જે સાધકભાવ પ્રગટ કર્યો છે તે ભાવને તોડવા કોઈ સંયોગો સમર્થ નથી, હું મારા સ્વભાવના જ આશ્રયે મારા સાધકભાવને પૂરો કરીને પૂર્ણ સિદ્ધશા પ્રગટ કરીશ. તેમાં ફખલ કરવા જગતના કોઈ પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ સમર્થ

નથી આવી નિશકતા ડ્યારે આવે ? પ્રથમ તો શ્રદ્ધામાં આ વાત જેમની જોઈએ કે અયોગ કે વિયોગ કેાં મારે આધીન નથી, અને અભાવનો મહિમા આવે જોઈએ સાધક દશામાં પુરુષાર્થની નજાણને લીધે રાગ-દ્વેષ હોય ખગ્ન, પગ્ન ને રાગ-દ્વેષ માગ સાધકભાવને રોકશે જોવી શકા પડતી નથી, સાધક તો સ્વભાવના આશ્રયે નિશકપણે આગળ જ વધે છે

(૫૧) સ્વભાવની ભાવનાનું ફળ અને સયોગની ભાવનાનું ફળ

છવ જ્ઞાન અભાવે પોતાથી પૂર્ણ છે, જેને પોતાના પૂર્ણ સ્વભાવની દૃષ્ટિ છે તે પૂર્ણતા પ્રગ્ન કરવાની જ ભાવના ભાવે છે, પણ પરદ્રવ્યોની ભાવના કરતા નથી અને જેને પોતાના પૂર્ણ સ્વભાવની દૃષ્ટિ નથી તે સયોગની પૂર્ણતાની ભાવના ભાવે છે પણ સ્વભાવની ભાવના ઘટે નથી, તે ઈ દૃષ્ટિમાં વિપરીતતા છે જેને સ્વભાવની પૂર્ણતાનું જ્ઞાન છે તે તેના માહાત્મ્ય વડે ક્રમેક્રમે વિજય કરીને પૂર્ણતા પ્રગ્ન કરે છે, અને જેને સ્વભાવની પૂર્ણતાનું જ્ઞાન નથી પણ પરની ભાવના છે તે છવ પોતાની વિપરીતદૃષ્ટિવડે સ્વભાવની વિરાધના કરીને ક્રમેક્રમે પોતાની પર્યાયહીન કરતો કરતો અધી દૃષ્ટિના ફળરૂપ નિગોહ પર્યાય પામે છે

(૫૨) છવે શ્રુ કરવાનું છે ?

જગતની સ્વ અને પર જાધી વસ્તુઓ તો જેમ છે તેમ છે, વસ્તુ ઠાઈ નવી કરવી નથી તેમજ વસ્તુ ફેરવવી નથી પણ સ્વ અને પર વસ્તુઓને યથાર્થપણે જાણીને, અનાદિવી પોતાના જે ઉપયોગ પર તરફ છે તેને સ્વ તરફ વાગવાનો છે અને અનાદિથી જે પરમા પોતાપણની માન્યતા કરી રહ્યો

છે તે માન્યતા છોડીને શુદ્ધસ્વાવભા જ પોતાપણ માનવાનું છે તથા અનાદિથી પણ લક્ષે ગગાદિમા એકાકાર થતો હતો તે છોડીને હવે પોતાના સ્વાવભા લક્ષે એકાકાર થવાનું છે-આનું જ નામ સાધકપણુ છે, એ જ ધર્મ છે, એ સંસાર દુષ્ટ ટાળીને મોક્ષસુખ પ્રગટ કરવાનો ઉપાય છે

વીર સ ૨૪૭૧ માગસર સુદ ૧૦

(૫૩) વસ્તુની મર્યાદા-તેનું સ્વતંત્ર પરિણમન

આ જીવ અનાદિથી મ માન્યા હુ ખી થઈ ગયો છે, અને પોતાની માન્યતા મુજબ અનેક ઉપાય કરીને તે દુષ્ટ દૂર કરવા માગે છે, પણ તેના બધા ઉપાય બ્યર્થ છે અજ્ઞાનીઓ એક એવો ઉપાય નહીં છે કે જે મારી ઇચ્છા મુજબ બધા પદાર્થો પરિણમે તો દુષ્ટ દૂર થઈ જાય અને પોતાનું જેલુ શ્રદ્ધાન છે તેમ અન્ય પદાર્થોને પરિણુમાવવા ઇચ્છે છે હવે જો એ પદાર્થો અની ઇચ્છાને આધીન વધને પરિણમે તો તેનું શ્રદ્ધાન સાનુ થાય, પરંતુ અનાદિનિધન વસ્તુ ન્યારી ન્યારી પોતપોતાની મર્યાદાપૂર્વક પરિણમે છે, કોઈ કોઈને આધીન નથી તેમ જ કોઈ પદાર્થ કોઈને પરિણુ માવ્યો પરિણુમતો નથી છતાં તેને આ જીવ પોતાની ઇચ્છાનુસાર પરિણુમાવવા ઇચ્છે છે પણ એ કાઈ ઉપાય નથી, એ તો મિથ્યાદર્શન જ છે

કોઈ જીવ પોતાની ઇચ્છાનુસાર પરદ્રવ્યોને પરિણુમાવી શકે નહિ, પણ પોતે સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ કરીને જગતના બધા પદાર્થો જેમ પરિણુમે તેમ તેનું જ્ઞાન કરી શકે આ જગતની

દરેક વસ્તુ સદાય જુદી જુદી પોતપોતાના સ્વરૂપમાં-સ્વતંત્રપણે પરિણમે છે. કોઈ કોઈને આધીન પરિણમતી નથી. આત્મા આત્માની મર્યાદામાં પરિણમે છે પણ કોઈ કર્મો વગેરે આત્માને પરિણમાવતાં નથી. શરીર શરીરની મર્યાદામાં પરિણમે છે પણ આત્મા તેને પરિણમાવતો નથી. કર્મના દરેક પરમાણુ તેની પોતાની મર્યાદામાં પરિણમે છે પણ આત્મા તેને પરિણમાવતો નથી. કોઈ પણ પદાર્થ પોતાના સ્વરૂપની મર્યાદાથી બહાર નીકળીને અન્ય વસ્તુને પરિણમાવતી નથી, તેમ જ કોઈ પદાર્થની પોતાની મર્યાદામાં અન્ય વસ્તુ પ્રવેશીને તેને પરિણમાવી શકતી નથી. કોઈ એક વસ્તુની મર્યાદામાં અન્ય વસ્તુને પ્રવેશ જ નથી, દરેક વસ્તુ જુદી જ પોત પોતાની મર્યાદામાં છે, તો એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમાં શું કરે ? જો એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમાં કોઈ પણ પ્રકારે કાંઈ કરે તો વસ્તુની મર્યાદા જ તૂટી જાય અને જગતમાં કોઈ સ્વતંત્ર વસ્તુની હિંચાતિ ન રહે.

આ જગતમાં જેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી દ્રવ્ય-શુણ્ય-પર્યાયસ્વરૂપ છે. દ્રવ્યશુણ્ય તો ત્રિકાળ છે અને પર્યાય દરેક સમયે નવી નવી પ્રગટે છે. તે પર્યાય વસ્તુના દ્રવ્યશુણ્યમાંથી તેની મર્યાદાપૂર્વક જ આવે છે. ચેતન વસ્તુની પર્યાય જડરૂપ ન થાય, જડવસ્તુની પર્યાય ચેતનરૂપ ન થઈ જાય એવી વસ્તુની મર્યાદા જ છે. આત્માની પર્યાય કદી કર્મને આધીન પરિણમતી નથી અને કર્મના રજકણોની પર્યાય આત્માને આધીન પરિણમતી નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની પર્યાયને કાંઈ પણ કરી શકે એવી દ્રવ્યની મર્યાદા કદી છે જ નહિ.

વસ્તુ કયે વખતે પોતાના પર્યાયમાં નથી પરિણમતી કે તે પરદ્રવ્યનું કંઈ કરવા બાય ? પોતાના પર્યાયમાં જ દરેક સમયે પરિણમતી વસ્તુ પરનું કંઈ રીતે કંઈ કરી શકે ?

વીર સં. ૨૪૭૧ માગસર મુદ ૧૪

(૫૪)

ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ

પોતાની અવસ્થાના ઉત્પાદનો આધાર વસ્તુ પોતે જ છે, ખીજે કંઈ નથી. પોતાની પૂર્વ અવસ્થાનું જનું, નવી અવસ્થાનું થયું અને વસ્તુનું એકરૂપ ધ્રુવ ટકી રહેવું-એ સિવાય વસ્તુમાં પર પદાર્થોનું કંઈ લેવું-દેવું થતું નથી, એવો જ વસ્તુનો સ્વભાવ છે. તારો ઉત્પાદ દરેક સમયે તારે આધીન છે, માટે તું તારા દ્રવ્યસ્વભાવ તરફ જો, તો તારા પર્યાયનો ઉત્પાદ દ્રવ્યની ભાતનો શુદ્ધ પ્રગટે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવનું સ્વરૂપ સમજીને પર દ્રવ્યોના આશ્રયનું લક્ષ ટાળીને સ્વદ્રવ્યની દૃષ્ટિ કરવી એ જ તેનું પ્રયોજન છે.

વીર સં. ૨૪૭૧ માગસર વદ ૧

(૫૫)

લોભ ટાળવા માટે પૂર્ણસ્વરૂપની ભાવના

જીવ અનાદિથી પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને પરમાં સુખ-શુદ્ધિથી પર વસ્તુઓને મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે, અને તેથી તે સદાય લોભ કપાયવડે દુઃખી થઈ રહ્યો છે. જ્યાં સુધી પોતાના પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને ભણ્યું નથી ત્યાં સુધી જીવનો લોભ ટળે જ નહિ. ‘હું ત્રિકાળ પરિપૂર્ણ છું, કૃતકૃત્ય સ્વરૂપ ભગવાન છું, મારું સ્વરૂપ જ સર્વ પ્રયોજનથી સિદ્ધ છે મારે કંઈ પરવસ્તુની જરૂર નથી-’ એમ પોતાના સ્વભાવની શ્રદ્ધા

અને લાવનાવડે લોભ ટળી જાય છે અજ્ઞાવની પૂર્ણતાની
લાવના અ જ લોભ ગમનાનો ઉપાય છે

(૫૨) પોતાનું સ્વરૂપ સ્વચ્છ હોવા છતાં કંઈક કેમ
લાગે છે ?

નાદિથી જીવે પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યું નથી અને તેથી
પાતાને નિહાળી અને પાત્રી ઓશિયાળવાળો માની ગયો છે
પાતાનું સ્વરૂપ તો વાધીન અને શુદ્ધ છે પણ તે વિકારી
અને પાત્રીનું જ એવી જાણી માન્યતાની પકડ છે તો નથી,
તથી પોતાનું જ સ્વરૂપ પોતાને કુદરત લાગે છે પરંતુ જો
તો માત્રમાવી જુદી છે જ તને કાંઈ દર સ્વરૂપનું નથી પર
જનુને હા પનો લવ તથા કપાસની મજતા કરવી તે તો
જીવને મહેતુ લાગે છે અને પૂર્વે તો અનતવાર મ્યુ છે
પરંતુ પાત્રના સ્વરૂપની નમજ : અને વીતરાગલાવ પૂર્વે કદી
મ્યાં નહિ હોયીને વતમનમા તેનો મહિમા નહિ
હોવાય. પોતાનું જ સ્વરૂપ હોવા છતાં કંઈક લાગે છે એ
પાત્ર ચક્રને આ અવસ્થા કે તો પાત્રનું સ્વરૂપ સમજવું મંજુ
નથી પણ સ્વચ્છ સમતત્ય તેવું છે

સત્ત્વ ગુણ રજના માત્ર : નથી, પરંતુ પોતાની અના
દિની નિધી કરીને સત્ત્વ તત્ત્વ કુચિ કરવી જીવને કંઈક
પડે છે અજ્ઞાની તો પરજનુને જ સત્ત્વ અનિષ્ટ માનીને ગગ
દામા જ અજ્ઞાની ગયા છે સાચીજાણે પથી જુદા નિજ
સ્વરૂપની આજ્ઞા પણ વળતે જાણી માન્યતા છોડી નીધી
હોયથી તેજા પરજનુને સત્ત્વ અનિષ્ટ માનના નથી, તેથી

તેઓ રાગદ્રોષમાં અટકતા નથી પણ પશ્ચી અને રાગાદિથી
લિન્ન પોતાના બ્રહ્મ સ્વરૂપનો સ્વાય અનુભવ કરે છે.

આત્મા પોતે પોતાને મોંઘે નથી અર્થાત્ આત્માનો
સ્વભાવ ન મમજી શકાય એવો નથી પણ પોતાથી મમજી
શકાય અને અનુભવી શકાય એવા જ સ્વભાવવાળી તે વસ્તુ
છે, પણ પોતાની બાંધી પકડ રાખીને અને સ્વભાવનો વિશ્વાસ
કથી વગર સમજવા માગે છે તેથી કઠણ લાગે છે સમજણનો
જે રસ્તો ॥ તે અને ત્યે તો મોંઘું નથી પણ સંકળ છે,
પણ જે રસ્તો છે તે જાણે નહિ અને તેનાથી વિપરીત માર્ગ
માને તો અનંતકાળે પણ આત્મા મમજાય નહિ. જેને આત્મ-
સ્વભાવની શુચિ નથી તેને સત્ સાંભળતા પોતાની માનેલી વાત
ઉપર ઘા પડે છે તેથી કઠણ લાગે છે. પોતે જ પોતાને બૂલી
રહ્યો છે. જે એમ કહે છે કે 'મને મારું સ્વરૂપ ન સમજાય'
અથવા તો 'હું નથી' તેને જ્ઞાની મમજાય છે કે હે બાઈ !
'હું નથી' એમ કહેવામાં પણ પહેલા તો 'હું' શબ્દ આવ્યો,
તો તે 'હું' શબ્દ કોને માટે તે વાપર્યો છે ? માટે પોતાનો
આત્મા તો મજાત્ર પ્રગટ છે પણ પોતાને તેનો વિશ્વાસ બેસતો
નથી, વળી, 'મને ન મમજાય' એવું જોમાંથી નકકી થયું ?
'ન સમજાય' એમ નકકી કરનારુ જ્ઞાન કોનું છે ? જેના આધારે
જે જ્ઞાન થાય છે તે તરફ વલણ કરે તો પોતાનો જ્ઞાનસ્વભાવ
પૂરો છે એમ જ્ઞાન થાય.

(૫૬) પોતાના સ્વભાવની સમજણ મુગમ છે, -કોઈ
અન્યની તેમાં જરૂર પડતી નથી.

વળી પોતાનો સ્વભાવ સમજવા માટે કોઈ પણ પર પદા-
ર્થની જરૂર પડતી નથી. સ્વભાવ સમજવા માટે પૈમાની જરૂર

પડતી નથી, પૈસા ન હોય તો પણ સમજી શકાય છે, શરીર
સાફ ન હોય, રોગ હોય તો પણ સમજી શકાય છે સ્વભાવ
સમજવા માટે રોગ કરવાની પણ જરૂર નથી પડતી તો જેમા
કોઈ પણ પગ પદાર્થની જરૂર નથી પણ એકલા પોતાથી જ
થઈ શકે છે તેને જાણ કે અથવા કેમ કહેવાય ? સ્વભાવ તો
પોતાથી મહજ છે જો પરની રુચિમા લીન થયો છે તે છે કીને
સ્વભાવની રુચિમા લીન થાય તો સ્વભાવ તો પોતાથી જ
સમજાય તેવો છે કોઈ પર વસ્તુ જીવને સમજાવું કરવામા
રોકતી નથી, તેમ જ મદદ પણ કરતી નથી, અને ખરેખર તો
રોગ-દોષ થાય તે પણ સાચી સમજાવું કરવામા રોકતા નથી,
તેમ જ મદદ પણ કરતા નથી, પણ પરવસ્તુથી મને સુખ થાય
અને ગામ-દેશ તે હું-એવી માન્યતાની પકડ જ તેના જ્ઞાનને
મૂઠું કરી નાખે છે, વિદ્યારમા પોતાપણુ માન્ય છે એટલે તેમા
જ ચીનપણે વર્તે છે પણ વિકારથી ખસીને જ્ઞાનને શુદ્ધ સ્વભાવ
તરફ લખાવતો નથી જો રાગાદિથી ખસીને ચૈતન્યસ્વભાવ
તરફ જ્ઞાનને લખાવે તો તે જ કાણે સ્વભાવનો અનુભવ થાય
(૫૮)

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના રોગમાં તફાવત
પર વસ્તુઓ મારાથી જુદી છે, કોઈ પણ પર વસ્તુ મને
ઈદ-અનિદ નથી, માગ સ્વભાવમા રોગ નથી-એમ પરથી ભિન્ન
અને સ્વથી પરિપૂર્ણ સ્વભાવની દ્રષ્ટિ કરવાથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે
છે, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે પછી જીવને પુરુષાર્થની નગમીએ
યતા નાગ-દોષ અદ્ય જ હોય છે, અને તે અદ્ય રોગ-દોષને
પણ સમ્યગ્દર્શિ જીવ પોતાના સ્વભાવમા સ્વીકારતા નથી, તેથી
તેમને સ્વભાવના જોરે રોગની હદ અદ્ય જ છે અને તેનો

પણ કાણે કાણે અભાવ થતો જાય છે. અજ્ઞાની જીવ પર પદા
માં ઈદ-અનિદપણની કાપના કરીને સ્વભાવને ભૂલી જાય
છે, તેથી તેના રાગ-દ્વેષની હદ નથી, તે રાગ-દ્વેષમાં જ એક
પો પ્રવર્તે છે અને તેની જ્ઞાનશક્તિ કાણે કાણે હણાતી
જાય છે

(૫૯) રાગ દ્વેષ વખતે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિનું
પરિણમન કેવું હોય ?

પર વસ્તુથી તો આત્મા છૂટો જ છે એટલે કોઈ પણ પર
વસ્તુઓ તો આત્માને રાગ-દ્વેષ કરાવતી નથી-એમ પહેલાં
સ્વીકાર કરીને પોતાના આત્મામા જોતા જો પડખા પડે છે-
દ્રવ્યસ્વભાવમા તો કદી રાગ-દ્વેષ નથી અને પર્માણુમાં ત્યાંસુધી
અપૂર્ણતા હોય ત્યાંસુધી રાગ-દ્વેષ હોય છે. જેને આવી ઓળ
ખાણ થઈ હોય તે જીવ પર્માણુના ક્ષણિક રાગ-દ્વેષને પોતાનું
કર્તવ્ય માને જ નહિ, અકર્તવ્યભુદ્ધિએ થતા રાગ-દ્વેષ તદ્દન
અપ હોય છે 'તદ્દન અદ્ય' કહેવાથી એમ ન મમજવું કે
સમ્યગ્દર્શન થતાં જીવને ધરમાર, પધો-વ્યાપાર, રાજ-પાટ
વગેરે ગદા ઉપરનો રાગ છૂટી જ જાય. પરંતુ, કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ
ને તેવો રાગ હોય પણ ખરો, કદાચિત્ લડાઈવગેરેનો પ્રસંગ
પણ આવી પડે છતાં તે વખતેય તેઓ, અભિપ્રાયમા તો
રાગથી લિન્નપણે ચૈતન્ય સ્વભાવમા જ પરિણમે છે, રાગના
અશને પણ પોતાના કર્તવ્ય તરીકે સ્વીકારતા નથી-તેનો
અતરમાં આદર નથી, આવી દશા તેમને સદાય વર્તતી
હોવાથી તેમના રાગ-દ્વેષ તદ્દન અપ જ છે-એમ સમજવું.
અજ્ઞાની જીવ પરવસ્તુના સંયોગ-વિયોગના કારણે, ચોંગદેષ

નથી. આથી જ્ઞાનીઓને સ્વભાવ તરફનો અવકાશ રાખીને રાખીને રાગાદિ થાય છે, રાગ વખતે જ રાગથી ભિન્ન સ્વભાવની ભાવનાને ટકાવી રાખે છે. અજ્ઞાની તો પરના કારણે રાગદ્વેષ માને છે અને રાગ-દ્વેષ ટાળવાનું સાધન પણ પરને જ માને છે એટલે તેને રાગ વખતે સ્વભાવ તરફનો અવકાશ નથી રહેતો, રાગ વખતે રાગથી ભિન્ન સ્વભાવની ભાવના તેને હોતી નથી. પણ પરદ્રવ્યની ભાવના હોય છે; તેથી પરદ્રવ્યોના લક્ષે તેને અનેક પ્રકારે બદલતો રાગ થયા જ કરે છે પણ સ્વભાવનું લક્ષ નહિ હોવાથી તેને કદી રાગનો અભાવ થતો નથી. જ્ઞાનીને રાગ વખતે જ સ્વભાવની ભાવના હોવાથી તેઓ સ્વભાવની એકાગ્રતા વડે રાગનો અલ્પકાળમાં નાશ કરે છે.

(૧૨)

ખડ્ગ જીવન, મરણ

અજ્ઞાની જીવ રાગ-દ્વેષ વખતે તેમાં એકત્વશુદ્ધિ વડે પોતાના શુદ્ધસ્વભાવને મારી નાખે છે. અને જ્ઞાની જીવ રાગ-દ્વેષ વખતે પણ પોતાના ભિન્ન સ્વભાવની પ્રતીતિ વડે પોતાને જીવંત રાખે છે. આ જ્ઞાની-અજ્ઞાનીના અંતર પરિણામનો મોટો ફેર છે, તે બહારની ક્રિયાથી જોળખાય નહિ. આ વિષય સમ્યગ્જ્ઞાનનો છે, સમ્યગ્જ્ઞાન એ જ ચૈતન્યની સુક્ષ્મતા કળા છે. માટે ભવ્ય જીવોએ સંસાર દુઃખ ટાળવા અને મોક્ષ સુખ પ્રગટ કરવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાનાદિક સાધન કરવાં યોગ્ય છે.

(૧૩)

વીર સં. ૨૪૭૧ : મામસર વદ ૪

આહારદાનમાં. અયોજન શું છે ?

મત્તઃ—મુનિરાજને આહારદાન દેવામાં શો હેતુ છે ?

ઉત્તર:—સ્વભાવ તરફની દૃષ્ટિપૂર્વક વીતરાગતાની ભાવના મહિત જે રાગ ટળ્યો તે હેતુ છે, પણ આહારાદિ પર વસ્તુ દેવા-દેવાનો હેતુ નથી, તેમ જ આહારદાન કરવાનો જે શુભરાગ થાય તે રાગ કરવાનો પણ હેતુ નથી. સંત મુનિ-રાગ પુણ્ય-પાપરહિત અને શરીર, આહારાદિ રહિત એવા વીતરાગી આત્મસ્વરૂપની સાધના કરી રહ્યા છે, તે સાધક-મુનિના સ્વરૂપની ઝોળખાણ તથા સાધ્યરૂપ શુદ્ધાત્માની ઝોળખાણ કરવી બેઠકો, અને પોતાની સ્વભાવદૃષ્ટિપૂર્વક વીતરાગતાની ભાવના કરતાં વચ્ચે જે રાગ આવી જાય છે તેમા આહારદાનાદિની શુભવૃત્તિ બિઠે છે અને ત્યાં બહારમાં નિમિત્તરૂપે સંત-મુનિની હાજરી અને આહારદાનાદિની ક્રિયા હોય છે—અને કોઈક વાર તેવો બહારનો સંયોગ નથી પણ હોતો. બાહ્ય સંયોગોની ક્રિયાનું, નિમિત્તનું કે રાગનું પ્રયોજન નથી પરંતુ પોતાના સ્વભાવ તરફની દૃષ્ટિપૂર્વક જેટલો રાગ ટળ્યો તેટલું પ્રયોજન છે. જે રાગ થાય છે તે તો છોડવા જેવો છે.

આહારદાનની ક્રિયા કે ભક્તિ, સ્વાધ્યાય કે તપ વગેરે બધામાં મૂળ પ્રયોજન તો સ્વભાવદૃષ્ટિપૂર્વક વીતરાગભાવ કરવાનું જ છે, અને એ એક પ્રયોજન અર્થે બાહ્યમા જુદાં જુદાં અનેક પ્રકારનાં નિમિત્ત હોય છે. ત્યાં નિમિત્તનું તેમ જ તેના સંજ્ઞે થતા શુભરાગનું ઉપાદેયપણું નથી પણ વીતરાગીદૃષ્ટિ અને વીતરાગી સ્થિરતા તે જ ઉપાદેય છે. જ્ઞાનીઓ જાણે છે કે આહારાદિ પર વસ્તુઓ મારાથી જુદી છે, મુનિ પણ મારાથી પર છે ગમે જે શુભવૃત્તિ બિઠી તે પણ મારું સ્વરૂપ નથી—એ કોઈ મને કહ્યાપણું કારણ નથી પણ શુદ્ધ ચિંતન સ્વભાવી

હું છું, તેની ભાવના અને જોડાણના ધરીને નેટલો ભાવના
ભાવ પ્રગટે નેટલું જન્મ્યાનું છે પણ તે નિમિત્તો ઠીક સુખિ
વારણ નથી પણ સ્વભાવદષ્ટિનું જોર અને સ્વરૂપ વિશિષ્ટતા તે
જ સુખિતનું કારણ છે

કોઈ જોમ માને કે ભાવનાને છત્રસ્થિતિમાં પીગું
આહારદાન દેવાથી તેના કળમા જીવે. પરંપરાએ જોમ
અંધ બને. તેની સાત તરફ ખોટી છે ખીરની કિમત શું ?
શું ખીર વડે અર્ધની કિમત થાય ? પહેલાં સો જીવે દેવા-
લેવાની ક્રિયા આત્માથી અર્ધ ગાંડતી નથી અને તેમાંજે શુભ
ભાવ સચો હોય તે પણ મોક્ષનું કારણ નથી પણ અમ્યમથન
પૂર્વકનો વીતરાણ ભાવ જ મોક્ષનું કારણ છે એના વગર
ભાવો વાર ખીરનું આહારદાન કરે સો પણ મોક્ષ વાત નહિ

રાની આવકને સત-મુનિનો જોગ બને અને તેમને આહાર
દાન કરવાની વૃત્તિયાય, પણ કદાચ આહારદાનનો જોગ પામીને
ત્યા ન બને, તે ત્યા સેઓ જોડાકારપણે અતરમા જોડ કરતા
નથી પણ જોવા સમ્યક્ અભિપ્રાયથી પ્રમાણ કરે છે કે-મે
મારી ભાવના વડે જેટલો ગામ પાળ્યો તેટલું મને ફળ છે,
આહારની ક્રિયાનો જોગ ન-અન્યો-તે જોમ જ અવધનું હું
પરંતુ આહારની ક્રિયા ન બની સેથી કોઈ ખારી જાવવાનું ફળ
ત્યાં ગયું નથી વગી પોતાની સારનામાં જોમ જુદી કરે છે
ક-અહો ! આ અશરીરી સિદ્ધવથાના અરમ આધક મુનિદેવ
વર્માત્મા પાર્શ્વ, પણ માગે ત્યા આહારનો જોગ જાનવાયોમ્ય
ન હતો તેવી ન બન્યો. આવી શુભવૃત્તિ જો તેનો પણ
હિના જોરે નિરોધ કરે છે અર્થે, મુનિને આહારનો જોગ ન

ખન્યો, પણ મુનિ તો નિષ્પૃહ છે; અમુક ઘરે આહાર કરવો
એવો કોઈ પ્રતિજ્ઞા તેમને નથી; ક્ષત્રુમાં આહારની લાગણીને
તેણીને સ્વરૂપના અમુલ્યમાં સમાઈ જાય છે; હું પણ આ
વિકલ્પને તોડીને અપ્રમત્ત દશા પ્રગટાવી સ્વરૂપમાં સ્ત્રીન થઈ
તો તેમાં મારા કેવળજ્ઞાન-સંગવાનનો આદર થાય છે. એ જ
મારું કર્તવ્ય છે. આ રીતે જ્ઞાનીને સમાધાન વતે છે અને
સર્વ પ્રસંગે વીતરાગતાની વૃદ્ધિ જ થાય છે. અજ્ઞાનીને તેવા
પ્રસંગે સમાધાન થતું નથી, પણ ખડારમાં કિંવા થાય તો જ
તે સતોષ માને છે; કેમકે તેનું લક્ષ પોતાના સ્વભાવ તરફ
નથી પણ નિર્મિત અને રાગ ઉપર જ છે.

વીર-સં. ૨૪૭૧ માગશર વદ ૬

(૬૪) લોભ, લય, ભુગુપ્તિ અને કામેચ્છાને ટાળવાનો
ઉપાય.

હું ત્રિકાળી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ છું. એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક ચિંતનના
તે લોભ ટાળવાનો ઉપાય છે, પણ પર વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયત્ન
કરવો તે લોભ ટાળવાનો ઉપાય નથી. પણ એનાથી તો લોભ
વધે છે. ત્યારે જીવને લય ઉપજે ત્યારે અજ્ઞાની જીવ પ્રતિ-
જ્ઞા સંયોગો દર કદુ તો લય ટળે એમ માને છે પણ તે
માન્યતા ખોટી છે. પોતાના નિર્લય આત્મપદનું શરણ લેવું
એ જ લય ટાળવાનો ઉપાય છે. પોતાના નિર્લયસ્વરૂપની
ખગર વિમા કેના શરણે લય ટાળશે? હું ત્રિકાળ મત સ્વરૂપ
છું; કદી કોઈ પ્રસંગે મારો નાશ નથી, મારું આત્મપદ બધી
વિપદાઓનું અપદ છે; તેથી હું સ્વયં નિર્લય છું. આવી જેને
હિં છે તે જીવ જ અરેખર નિર્લય છે. ભુગુપ્તિ ભાવ થાય

ત્યારે અગ્નિની જીવ પરવસ્તુને અનિષ્ટ માનીને તેને દૂર કરવા માગે છે કેમકે એ જ જુગુપ્સા ટાળવાનો ઉપાય તે માને છે, પણ તે ઉપાય જૂઠો છે કેાઈ પર વસ્તુ મને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ નથી, ખાધી વસ્તુ પોતપોતાના ભાવમા પરિણમે છે, મારો પરમ પાશ્વિકામિક સ્વભાવ પરમ આનંદસ્વરૂપ છે તે જ મારે પરમ ઈષ્ટ છે-એમ સ્વભાવના લક્ષે વૈરાગ્ય ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવી તે જ જુગુપ્સા ટાળવાનો ઉપાય છે જ્યારે કામવાસના ઉપજે ત્યારે વિપય એવન જરીને અગ્નિની કામ વાસનાને દૂર કરવા માગે છે પણ તે ઉપાય ખોટો છે હું અશરીરી સ્વરૂપ છું, શરીર માયેનો સબધ કે તેના લક્ષે ઉત્પન્ન થતી વૃત્તિ મારો સ્વરૂપ નથી એમ પોતાના અશરીરી સ્વભાવનું ચિંતવન તે જ કામ વાસના નાશ કરવાનો ઉપાય છે જેમ અગ્નિમા લાકડા નાખવાથી તે શાત થતો નથી પણ જિલો વધે છે તેમ વિપય ભોગવવાથી કામાગ્નિ શાત થતો નથી પણ જિલો વધે છે પણ પોતાના ચેતન્ય સ્વભાવના ચિંતવનના ભેરે વિષયોનું લક્ષ છૂટીને કામેચ્છાનો અભાવ થાય છે

(૬૫)

કપાયની હદ ક્યારે બધાય ?

અગ્નિનીને કપાયના નિમિત્તો ગણે છે પણ કપાય તો અભિપ્રાયમા એવો ને એવો બેહદ જ રહે છે જો કપાયોમા કાર્યનું કાં પ્રમાણ હોય તો તે કાર્યની સિદ્ધિ થતા જીવ સુખી થાય પણ અગ્નિનીને કપાયમા કાર્યનું પ્રમાણ તો કેાઈ છે નહિ, માત્ર ઈન્દ્રિય વધતી જાય છે જો કપાયરહિત સ્વરૂપને જાણે તો કપાય પી હદ બધાઈ જાય ' મારા ચેતન્યસ્વરૂપમા અશ પણ નથી, તગાદિ કપાયનો અશ પણ મારામા

હોઈ ન શકે. કેમકે જે વસ્તુમાં મુખ હોય તેની હયાતીમાં દુઃખ હોઈ શકે જ નહિ. અજ્ઞાનીએ ધન, શરીર વગેરે જે જે વસ્તુઓમાં મુખ માન્યું હોય તે તે વસ્તુની હાજરીમાં પણ તેને દુઃખી થતો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, માટે પરવસ્તુમાં મુખ નથી, પણ પરથી ભિન્ન પોતાનો આત્મસ્વભાવ મુખરૂપ છે, તે સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરીને જેટલો તેમાં એકાગ્ર થાય તેટલું સાચું મુખ પ્રગટ અનુભવાય. એમ બાણીને હે શુભ ! તું તારા આત્મ સ્વભાવની સંભાળ કર.

(૧૬) જ્ઞાનીને સમાધિ, અજ્ઞાનીને ઓખો;—તેનાં કારણ.

અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ સામાન્યપણે પર ઉપર જ છે, તેને આત્મસ્વભાવની ભાગૃતિ જરા પણ નથી એટલે તેને મરણ વખતે અંતરમાં ઓખો આવી જાય છે, ભલે કહાય તે બહારમાં છેલ્લા વખત મુખી બોલતો હોય છતાં અંતરમાં તેને મૂઢતા થઈ જાય છે. અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ સામાન્યપણે સ્વભાવ ઉપર જ છે, શુભનમાં ક્ષણે ક્ષણે ચિત્તન્યની ભાગૃતિ વર્તે છે તેથી તેમને મરણ વખતે પણ અંતરમાં સમાધિ જ હોય છે.

આખા શુભનમાં જે ભતનું સેવન કર્યું હોય તે ભતનો ખોળો આવે. જેણે અજ્ઞાનનું સેવન કર્યું છે એવા અજ્ઞાનીને સરવાળે ઓખો આવે છે અને જ્ઞાનીને આત્મસમાધિ સામાન્યપણે તો અજ્ઞાનીને સંદાય ઓખો જ છે અને દૃષ્ટિમાં સમાધિ જ છે, અને શુભનના અંતરમાં પ્રગટ દેખાય છે.

અસંયોગી આત્મસ્વરૂપ ઉપર છે; કપાયની આત્મ ઉપર પણ તેની દૃષ્ટિ નથી, તથા

છોડી દઈને, ‘હું પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું’ એવી સ્વભાવદૃષ્ટિ અને સ્થિરતા કરીને આખા લોકને જાણતા રહી જા. ઇચ્છા રાખીને આખા લોકને બાણી શકાય નહિ પણ ઇચ્છા તોડીને આખા લોકનું જ્ઞાન થઈ શકે છે.

(૬૭) અનંતભવનું મૂળિયું અને તેના નાશનું કારણ

અનંતભવના અભાવનું કારણ વસ્તુદૃષ્ટિ છે અને અનંતભવના સદ્ભાવનું કારણ ઉપો અભિપ્રાય છે, અર્થાત્ જેવો વસ્તુસ્વભાવ છે તેવી જ માન્યતા કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે અને તે જ અનંતભવના નાશનું કારણ છે, તથા જેવો વસ્તુસ્વભાવ છે તેનાથી વિપરીત માન્યતા કરવી તે મિથ્યા દર્શન છે અને તે જ અનંતભવનું મૂળિયું છે. વસ્તુસ્વભાવની દૃષ્ટિ થયા પછી તે દૃષ્ટિના ઘોલનના બળથી જ વીતરાગતા થાય છે. પહેલાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન વડે પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન તથા જ્ઞાન થાય તો પરપદાર્થોમાં દંષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ મટી જાય, અને તે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનના જ બળથી આશિષ મોહ ટળતો જાય; એમ થતાં કેમેકમે કપાયનો અભાવ થાય ત્યારે કપાય જન્ય પીડા દૂર થાય અને પછી ઇચ્છા પણ કાઈ રહે નહિ, એટલે નિરાકુળ થવાથી જીવ મહા સુખી થાય. માટે સમ્યગ્દર્શનાદિક જ દુઃખ મટાડવાનો ઉપાય છે.

(૬૮) સુખ ક્યાં છે અને તે કેમ મળે?

પરવસ્તુમાં આત્માનું સુખ નથી છતાં અજ્ઞાની જીવ પરવસ્તુમાં સુખ માનીને તેની સંભાળ રાખવા માગે છે. પણ પરવસ્તુ કેમ રહેવી તે તેને આધીન નથી. વળી જો પરવસ્તુ સુખ હોય તો તેની હાજરીમાં તેને કંઈ

હોઈ ન શકે. કેમકે જે વસ્તુમાં સુખ હોય તેની હયાતીમાં દુઃખ હોઈ શકે જ નહિ. અજ્ઞાનીએ ધન, શરીર વગેરે જે જે વસ્તુઓમાં સુખ માન્યું હોય તે તે વસ્તુની હાજરીમાં પણ તેને દુઃખી થતો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, માટે પરવસ્તુમાં સુખ નથી, પણ પરથી ભિન્ન પોતાનો આત્મસ્વભાવ સુખરૂપ છે, તે સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરીને જેટલો તેમાં એકાગ્ર ધ્યાન તેટલું સાચું સુખ પ્રગટ અનુભવાય. એમ જાણીને હે જીવ ! તું તારા આત્મ સ્વભાવની મંભાળ કર.

(૬૬) જ્ઞાનીને સમાધિ, અજ્ઞાનીને ઓળો;—તેનાં કારણ.

અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ સામાન્યપણે પર ઉપર જ છે, તેને આત્મસ્વભાવની જાગૃતિ જરા પણ નથી એટલે તેને મરણ વખતે અંતરમાં ઓળો આવી જાય છે, લલે કદાચ તે જહારમાં છેલ્લા વખત સુધી જોણતો હોય છતાં અંતરમાં તેને મૂઢતા થઈ જાય છે. અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ સામાન્યપણે સ્વભાવ ઉપર જ છે, જીવનમાં ક્ષણે ક્ષણે ચેતન્યની જાગૃતિ વર્તે છે તેથી તેમને મરણ વખતે પણ અંતરમાં સમાધિ જ હોય છે.

આખા જીવનમાં જે જાતનું સેવન કર્યું હોય તે જાતનો મરવાળો આવે. જેણે અજ્ઞાનનું સેવન કર્યું છે એવા અજ્ઞાનીને જીવનના મરવાળો ઓળો આવે છે અને જ્ઞાનીને આત્મસમાધિ થાય છે. સામાન્યપણે તો અજ્ઞાનીને સદાય ઓળો જ છે અને જ્ઞાનીને શ્રદ્ધા દૃષ્ટિમાં સમાધિ જ છે, અને જીવનના અતઃસમયે તે વિશેષપણે પ્રગટ દેખાય છે.

જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ અસંયોગી આત્મસ્વરૂપ ઉપર છે; કપાયની મંદતારૂપ પુણ્યપરિણામ ઉપર પણ તેની દૃષ્ટિ નથી, તથા

થાય જ છે, તેવી જ રીતે ગમે તેવા શુભપરિણામ કરે છતાં તે વખતે જે પુણ્યબાધ થાય છે તેની સાથે જ અમુક તો પાપબાધ પણ થાય જ છે પુણ્ય-પાપ સહિત એકલો શુદ્ધભાવ હોઈ શકે પણ એકત્રુ પુણ્ય કે એકત્રુ પાપ કોઈ જીવને હોઈ શકે નહિ, પુણ્ય-પાપ બંને માથે જ હોય બે એકત્રુ પુણ્ય થઈ જાય તો સમાર જ ન હોઈ શકે અને બે એકત્રુ પાપ થઈ જાય તો ચૈતન્ય જ સર્વથા ઢંકાઈ જાય એટલે કે આત્માનો જ નાશ થાય

નિગોદના જીવને પણ અમુક તો મંદકષાય હોય જ છે. તેને જે ચૈતન્યનો ઉઘાડ છે તે મંદકષાયનું રૂપ છે. બે મંદકષાયરૂપ પુણ્ય સર્વથા ન હોય (એકાત્ર પાપ જ હોય) તો ચૈતન્યપણુ જ ન રહી શકે અને વર્તમાન જેટલો ચૈતન્યનો ઉઘાડ છે તે ઉઘાડ બંધનનું કારણ થતો નથી હિંમા કરતી વખતે પણ કષાયને અપ-અપ પુણ્ય બાધ થાય છે હિંસા ભાવ તે પુણ્ય બાધનું કારણ નથી પણ તે વખતેય ચૈતન્યની હેયાતી છે-જ્ઞાનનો અશ તે વખતે પણ પડ્યો છે, તેથી સર્વથા પાપમા બેડાણુ થતું નથી

આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ એક અભગ છે અને સંસારનું (વિકારનું) સ્વરૂપ જ અનેક ભગવાનું છે વિકાર એકરૂપ ન હોય, ગુણ કે અશુભ ગમે તે વિકારબાધ તે મોહરૂપ ભાવ છે, તેનાથી પુણ્ય-પાપ બંનેની પ્રકૃતિ અને ગ્થિતિ બધાય છે. ચૈતન્ય અખડ એકરૂપ છે, તેની શુદ્ધતામા દ્વિરૂપતા નથી, પણ એક જ પ્રકાર છે, અને અશુદ્ધતામા દ્વિરૂપતા હોય છે આત્માની શુદ્ધતારૂપ ધર્મ પુણ્ય-પાપ વગર એકલો ગ્હી શકે છે.

વીર સં. ૨૪૭૧ માગસર વંદ ૦))

(૭૩) દુઃખતા કારણરૂપ ચાર પ્રકારની ઇચ્છા અને તે દાખવાનો ઉપાય

દુઃખનું લક્ષણ આકુળતા છે અને આકુળતા ઇચ્છા થતાં થાય છે. પોતાના નિરાકુળ આત્મસ્વરૂપને જાણ્યા વિના ચાર પ્રકારની ઇચ્છા જીવને થયા કરે છે—

(૧) પરવિષયોના ગ્રહણની ઇચ્છા હોય ■ અર્થાત્ તેને દેખવા-જાણવા ઇચ્છે છે, પણ સ્વભાવને જાણવા-દેખવાની ભાવના કરતો નથી. વર્ણ દેખવાની, રાગ સાંભળવાની તથા અવ્યક્ત પદાર્થોને જોવા વગેરેની ઇચ્છા થાય છે અને જ્યાંસુધી તેને દેખે-જાણે નહિ ત્યાંસુધી તે મહાવ્યાકુળ થાય છે. પોતાના આત્મસ્વરૂપને જ જ્ઞાનનો વિષય કરીને તેને જ જાણવાને બદલે પરવસ્તુને જાણવા-દેખવાની ઇચ્છા કરે છે—એવું નામ વિષય છે.

(૨) પોતાના શાંત ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં કોષાદિ નથી, તે સ્વરૂપને ન અનુભવ્યું એટલે પરલક્ષે ક્રોધ, માન વગેરે થતાં ખીજાને હુલકો પાડવાની, કોઈનું ખુફું કરવાની, પરવસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની વગેરે ઇચ્છા થાય છે અને જ્યાંસુધી એવું કાર્ય ન થાય ત્યાંસુધી તે મહાવ્યાકુળ રહ્યા કરે છે, આને કપાય કહે છે.

(૩) પોતાના અસંયોગી સ્વભાવનું લક્ષ ન કર્યું એટલે સંયોગ ઉપર જ લક્ષ ગયું. ત્યાં પૂર્વના પાપને કારણે આવેલા રોગ, દુઃખ વગેરે પ્રતિકુળ સંયોગોને દુઃખનું કારણ માનીને તેને દૂર કરવા ઇચ્છે છે અને તે માટે આકુળવ્યાકુળ થાય છે. આ ઇચ્છાનું નામ પાપનો ઉદય છે.

(૪) પોતાના નિરાકુળ નિર્વિકાર સ્વાભાવના અનુભવનથી ચ્યુત થઈને, જે સયોગ અનુકુળ માને તેને એક સાથે લોગની લેવાની ઈચ્છા કરે છે આ ઈચ્છાનું નામ પુણ્યનો ઉદય છે, કેમકે તેનું લક્ષ વર્તમાનમા પુણ્યના ફળ પ્રત્યે છે પુણ્ય ફળને લોગવવાની જે ઈચ્છા છે તે તો પાપ જ છે

જો પોતાના સ્વરૂપના અનુભવમા એકાગ્ર થાય તો કેવળજ્ઞાન વતા ત્રણ કાળ ત્રણ લોકના મમસ્ત પદાર્થોનું ચક્રણ જ્ઞાનમા એક સાથે થાય, પણ અજ્ઞાની હવ પોતાના સયોગ રહિત સ્વભાવને ભૂલીને સયોગને લોગવવા માગે છે પણ પુણ્યના ફળરૂપ સર્વે મામગ્રીઓને એક સાથે લક્ષમા લઈ શકતો નથી, એક મમયે થોડા જ પદાર્થને લક્ષમા લઈ શકે છે, તેથી સમયે સમયે નવા નવા પદાર્થોને જાણવાની, મેળવવાની કે લોગવવાની ઈચ્છાથી આકુળ-બ્યાકુળ જ થયા કરે છે, જો સમય માત્ર પણ નિરાકુળ રહેતો નથી બ્યારે કઈક મદ કયાય થાય ત્યારે અજ્ઞાની હવ પોતાને સુખી માને છે, પરંતુ તેને પોતાના રાગરહિત સ્વરૂપનો અનુભવ નથી અને પર પદાર્થોને લોગવવાની આકુળતા છે તેથી તે નિરંતર દુઃખી જ છે

જ્યાં સુધી હવ પોતાના નિરાકુળ સ્વરૂપને ન જાણે ત્યાં સુધી તેને ઉપરની ચારે પ્રકારની ઈચ્છાનો નિરંતર સંદ્રભાવ હોય છે તે ઈચ્છા કેમ થાય છે ? તેને પોતાના સુખસ્વરૂપનો મિર્ચય અને વેદન નથી તેવી તેને સ્વરૂપનો સંતોષ નથી પણ સદાય અસંતોષ રહ્યા કરે છે, તેથી તે પરસ્પરસ્તંથી સુખ મેળવવાની ઈચ્છા કરે છે. આત્મા તો જ્ઞાન-આનંદના સ્વભાવવાળો કૃતકૃત્ય

છે તેની રુચિ અને પ્રતીત કરે તો પર દ્રવ્યો પ્રત્યેની ઇચ્છા ટળે. પણ પોતાના એવા સ્વભાવની રુચિ, પ્રતિત કે વિશ્વાસ ન કરે અને પર વિષયોના પ્રકલ્પની રુચિ કરે. તે જીવને કદી ઇચ્છા ટળતી નથી, આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રને ચૂકીને ઇચ્છામાં જ તે લીન થઈ ગયો છે, એ જ દુઃખ છે.

(૭૪) દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય કોણ કરે ?

અજ્ઞાનીઓને પોતાનું દુઃખ ભાસતું નથી તેથી અહીં અંધકાર સંસારના દુઃખ સિદ્ધ કરે છે. હે જીવ ! પહેલાં તું નોકરી કર કે તને દુઃખ છે કે નહિ ? પોતાને દુઃખ છે એમ જો જીવ જાણે તો તે દુઃખ શા કારણે છે તે જાણીને તે કારણો દૂર કરે અને સુખનાં કારણોને જાણીને તેનો ઉપાય કરે. હે ભાઈ, અનાદિથી આ સંસારમાં તું દુઃખી છો, તને ઇચ્છારૂપી રોગ વળગ્યો છે તેથી તું રોગી છો. જો તને તારું દુઃખ ભાસે અને તેનાથી છૂટવાની જિજ્ઞાસા થતી હોય તો તું સદ્ગુરુરૂપી વૈદ્ય પાસે જઈને તેમને પૂછ કે મારા રોગનું કારણ શું છે અને તે રોગ ટાળવાનો ઉપાય શું છે ?

(૭૫) દુઃખનું લક્ષણ

કાંઈ પણ ઇચ્છા થઈ એ જ દુઃખ છે. જો જીવ અરેખર સંપૂર્ણ સુખી હોય તો તેને ઇચ્છા જ ન થાય. જો જીવને સુખ જ હોય તો તે સુખદશાથી છૂટીને ખીજની ઇચ્છા શા માટે કરે ? આત્માનો પૂર્ણ આનંદ અનુભવાતો હોય ત્યાં પરની ઇચ્છા જ કેમ થાય ? ઇચ્છા થાય એ જ એમ જતાવે છે કે તે જીવ દુઃખની ભૂમિકામાં રહેલો છે. જો આત્માનો નિરાકુળ

જાનક દોષ નો આનંદથી છૂટીને આકુળતાનિવિત ઇચ્છા માય
જ નહિ દેશી જેને ઇચ્છા છે તે જીવને દુઃખ છે-એમ સમજવું.

જાનકની જુદી કોઈ પણ અન્ય વસ્તુઓમાં આત્માનું
મુખ નથી, જાતમા પરવશ્વમાં મુખ માનીને તેની ઇચ્છા
કરે છે તે ઇચ્છામા પણ મુખ નથી, પુણ્યની ઇચ્છા પણ
દુઃખકારી પુણ્યજન્ય પેતે પણ દુઃખરૂપ છે. જનનતા જીવો
પુણ્યની ઇચ્છાને અને તેના ફળરૂપ મામખીને મુખરૂપ માને
તે પણ તે સમજા છે. યોગમુખની ઇચ્છા કસ્ટી ને ઇચ્છા
પણ દુઃખરૂપ છે, અને તે પણ મોક્ષને અટકાવનારી છે. જો જીવને
મે મુખ પ્રગટ દોષ નો તેને તેની ઇચ્છા જ ન થાય. જેને
મોક્ષમુખ પ્રગટ નથી પણ કંઈક દુઃખ વર્ગી જ્યુ છે તે જીવ
ને નથી છૂટીને યોગમુખ પ્રગટ કર્યા હશે છે. તે ઇચ્છા પણ
આકુળતારૂપ મે રાખી દુઃખ છે.

(૭૧)

જ્ઞાન અને ઇચ્છા

પોતાના પંડિતશબ્દરૂપના શબ્દની યોગ્યતાથી ખરીને
જરૂર શબ્દ કરે ત્યારે જ ઇચ્છા માય છે, પરંતુ કરી પણ
ઇચ્છાનો ન મ થઈ શકે નહિ. પોતાના સ્વરૂપની યોગ્યતાવટ
નથી ઇચ્છાનો નિરોધ એક સાથે થઈ જાય છે અને બધા
વિષયે જ જ્ઞાન એક સાથે થઈ જાય છે. પણ જો પરવશમાં
અટકે તો મુદ્દ જ્ઞાન થાય નહિ અને ઇચ્છાની ઉન્નતિ થયા
જરૂર રહે નહિ, તથા ત્યાં નો ઇચ્છા પ્રમાણે બધાં કાંઈ
એક સાથે થઈ જ શકે નહિ માટે સ્વરૂપની શદ્ધા અને
યોગ્યતાવટ ઇચ્છાનો નિરોધ કરવો ને અવગ છે, પણ જો
વિષયને અટકાવવાની ઇચ્છા મુખજ કાર્ય થઈ શકતું નથી.
જો જો પોતાના જાણવવાનામાં વિષય શરીરે જ્ઞાન કરે તો તેના

જ્ઞાને પ્રમાણે બધા પ્રદાર્યોનું પરિણમન સ્વયં થાય, પણ જીવની ઇચ્છા પ્રમાણે બધા પ્રદાર્યો કદી પરિણમે નહિ. આથી નક્કી થયું કે જ્ઞાન કરવું તે જીવનો સ્વભાવ છે અને ઇચ્છા કરવી તે જીવનો સ્વભાવ નથી.

(૭૬) ઇચ્છા ટાળવાનો ઉપાય ભેદજ્ઞાન

ઇચ્છાનો નિરોધ કેના આધારે થઈ શકે ? હું જ્ઞાન-આનંદ સ્વરૂપ આત્મા છું, બધાને જલણવાનો મારો સ્વભાવ છે, પણ ઇચ્છા કરવી તે મારું સ્વરૂપ નથી-એમ યોતાના જ્ઞાન-સ્વભાવની શ્રદ્ધા અને એકાગ્રતાના ભેદે ઇચ્છાનો અભાવ થઈ જાય છે. એકલા જ્ઞાન સ્વભાવની અસ્તિતામાં ઇચ્છાની નાસ્તિતા છે-એમ પહેલાં જ્ઞાન અને ઇચ્છાના ભિન્નપણાની પ્રતીતિ કરીને જ્ઞે જ્ઞાનની એકાગ્રતા કરે તો ઇચ્છાનો નાશ થઈ જાય છે; પણ એમ ને એમ આત્માને જાણ્યા વગર ઇચ્છાનો નિરોધ અશક્ય થઈ શકે નહિ. જેણે ઇચ્છા રહિત આત્મસ્વભાવ જાણ્યો નથી તે કયે કંઠાણે એકાગ્રતા કરીને ઇચ્છા ટાળશે ? કોઈ પણ ઇચ્છા તે દુઃખ જ છે અને મારા સ્વભાવમાં અંશ માત્ર ઇચ્છા નથી એવો જ્યાંસુધી નિર્ણય ન થાય ત્યાંસુધી જીવ ઇચ્છાને ટાળવા કેમ માગે ? ઇચ્છામાં જો જીવને સુખ જાણે તો તે ઇચ્છાને યોતાનું સ્વરૂપ માનીને રાખવા માંગે. પણ જો યોતાના સ્વભાવને જાણે તો તેને જ્ઞાન થાય કે આ ઇચ્છાઓની ઉત્પત્તિ મારા સ્વભાવમાંથી થતી નથી અને તે દુઃખદાયક છે, માટે તે ટાળવા યોગ્ય છે. આવું જેને ભેદજ્ઞાન હોય તે જીવ સ્વભાવના ભાવનાવડે ઇચ્છાના નાશનો

દિવસ કહે છે, પણ જેને એવું બોધસાન નથી તે છાત્ર મર્યો
જાતી જ બાવના કહે છે, તે મહા દુખી છે

સ્વભાવની ભાવના છે એને પરદ્રવ્યની ભાવના કહી તે
 ૧૫ ૪ ને મીના નવતારનું મૂલ્યું છે, અને હમ્મણ સહિત
 જ મન્દરાવની ભાવના તે જ મુખિનું મૂલ્ય છે હમ્મણ સહિત
 ૧૫ ૧ નવતાર છે-એવો નિર્ણય કરતા હમ્મણ પામળી થઈ
 ૧૫ છે ૧૫ ની ભાવના નથી જાય છે સ્વભાવની મદદ કરતા
 ૧૫ ૪ નથી હમ્મણનો નર્વસા દગી ન જાય, પરંતુ
 સ્વભાવના તો નથી જ હ-હાનો નિર્ણય થઈ જાય છે.
 તે અભિપ્રાયના ભેદ નવતારો હમ્મણો મર્વસા હાય થઈ
 ૧૫ છે પોતા ૧૫ દગી ન જાય પણ 'હમ્મણ સહિત માત્ર
 ૧૫ છે અને હમ્મણ અને હુ પનું કારણ છે' એવી મદદ
 ૧૫ નોંધ

(૩૯) હમણાં અનુસાર કુ ખ છે, સ યોગ અનુસાર નથી,
હમણાંનું મૂળ ગિદ્યાત્વ છે

જર્મનિમાંથી જુદા કરી આને કાચું થાય-એમ બને
 નહિ. મેકેમ વિદ્યેશ્વર ૩ જે થયું તેથી તે તો સ્વયં થાય
 ૧, ૫૩ જુદા કરી દેવાને લીધે થયું નથી હજીવ સામગ્રી
 મેકે, મેકે-જા દર થયે અને કાચાકાચી દેખાનુમાર કાચું
 થયું તે તો પૂર્વના પુરુષને નિમિત્તે થાય છે, અને તેથી
 દેખાને જર્મનિમાં જ ને તો ૫૩ છે અચાની થયેલા જાગ

તો પાપક્રિયાઓમાં જ વતે છે, પુણ્યક્રિયાઓમાં બહુજ થોડો જોડાય છે. તેથી જે સામગ્રીઓને લોગવવાની ઇચ્છાને જગત સુખ માને છે-તેવી સામગ્રીઓનો સ યોગ કોઈ જીવને ક્યારેક થાય છે વળી કોઈ જીવને પુણ્યના ફળરૂપ ઘણી સામગ્રી હોવા છતાં જો તેને ઘણી ઇચ્છા હોય તો તે ઘણો દુખી છે અને કોઈ જીવને થોડી સામગ્રી હોવા છતાં જો થોડી ઇચ્છા હોય તો તે થોડો દુખી છે, તેથી સુખી-દુખી થવું તે ઇચ્છાના અનુસારે જાણવું, પણ જાણ મામગ્રી અનુસાર નથી દેવાને થોડુ દુખ અને નારડીને ઘણુ દુખ કહેવાય છે તે મયોગની અપેક્ષાએ નથી પણ દેવાને મદ ઇચ્છા છે અને નારડીને તીવ્ર ઇચ્છા છે તેથી તેમ કહેવાય છે. દેવાને સુખી માનવા તે ભ્રમ છે, કેમકે પ્રાપ્ત સામગ્રીઓને લોગવવાની ઇચ્છાથી તેઓ પણ દુખી જ છે. ભક્તિની શુભ ઇચ્છા થાય તો તે પણ દુખ છે, તેનાથી બચન થાય છે. જે પ્રમાણે સસારી જીવોને મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન ને અમયમથી ઇચ્છા થાય છે અને તે ઇચ્છા જ દુખ છે, તેથી મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન ને અસંયમભાવ એ જ દુખના કારણ કયાં તેમાં મૌથી મોટું મૂળ કારણ મિથ્યાત્વ છે.

આ રીતે, સસારી જીવોને દુ.ખ છે એમ સિદ્ધ કયું અને તે દુખનાં કારણો પણ જણાવ્યા.

(૬૬) સુખનો ઉપાય રત્નત્રય છે

હવે તે દુઃખથી છૂટવાનો ઉપાય બતાવે છે —જે જીવોને દુખથી છૂટવું હોય તેમણે ઇચ્છા દૂર કરવાનો ઉપાય કરવો જોઈએ, કેમકે ઇચ્છાથી જ દુ.ખ થાય છે. ઇચ્છા તો ત્યારે જ દૂર થઈ શકે કે જ્યારે મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અસંયમનો

અભાવ થઈ મમ્યદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય, માટે એ મમ્યદર્શનાદિ કાર્યનો જ ઉદ્યમ કરવો યોગ્ય છે. એ સાધનવડે જ સાચુ મુખ પ્રગટે છે. જેમ જેમ મમ્યદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર વધતા જાય તેમ તેમ ઇચ્છા તથા હ્રુબ દગતા જાય છે અને સાચુ મુખ પ્રગટતુ જાય છે

(૮૦) જીવોએ અનંતકાળમાં કેવા ભાવ કર્યા છે ?

સમ્યદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે મુખનુ કાન્ધુ છે અને તે જ ધર્મ છે, ધર્મ તો આત્માનો સ્વભાવ છે તેથી તે સ્વભાવ વડે તો પુણ્ય કે પાપ કાર્ક ન બધાય. ધર્મભાવ તો મુક્તિનુ કારણ છે, બધનનુ કારણ નથી જે ભાવે કાર્ક પલ બધન પડે તે ભાવ ધર્મ નથી પુણ્ય બધાય તે પણ વિકાર છે, ધર્મ નથી. અજ્ઞાનતાના કારણે જીવે અનવલમ્બમા પુણ્ય-પાપ અનવલમ્બ કર્યા છે, અનાદિથી એ જ કર્યું છે પણ પુણ્ય-પાપરહિત આત્માનો સ્વભાવ છે તેનો કદી એક ટાણ પણ નિર્લક્ષ્ય કર્યો નથી, એક ક્ષણ પણ પુણ્ય-પાપથી જુદા સ્વભાવને જાણ્યો નથી, માન્યો નથી, અનુભવ્યો નથી, તેની સ્તિ પણ કરી નથી. આત્માના ધર્મની જાત પુણ્ય-પાપથી જુદી છે, તેને મમ્યજ્ઞાનીઓ જ જાણે છે, અને તેઓ તો ધર્મી છે. એમ ધર્મીઓના એક વર્ગ જુદા સમજવો.

બીજો વર્ગ-જેઓ પુણ્ય-પાપમા જ ધર્મ માને છે એવા અધર્મીઓનો છે પહેલા ધર્મીઓને જુદા પાડીને હવે અધર્મી જીવોમા પણ અવગાર જે ભાગ પાડે છે પુણ્ય-પાપથી જુદા ચિત્તન્ય સ્વભાવની ઓગળાણ તો નથી કરી પરંતુ પુણ્ય-પાપ માટે જીવે મુખ્યપણે પાપ જ કર્યા છે, પુણ્ય તો જુદુ થોડા

જીવો ક્યારેક કહે છે, પાપમાં પ્રવર્તનારા જીવો ઘણા હોય છે પણ પુણ્યમાં પ્રવર્તનારા થોડા હોય છે. વિષયગ્રહણ વગેરેની ઇચ્છા તે તો પાપ જ છે, પુણ્યગ્રંથ તો ધર્મોનુરાગથી થાય છે. જો કે ધર્મોનુરાગ પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી—ધર્મ નથી—પરંતુ અહીં તો અંતકારને જોટલું સિદ્ધ કરવું છે કે—સંસારમાં પાપગ્રંથ ભોગવનારા જ ઘણા છે, પુણ્યગ્રંથવાળા જીવો થોડા જ છે.

(૮૧) અજ્ઞાનીઓ દુઃખને પણ જોળખતા નથી

અજ્ઞાનીઓ આત્મસ્વભાવને તો જાણતા નથી, પરંતુ સંસારમાં કેમ ચાલી રહ્યું છે તે પણ જાણતા નથી. જીવ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને પર પદાર્થોની રુચિમાં જીવે તત્કલીન થઈ ગયો છે કે સત્ય વસ્તુસ્વરૂપ વિચારવાની તે કદી દરકાર કરતો નથી. એકવાર આત્માની દરકાર કરીને, પર પદાર્થોની રુચિથી પાછો ખસીને વિચાર કરે તો તેને સંસારના સ્વરૂપનો સાચો ખ્યાલ આવે. જ્ઞાનીઓએ સ્વભાવને બાંધ્યો છે અને જગતના જીવો કેવા કેવા પ્રકારે દુઃખી થાય છે એ પણ તેમણે યથાર્થ બાંધ્યું છે; પોતે પણ પહેલાં અજ્ઞાનઢશામાં તેવાં તેવાં દુઃખો અનુભવ્યાં હતાં અને હવે તે દુઃખરહિત સ્વભાવને પણ અનુભવ્યો છે તેથી જ્ઞાનીઓ જ સંસારના દુઃખને અને તેનાં કારણોને તેમજ તે ટાળીને મુખી થવાના ઉપાયને બરાબર પણ જી શકે છે. અજ્ઞાનીને મુખનો તો અનુભવ નથી અને દુઃખને દુઃખ તરીકે પણ તેણે જોળખ્યું નથી. તેથી મુખી થવાનું અને તેના ઉપાયનું તેનું વર્ણન પણ મિથ્યા હોય છે.

(૮૨) પુણ્ય કરતાં પણ ચૈતન્યધર્મની દુર્લભતા ઘણાં જાણે તો પરવિષયના ગ્રહણમા જ રોકાય છે, તેમને તો પાપ છે, કોઈ પૈસા વગેરે ખર્ચે ત્યાં પણ માનમા તણાઈ જાય તો તેને પણ પાપ છે, પુણ્ય તો કપાયની મહતાથી થાય છે પુણ્યના બહાને અભિમાન કરે તે પણ પાપ છે પુણ્ય તો ધર્માનુરાગથી થાય છે જોવા પુણ્યભાવ કોઈ જીવને કોઈ જાણે થાય છે ઇચ્છા પ્રમાણે સામગ્રીનો સંયોગ અને વર્તમાન મદકપાયરૂપ પુણ્યપરિણામ તો કોઈક જીવને હોય છે, છતાં જોવા જાણે પણ દુઃખી જ છે હે જીવ ! અનાદિ સંસારમા તે ઘણી તો પાપપ્રવૃત્તિ જ સેવી છે, પુણ્યના કારણે ઘણાં વોડા સેવ્યા છે અને પુણ્ય-પાપથી પાર આત્માના ચૈતન્યધર્મની તો તે કદી ક્ષણમા ન દરકાર જ કરી નથી ચૈતન્યધર્મનું સેવન એક ક્ષણમા ન પણ કર્યું નથી પુણ્યમા સુખ માની લીધું, પણ તે દુઃખ છે પુણ્યના ફળમા સામગ્રીનો સંયોગ મળે પણ તેનાથી ધર્મ ન મળે, — સુખ ન મળે

(૮૩) પાપ અને પુણ્ય વચ્ચે વિવેક, તથા પુણ્ય અને ધર્મની જાતનું જુદાપણું

એક ગણુ ઘાન કરવાથી સહસ્રગણુ ફળ મળશે—જોવી ભાવનાથી જે ઘાન કરે છે તે જીવે તો વર્તમાનમા જ હંતરગણુ તૃપ્તિ વધારીને પાપ જાણ્યું છે, મામગ્રી ઉપરથી તૃપ્તિ અને રાગ ઘટાડે તો પુણ્ય થાય, તેને જીવે તેણે તો વર્તમાનમા જ હંતર ગણુ મામગ્રીની ભાવના કરીને તૃપ્તિ અને રાગ વધાર્યો છે પોતાના પૂરા સ્વભાવને બૂલ્યો છે તેથી સંયોગમા પૂર્ણતા ન છે, આમ મળશે ને તેમ મળશે—એમ બધા સંયોગની

ભાવના કરે છે પણ 'હવે નથી જોઈતું' - એમ તો કયાય
કહેતો જ નથી આ જગતમા અસાનીઓની તૃષ્ણા અપાર છે,
તેનો કયાય અત નથી જે હજારગણુ પાછુ લેવાની ભાવનાથી
દાનાદિ કરે તેને તો પુણ્યપરિણામ પણ નથી વર્તમાન અનુકૂળ
સામગ્રી મળવી તે પૂર્વના પુણ્ય હોય તો જ બને છે, એ
પુણ્ય બાધવાના પ્રસંગમા પણ જીવ બહુ થોડો પ્રવતે છે જ્યા
પુણ્યના પરિણામના પણ ઠેકાણુ નથી ત્યા ધર્મની તો દરકાર
જ ક્યા છે ? આથી એમ ન સમજવુ કે પુણ્યનુ માહાત્મ્ય
બતાવે છે જો કે પાપ કરતા પુણ્ય પરિણામ થોડા જ થાય
છે છતા જીવ અનતવાર પુણ્ય કરીને તેના કળમા મોટેા દેવ
થયો છે, અને ત્યાથી પુણ્યના ફળને ભોગવવાની રુચિને લીધે
પાછો પાપ કરી દુર્ગતિમા રખાયો છે તીર્થંકર ભગવાનના
પુણ્યની અનુભાવના કરવી અર્થાત્ તેમના પૂર્વના પુણ્ય પરિણામને
ભવા માનવા તે પણ મિથ્યાત્વ જ છે, તો પછી તૂંછ પુણ્યની
જેને ખીઠાશ છે તેની તો વાત જ શુ ? તીર્થંકરના પુણ્ય
પણ ગાગથી બધાયેલા છે, તે રાગને લીધે આત્માના ગુણમા
ભગ પડે છે, જેને તે રાગની અનુભાવના છે તેને આત્માના
વીતરાગી ગુણોની ભાવના નથી આત્મસ્વભાવની અને પુણ્યની
બાત જ જુદી છે, તેથી જેને આત્માની રુચિ છે તેને પુણ્યની
રુચિ હોય જ નહિ, અને જેને પુણ્યની રુચિ હોય તેને
આત્માના મમ્યગ્ધર્ષનાદિ વીતરાગીભાવની રુચિ હોય જ નહિ
એટલે કે તેને મિથ્યાત્વની રુચિ હોય જેમ-કોઈ સન્નજન
માણસ ગરીબ હોય અને કોઈ દુર્જન અનાય માણસ
પૈસાવાળો હોય 'હું આ અનાયને ત્યા પુત્ર

એવી લાવના કદી સંજ્ઞન માણસને હોય નહિ. તેમ સંજ્ઞન એવા આત્મસ્વલાવની જોને જોગખાણ અને લાવના હોય તે જીવને 'હું' પુણ્ય કરું અને તેના કળને લોગવું' એવી દુર્ભાવના કદી ન હોય, કેમકે પુણ્ય તો વિકાર છે, અનાય છે, આત્માના સ્વભાવની અપેક્ષાએ તે અસ્પર્શ્ય છે.

વીર સં. ૨૪૭૧. પોષ સુ. ૧.

(૮૪) જ્ઞાની સમજાવે છે કે આત્માના સ્વભાવમાં રાગ-
દેષ નથી.

એક વખત એક માણસને ડાળા પગે જૂમડું થયું; વાણુંદ તેન હંમેશા પાટો ણાંધવા આવે. જ્યારે તે ડાળા પગને અડે ત્યારે તે માણસ જૂમ પાડવા માંડે, એમ કરતાં કરતાં ડાળા પગનું જૂમડું લગલગ ફાટી ગયું છતાં તેને જૂમ પાડવાની ટેવ પડી ગઈ તેથી જૂમ પાડે. એક વખત તે વાણુંદ તે માણસના જમણા પગને અડ્યો, તો ત્યાં પણ તેણે રાડ પાડી. ત્યારે વાણુંદે તેને કહ્યું કે અરે, લાઈ! તારા ડાળા પગનું જૂમડું કાંઈ જમણા પગે ન આવી બાધ, તું મક્કતનો રાડ પાડે છે, તને જોડી રાડ પાડવાની ટેવ પડી ગઈ છે. પોતાને પીડા થાય છે કે નથી થતી તે જાણવાની દરકાર કરતો નથી. પણ માત્ર હાથ અડે ત્યારે દુઃખ માનીને રાડ પાડવાની ટેવ પડી ગઈ છે.

જેમ જમણા પગનું જૂમડું ડાળા પગે ન આવે, તેમ પૂર્વની પર્યાયના રાગ-દેષ વર્તમાન પર્યાયમાં આવતા નથી. પોતે વર્તમાન વર્તમાન નવા નવા રાગ-દેષ કરતો આવે છે. પણ જો વર્તમાનમાં જ સ્વભાવના લક્ષે એકાગ્ર થાય તો રાગ-દેષ થાય નહિ. આત્માના નાં રાગ-દેષ નથી, પરસ્વસ્તુ રાગ-દેષ કરાવતી બંધી તેમ

જ એક પર્યાયના રાગ દેષ લખાઈને ખીજી પર્યાયમા આવી જતા નથી પણ અજ્ઞાનીને રાગરહિત આત્મસ્વભાવની દૃષ્ટિ નહિ હોવાથી તે એમ માની બેઠો છે કે પૂર્વ પર્યાયના રાગ-દેષ આત્મા આવે છે તેની એવી માન્યતાને લીધે તેનો પુરુષાર્થ રાગ દેષમા જ અટકી ગયો છે અને તેને ત્યા જ એકત્વબુદ્ધિ થઈ ગઈ છે તે એકત્વબુદ્ધિ છોડાવીને સ્વભાવમા અલેદદદિ કશવવા માટે જ્ઞાનીએ તેને સમજાવે છે કે હો ભાઈ ! તારા સ્વભાવમા રાગ દેષ નથી, અને વર્તમાન પર્યાયમા રાગ-દેષ થાય તેનો ખીજા સમયે અભાવ જ થઈ જાય છે, તુ મફતનો બ્રમથી રાગ દેષને તારુ સ્વરૂપ માની રહ્યો છો તુ વિચાર કે એ રાગાદિ પરિણામો ટેટલા અનિત્ય છે ? હોઈ પણ વૃત્તિ ટકી રહેતી નથી, માટે એવું તારુ સ્વરૂપ ન હોઈ શકે એમ જો તુ તારા રાગરહિત ચૈતન્ય સ્વભાવનો વિશ્વાસ કર તો તારી પર્યાયનાથી પણ રાગ દેષ ટળવા માડશે તાગ સ્વભાવના લક્ષે પર્યાયમા પણ વીતરાગતાની જ ઉત્પત્તિ થશે માટે તુ રાગ દેષ રહિત શુદ્ધ જ્ઞાયક સ્વભાવની ઓળખાણ અને શ્રદ્ધા કર-એ જ હું ખ ટાળનાનો ઉપાય છે જીવે ઢી પોતા તરફ જોવાની દ્રશ્ય જ કરી નથી કે આ રાગ દેષ તો નવા નવા થાય છે કે એકને એક જ સદાય આત્મા આવે છે ? અને એ રાગ-દેષ સ્વભાવમા છે કે નથી ? રાગ દેષ પોતાના જિંધા પુરુષાર્થથી નવા નવા થાય છે અને સ્વભાવમા તે નથી-એમ નક્કી કરીને જો સ્વભાવ તરફ ઢગે તો રાગથી લિપ્ત સ્વભાવ કેવો છે તેનો અનુભવ થાય

વીર સ. ૨૪૭૧ મામસર સુદ-૩

(૮૫) સ્વભાવદષ્ટિએ પરિપૂર્ણ, નિર્વિકારી ને અસંયોગી;
પર્યાયદષ્ટિએ અપૂર્ણ, વિકારીને સંયોગી — તેમાં કેનાં
લક્ષે સુખ પ્રગટે ?

શરીર, મન, વાચીથી જુદો, કર્મોથી જુદો અને રાગ દેવાદિ
વિકારી ભાવોથી પણ પરમાર્થે જુદો એવો આ ચૈતન્ય સ્વરૂપી
આત્મા જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્ય-આનંદ વગેરે અનંત ગુણોનો
એકરૂપ પિંડ અનાદિઅનંત વસ્તુ છે. 'રાગદેવાદિ માથે હું એકમેક
છું, પર પદાથો સાથે મારે કાંઈ નબધ છે અને તેનું હું કાંઈ
કરી શકું છું' એવા પ્રકારે પરદ્રવ્યના અહંકારરૂપ મિથ્યાદષ્ટિ
જીવની મૂઢતા છે, તે મૂઢતા આત્માની પર્યાય છે, એ ક્ષણિક
વિકારી પર્યાય તે સંસાર છે-હું જ છે

'જીવ' તો પરિપૂર્ણ, નિર્વિકારી અને અસંયોગી છે, પરંતુ પોતે
પોતાના સ્વભાવને ભૂલી ગયો હોવાથી તેના જ્ઞાન-દર્શન-વીર્યની
અવસ્થામાં અપૂર્ણતા છે ચારિત્ર-શ્રદ્ધા વગેરેની અવસ્થામાં
વિકાર છે અને નિમિત્તરૂપે આઠ કર્મો તથા શરીરાદિનો સંયોગ
છે અને જીવ પોતાના સ્વભાવને ભૂલીને માત્ર પર્યાયદષ્ટિથી
પોતાને અપૂર્ણ-વિકારી ને સંયોગી જ માનીને પર્યાયમૂઢ થઈ
રહ્યો છે, છતાં સ્વભાવ તો તે વળતે પણ પૂરો, વિકારરહિત
અને અસંયોગી ■ જીવ પોતે પોતાને પરિપૂર્ણ, અવિકારી
અને અસંયોગી માને તો સુખ પ્રગટે ? કે અપૂર્ણ, વિકારી
અને સંયોગવાળો માને તો સુખ પ્રગટે ? પર્યાયમાં રાગાદિ તો
છે, જો તે રાગાદિ જેટલો જ પોતાને માને તો તે રાગાદિ
વિકારનો અભાવ થઈ શકે નહિ, કેમકે જેની સાથે એકતા
માને તેનો નાશ કરી શકે નહિ, પણ જો સ્વભાવની એકતાવડે

રાગદિથી ભિન્નતા જાણે તો સ્વભાવની એકાગ્રતાવડે તેનો અર્થથા અભાવ કરે તેથી, અવસ્થામાં વિકાર, અપૂર્ણતા ને સયોગ હોવા છતાં તેનું લક્ષ અને એકતાણુદ્ધિ છોડીને, પોતાનો સ્વભાવ પરિપૂર્ણ અવિકારી અને અસયોગી છે તેની રુચિ કરીને ત્યાં લીન થાય તો અવસ્થામાં પૂર્ણતા, શુદ્ધતા ને અમયોગીપણું પ્રગટે તથા અપૂર્ણતા અશુદ્ધતા ને સયોગી પણુ ટળે, એટલે કે હું ખૂં ટળે અને સુખ પ્રગટે.

હું મારા સ્વભાવથી જ પૂરો શુદ્ધ છું—એમ સ્વભાવને જાણવો તે નિશ્ચયનય છે અને પર્યાયમા અપૂર્ણતા વિકાર છે—એમ પર્યાયને જાણવો પણુ તેને ત્રિકાળી સ્વરૂપ ન માનવું તે બ્યવહાર નય છે. આ બંને પડખાને જાણીને ત્રિકાળી સ્વભાવને સુખ્ય કરીને તેની શ્રદ્ધા કરે કે ‘આજ હું છું’ અને વર્તમાન પર્યાયને ગૌણ કરીને તેની શ્રદ્ધા છોડે કે ‘આ હું’ નથી, ‘—એ જ મમ્યગ્દર્શન છે—એવી શ્રદ્ધા વડે જ અવ-સ્થામાથી વિકાર ટળી જાય છે અને સુખ પ્રગટે છે એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

(૮૬) ચૈતન્યની શુદ્ધતા કેને પ્રગટે ?

જે પોતાને જડનો ધણી માને, જડનો કર્તા માને કે જડથી લાલ-નુકશાન માને તે જીવ જડથી જુદા ચૈતન્યતત્ત્વને વહી અનુભવી શકે નહિ, અને ચૈતન્યની શુદ્ધિને તે પામે નહિ.

જે પોતાને વિકારનો કર્તા માને, વિકારરૂપ જ માને તે જીવ પણુ વિકારરહિત શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વનો અનુભવ કરી શકે નહિ પણુ વિકારનો જ અનુભવ કરે.

જે છવ પોતાને ચૈતન્યતત્ત્વપણે જ જાણે-માને અને અનુભવે તે છવ જડને પોતાનું માને નહિ અને-વિકારનો પોતાપણે અનુભવ કરે નહિ, પણ ચૈતન્યતત્ત્વને જડથી અને વિકારથી સિદ્ધ પણે અનુભવે, તે અનુભવના જોરે તેને અશુદ્ધતા ટળી શકે અને શુદ્ધતા પ્રગટે.

(૮૭) પરતું ધણીપણુ તે સંસાર, સ્વભાવતું ધણી-
પણું તે મોક્ષ.

જડતું ધણીપણુ તે સંસાર છે, વિકારતું ધણીપણુ તે પણ સંસાર છે, જેને જડતું ધણીપણુ હોય તેને વિકારતું ધણીપણું હોય જ, તેમજ જેને વિકારતું ધણીપણુ હોય તેને જડતું ધણીપણુ હોય જ. અને સ્વભાવતું ધણીપણુ તથા અશ્વે એકતા તે મોક્ષમાર્ગ, સ્વભાવતું ધણીપણુ અને પૂણું એકતા તે મોક્ષ.

(૮૮) કાળ કે બાહ્ય ત્યાગના આધારે ધર્મતું કે પુણ્ય
પાપતું માપ નથી.

ધર્મ કે પુણ્ય પાપતું માપ કાળની લગાડ ઉપરથી કે બાહ્ય ત્યાગ ઉપરથી નથી, પણ આત્માના પરિણામ ઉપરથી છે. પૂર્ણ ભક્તિ સ્વાધ્યાય વગેરેમા લાગેકાળ રહે માટે તેને પુણ્ય પરિણામ વધારે છે અને બીજો છવ તેમા થોડો કાળ રહે માટે તેને ઓછા છે એવું માપ નથી, પણ શુભપ્રસંગમા ઘણો કાળ રહે છતાં કપાયની વિશેષ મદત ન કરે તો તેને પુણ્ય વિશેષ નથી અને તેવા પ્રસંગમા થોડો કાળ રહે છતાં અતરમા કપાયની મદત ઘણી કરતો હોય તો છવને પુણ્ય વિશેષ છે તેવી- જ રીતે કોઈને બહારમા ઘણો ત્યાગ દેખાય છતાં પુણ્યપરિણામ

થોડાં હોય. અને કોઈને બંધારમાં ત્યાગ ન દેખાય છતાં પુણ્ય-
પરિણામ વિશેષ હોય, માટે બાહ્ય ત્યાગ ઉપરથી તેનું માપ નથી.
પુણ્યની માત્રકે માપનું માપ પણ કાળ કે સંયોગ ઉપરથી નથી
પણ પરિણામ ઉપર છે. તેવી જ રીતે ધર્મનું માપ પણ કાળ
કે ત્યાગ ઉપરથી નથી. એ ખાસ ધ્યાન રાખવું કે જેટલે અંશે
ભૂમિકા વધતી જાય તેટલે અંશે તે ભૂમિકાને યોગ્ય બંધારમાં
ત્યાગ પણ સહજપણે અવશ્ય હોય જ છે (જેમકે-અમ્યગ્દષ્ટિ ને
થોડી ભૂમિકામાં માંસાહાર, દાડ, મધ વગેરેનો ત્યાગ; મુનિદશામાં
વન-વગેરેનો ત્યાગ). પરંતુ એ બંધારના ત્યાગથી ધર્મનું માપ
નથી કેમકે એવો ત્યાગ તો ધર્મરહિત જીવને પણ સંભવે છે.
કોઈ જીવને ધણા કાળથી આવી મુનિદશા પ્રગટ થઈ છે અને
બીજા કોઈ જીવને સાચી મુનિદશા પ્રગટ થયાને થોડો કાળ થયો છે,
તો પહેલાં જીવને વધારે જ શુદ્ધિ હોય અને બીજાને તેના
કરતાં ઓછી જ હોય-એવો કાંઈ નિયમ નથી. પાછળથી મુનિ
થયેલ જીવ પણ જે વિશેષ પુરુષાર્થ વડે સ્વભાવની લીનતા કરે
તો તે, ધણા કાળથી મુનિ થયેલ જીવની પહેલાં કેવળજ્ઞાન પામી
જાય. ઉપવાસાદિ ધણાં કરે તે ઉપર શુદ્ધિનું માપ નથી પણ
ચેતન્યતાત્વની અંતરલીનતા ઉપર શુદ્ધિનું માપ છે.

(૮૮)

દુઃખ-સુખ તથા તેનાં કારણો.

અંસારદશામાં મિથ્યાદર્શન વગેરેથી જીવ અનંત દુઃખ
જોગવી રહ્યો છે. સણે સણે પરપદાર્થો તારકની આકુળતા થાય
છે તે જ દુઃખ છે.

નિરાકુળતા એ જ સુખનું લક્ષણ છે. અમ્યગ્દર્શનથી પોતાના
પૂરા સ્વભાવને ઝાણું તો અભિપ્રાયમાંથી પરપદાર્થોમાં સુખબુદ્ધિ

ટળી જાય એટલે સ્વભાવના લક્ષે તેને અંશે અનાકુળતા અનુભવવામાં આવે. સમ્યગ્દર્શન વગર અંશે પણ અનાકુળતા વાસ્તવિક હોય નહિ એટલે કે સમ્યગ્દર્શન વગર અંશે પણ સુખ હોય નહિ. એ સમ્યગ્દર્શનાદિ સાધન વડે સિદ્ધપદ પામનાં જીવને સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે અને સંપૂર્ણ સુખ પ્રગટ અનુભવાય છે.

(૬૦)

અંથકાર લક્ષામણુ કરે છે...

આ રીતે આ ત્રીજા અધ્યાયમાં પહેલાં તો સંસારી જીવને અનાદિથી દુઃખ છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે અને તે દુઃખનાં કારણુ મિથ્યાદર્શન-મિથ્યાજ્ઞાન તથા મિથ્યાચારિત્ર છે એમ જણાવ્યું છે. તે ટાળવા માટે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટ કરવાં જોઈએ, તે જ સુખનું કારણુ છે. જો રીતે દુઃખ તથા તેનાં કારણુ અને સુખ તથા તેનાં કારણુનું વર્ણન કર્યું બાદ અધિકાર પૂર્ણ કરતાં અંથકાર લક્ષામણુ કરે છે-ઉપદેશ કરે છે કે-હે ભવ્ય ! હે ભાઈ ! અહીં સંસારનાં જે દુઃખો બતાવ્યાં તેનો અનુભવ તને થાય છે કે નહિ ? દુઃખ ટાળવા માટે તું જે જે ઉપાયો કરી રહ્યો છો તેનું જીકાપણું દર્શાવ્યું તે તેમજ છે કે નહિ ? તથા સિદ્ધિઅવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં જ પૂર્ણ સુખ થાય-જો વાત જરાજર છે કે નહિ ?-જો જાણું વિચાર, અને તેનો નિર્ણય કર. જો ઉપર કદા પ્રમાણે જ તને પ્રતીતિ આવતી હોય તો સંસારથી છૂટી સિદ્ધિઅવસ્થા પામવાના અમે જે ઉપાય કહીએ છીએ તે કર ! વિલંબ ન કર ! જો ઉપાય કરતાં તારું કલ્યાણુ જ થશે.

નીચે અધિકાર સમાપ્ત

૬ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક • અધ્યાય ગોથા ૬

(૬૧)

મંગલાચરણ

ભાવનાં સર્વ દુ ખોનાયું દારણુ મિથ્યાભાવ;
તેની સત્તા નાશ કરે, પ્રગટે મોક્ષ ઉપાય

ભવના જ્ઞાપ્ય દુ ખો તર્ક દારણુ મિથ્યાભાવ છે, આનંદમયજ્ઞાની
આથી એ જાણુએ તે મિથ્યાભાવની સત્તાનો નાશ કરવાથી
નમ્યશ્ચર્યનરૂપ મોક્ષનો ઉપાય પ્રગટે છે અર્થ મુદમગ્ધશ્ચર્યન
ક્રમજ્ઞાપવાની પ્રેરણા કરી તે મ ૧૧-૧૨૫ સુધી

ચતુર દુ ખોના મૂળ કાન્તરૂપ મિથ્યા-દર્શન-જન-
ન વિષ્ટ છે, તેથી ને ઊંચા માટે તેનું વિશેષ વર્ણન આ
અધ્યયનો કર્યું છે

શ્રી મ. મન્નર પોત સુદ ૧૧

(૬૨) દુઃખ દૂર કરવા માટે પ્રથમ દર મરતું લેજાન
લેઈએ

દુઃખ દૂર કરવા માટે પ્રથમ નો અવસ્થા લેજાન અવસ્થા
લેઈએ. જુઓ એ અવસ્થા જાણવી જે વ નહિ ને જે ને
લેજાનવા અવસ્થા પોતાનું દુઃખ તે કે જે રીતે દૂર કરે તે આત્મા
જાણી જિજ્ઞાસુ કરવા એ, અવસ્થા વિશેષ (૧૨૦) અધ્યયન

જ હોય, પરમાં ન હોય. દરેક દ્રવ્યનું વિશેષ (-પર્યાય) તે દ્રવ્યના સામાન્ય-સ્વભાવમાંથી જ પ્રગટે છે. સામાન્ય-વિશેષપણું તે દ્રવ્યનો જ સ્વભાવ છે. કોઈ દ્રવ્યનું વિશેષ કોઈ અન્ય દ્રવ્યના આશ્રયે હોય નહિ, તેથી દરેક દ્રવ્યનું પરિણમન સ્વતંત્ર છે. આમ, સ્વ-પર દ્રવ્યોની સ્વતંત્રતાનું યથાર્થ જ્ઞાન તે ભેદજ્ઞાન છે.

(૬૩) સ્વભાવમાં એકત્વબુદ્ધિ તે સુખ. ને વિકારમાં એકત્વબુદ્ધિ તે દુઃખ

પોતાને પરથી જુદો બધા પછી પોતામાં જે પડખોં છે તે બધામાં એકજે. વર્તમાન પર્યાયમાં વિકાર છે, તેની સાથે એકતા-બુદ્ધિ તે જ દુઃખનું મૂળ છે, અને પોતાનો ત્રિકાળી સ્વભાવ શુદ્ધ છે તેમાં એકતાબુદ્ધિ તે સુખનું મૂળ છે. જો પોતાના સ્વભાવમાં શુભશુભીની એકતાની પ્રતીતિ કરે તો વિકાર સાથેની એકતાબુદ્ધિ ટળી જાય. પોતાના આત્મામાં શુભશુભીની એકતાની પ્રતીતિ વગર જીવને વિકારની એકતાબુદ્ધિ ટળે નહિ, અને જ્યાં સુધી વિકારમાં એકતાબુદ્ધિ હોય ત્યાં સુધી, જીવ કપાયની મંદતા કરી શકે પણ તેનો અભાવ ન કરી શકે. અને કપાયરહિત સ્વભાવની પ્રતીતિ વગર માત્ર કપાયની મંદતા કરે તેનાથી બાહ્યમાં જડનો સંયોગ મળે પણ સ્વભાવની શુદ્ધિનો લાભ ન થાય. પહેલેથી જ તે જીવને કપાય સાથે એકતાબુદ્ધિ હોવાથી, તેના ફળરૂપ જે સંયોગ છે તેમાં પણ તે એકતાબુદ્ધિથી લીન થઈ જશે અને પરિણામે સકલિષ્ટ ભાવો સેવીને સંસારમાં હલકી ગતિમાં જશે. મારા જ્ઞાન-દર્શનાદિ શુભો ત્રિકાળ સ્વભાવી દ્રવ્ય સાથે એકત્વ ધરાવે છે. વર્તમાનમાં જે જ્ઞાનાદિ પર્યાયો

પ્રગટ છે તે પણ ત્રિકાળ કલ્પના કરીને જોઈએ તેને
 શુભશુભી અભેદ સ્વભાવને તેને જોઈને જોઈને નવ
 તરવો વગેરે લાભે અને અભેદને જોઈને જોઈને બધાય
 પણ તે પુણ્ય કાંઈ આત્મજ્ઞાનને જોઈને જોઈને નથી,
 અર્થાત્ તે આત્માનું જ્ઞાનને જોઈને જોઈને મર્યાદા
 આવે છે એટલે પુણ્ય જેવું છે, તે જોઈને જોઈને, તે
 આત્માને જરાપણ શુભાશુભ જોઈને જોઈને વીતરાગી
 ચેતન્યભાવ સ્વભાવને જોઈને જોઈને જોઈને વગેરેને
 લાભીને પણ પોતાના જ્ઞાનને જોઈને જોઈને જોઈને તેમા
 પથીયને અભેદ કરવીનું જોઈને જોઈને જોઈને

(૬૪) ધર્મનો મુખ્ય અર્થ જોઈને જોઈને આવે નથી,
 સ્વભાવસાથે છે

જે જીવ શુદ્ધિને જોઈને જોઈને જોઈને તેને કપાયની મર્યાદા
 મહતાપ પુણ્ય જેવું જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 ઉપર છે તે જીવ જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 સ્વભાવના હોય જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 ભય છે, પણ જોઈને જોઈને જોઈને મહત્કામ નિવાય બીજી
 શુદ્ધાત્મ જોઈને જોઈને જોઈને ઉપર હોય જોઈને જોઈને
 તત્ત્વનું જ્ઞાન, જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 મહત્કાવ તે જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 કપાય જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 તે ઉપર જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 એકલા જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા
 નહિ જોઈને જોઈને જોઈને કપાયની મર્યાદા

૪૬

સ યોગ સાથે સળધ છે, કપાયના અભાવને સ્વભાવ સાથે સળધ છે કપાયની મદતારૂપ પુણ્ય તે સ યોગ સાથે એકત્વ ધરાવે છે અને કપાયના અભાવરૂપ ધર્મ તે શુણ્યસ્વભાવસાથે એકત્વ ધરાવે છે

પર તગ્દના લયે ઝાઈ પણ વૃત્તિ થાય તે ધર્મ નથી ઇંદ્ર દ્રિષ્ટાણીને ભાવાન અર્હત દેવ પ્રત્યે ભક્તિનો વિકલ્પ જોઈ તે વિકલ્પ પણ હું અદાયક છે નામવ છે. ધર્મ તો આત્મ સ્વભાવરૂપ છ રાગની વૃત્તિના ઉત્થાન રહિત છે પુણ્ય તે વિકાર અને ધર્મ તે અવિકાર-એ એની એકતા ત્રણકાળમા હોય નહિ

(૬૫)

સમ્યક્શ્રદ્ધા કેને અવલબે છે ?

હું ચૈતન્યમય છું, પુણ્ય પાપ માત્ર સ્વરૂપ નથી-’ એવો વિકલ્પ નહિ પણ તેવો સાક્ષાત્ અનુભવ કરવાથી સમ્યક્ શ્રદ્ધા થાય છે જે ક્ષણે સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરે છે તે જ ક્ષણે શુદ્ધતાનો અનુભવ થાય છે સ્વભાવની શ્રદ્ધા (સમ્યગ્દર્શન)ને શુદ્ધસ્વભાવનું જ અવલંબન છે, પણ દેવ-શુર-શાસ્ત્ર કે શુભ વિકલ્પનું અવલંબન તેને નથી સમ્યક્શ્રદ્ધાની ભૂમિકા સાથે પુણ્ય હોય છે ખરા, પરંતુ તે પુણ્યના અવલંબને સમ્યક્શ્રદ્ધા નથી જેને શુદ્ધસ્વભાવની રચિ હોય તેને પુણ્યની ભાવના હોતી નથી અને જેને પુણ્યની ભાવના હોય છે તેને શુદ્ધસ્વભાવની રચિ હોતી નથી સમ્યક્શ્રદ્ધા થતા પુરત જ ગધા પુણ્ય પાપ ટળી જાય નહિ પરંતુ શ્રદ્ધાના અભિપ્રાયમા તો સર્વ શુભા શક્ષપરિણામનો અભાવ જ હોય, તેને અભાવપણે ન સ્વીકારે

(૬૬) માત્ર ઉપયોગ બદલાવવાનો છે

માધર્મમાં શુ કરવાનું આવ્યું ? પ્રથમ, જડનું તે કાઈ આત્મા ઝરતો નથી, અને જડમાં કાઈ આત્માનો ધર્મ થતો નથી અમુક પુણ્ય કર કે દાન કર કે ભક્તિ કર એમ પણ કહ્યું નહિ, ઠેમઢે તે બધાય વિકાર છે ધર્મ નથી પણ, પોતાના ચેતન્ય ઉપયોગને પરતરૂ વાળીને ત્યા લીન થઈ રહ્યો છે તે ઉપયોગને સ્વભાવ તરફ વાળીને ત્યા જ લીન કરવાનો છે ' પુણ્ય પાપ મારા ' એવી ગાન્યતા ઠગીને પોતાના ઉપયોગને ત્યા રાી દીધો છે, તે જ અધર્મ છે, તે ઉપયોગને સ્વભાવમાં વાળીને ' શુદ્ધ ચેતન્ય મૂર્તિ સ્વભાવ તે જ હું ' એવી સ્વભાવ તરફની શ્રદ્ધા જ પ્રથમ કરવાની છે અને તે જ પહેલો ધર્મ છે અને ત્યાર પછી પણ બહારમાં કાંઈ કરવાનું આવતું નથી તેમજ નત-તપા દિના શુભરાગ આવે તે પણ ધર્મીનું કર્તવ્ય નથી પરંતુ જે શુદ્ધસ્વભાવની શ્રદ્ધા કરી છે તે જ શુદ્ધસ્વભાવમાં ઉપયોગને લીન કરવો તે જ સમ્યક્ચારિત્ર અને ઢેવળજ્ઞાનનો માર્ગ છે ધર્મની શરુઆતથી પૂર્ણતા સુધી એક જ ક્રિયા છે જે ' શુદ્ધાત્મસ્વભાવમાં ચેતન્ય ઉપયોગને લીન કરવો ' એ સિવાય બીજી વાઈ ક્રિયા ધર્મમાં આવતી નથી જેટલી સ્વભાવમાં લીનતા તેટલો ધર્મ છે, લીનતાની કયાશ તેટલો દોષ છે

વીર સ ૨૪૭૧ પે ૫ સુ. ૧

(૬૭) શરીરની ક્રિયા, પ્રદેશોનું ક્ષેત્રાંતર અને ધરણી એ પ્રણેત્રી સ્વતંત્રતા

જો કે પરમાર્થથી તે આત્માને અને શરીરને નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબધ નથી, પણ બાવહારથી આત્માને અને શરીરને નિમિત્ત

નેમિત્તિક ન બધ છે, તથી પરમાર્થને જે નથી જાણતો એવો અજ્ઞાની જીવ શરીરથી જે જે ક્રિયા થાય તેને પોતાની માને છે

નિમિત્ત અનુકૂળ જ હોય, પણ તે નિમિત્તને કારણે કાર્ય થાય ઈ અમ નથી શરીર પડે ત્યારે આત્મા પણ પડે, પરંતુ શરીર પડ્યું માટે આત્મા પડ્યો—એમ નથી, પણ શરીરની અવસ્થા શરીરના કારણે થઈ છે અને તે જ વખતે આત્માના પ્રદેશની યોગ્યતા તે પ્રમાણે જોનાતર થવાની હતી તેથી આત્મપ્રદેશોની પણ તેવી જ અવસ્થા થઈ છે

પ્રથમ આત્માને પચ્વાની ઇચ્છા નથી હોતી, છતાં કેમ પડે છે ?

ઉત્તર—મતિ વગેરેની ઇચ્છા થવી તે આત્મિક ગુણનો વિકાર છે અને પ્રદેશોનું જોનાતર થવું તે યોગગુણનો વિકાર છે આત્મિકગુણ અને યોગગુણ જુદા છે તેથી ઇચ્છાને કારણે પ્રદેશોનું જોનાતર થવું નથી પ્રદેશોનું જોનાતર વિજ્ઞાની અપેક્ષા રખતું નથી નરકમાં જવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં, તેવા ભાવ કયાં હોવાથી જીવ નરકમાં જાય છે, તેમજ દેવગી ભગવાનને ઇચ્છાનો ભવ થાય અભાવ હોવા છતાં વિહાર વખતે પ્રદેશોનું જોનાતર થાય છે ઇચ્છા અને પ્રદેશોનું જોનાતર એ બંને પર્યાયો જુદા જુદા ગુણના છે ઇચ્છા, પ્રદેશોનું જોનાતર અને શરીરનું જીવનચલન એ ત્રણે સ્વતંત્ર છે

શરીરમાં હૃદય—ચવનાદિ અવસ્થા થઈ તેને કારણે આત્મ પ્રદેશોનું જોનાતર થવું અથવા તો ઇચ્છા થઈ—તેમ નથી,

આત્મપ્રદેશોનું ક્ષેત્રાંતર થયું, તેને કારણે શરીરમાં હલનચલન થયું અથવા તો ઈચ્છા થઈ-એમ નથી; અને ઈચ્છા થઈ માટે શરીર હાલ્યું કે આત્મપ્રદેશોનું ક્ષેત્રાંતર થયું-એમ પણ નથી; ત્રણેની અવસ્થા પોતપોતાના સ્વતંત્ર ઉપાદાનથી થાય છે. છતાં આત્મપ્રદેશોને અને શરીરને જ્યારે નિમિત્ત નૈમિત્તિકસંબંધ હોય ત્યારે શરીરમાં હલનચલન થતું હોય અને ત્યાંના આત્મપ્રદેશો સ્થિર હોય-એમ ન બને, તથા આત્મપ્રદેશો હલનચલન થતા હોય અને તે વખતે ત્યાંનું શરીર સ્થિર હોય-એમ પણ ન બને. અને આત્મપ્રદેશો અહીં પડ્યા રહે અને શરીર બીજે ક્યાંક ચાલ્યું જાય-એમ પણ ન બને.—એ રીતે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધ હોવા છતાં બંનેની ક્રિયા સ્વતંત્ર છે. જીવ ઈચ્છા કરે અને છતાં આત્મપ્રદેશોમાં તથા શરીરમાં હલનચલન ન પણ થાય-એ પણ ક્રિયાની સ્વતંત્રતા સિદ્ધ કરે છે.

(૬૮)

ઉપાદાન-નિમિત્ત

ઉપાદાનના કાર્યને અનુકૂળ નિમિત્ત હોય છે પણ નિમિત્ત ઉપાદાનમાં કાર્યકર નથી. જે નિમિત્તથી ક્રિયિત પણ કાર્ય ઉપાદાનમાં થતું હોય તો નિમિત્ત પોતે જ ઉપાદાનરૂપ થઈ જાય. અને જે તે અનુકૂળ ન હોય તો નિમિત્ત જ ન કહેવાય. ઉપાદાન અને નિમિત્ત બંને પદાર્થો તો છે, ત્યાં તે બંનેની સ્વતંત્રતાને નહિ જાણનાર અજ્ઞાનીને એવો ભ્રમ પડે છે કે નિમિત્તથી કાર્ય થાય છે, નિમિત્ત આવ્યું ત્યારે કાર્ય થયું અથવા નિમિત્તની અસરથી કે પ્રભાવથી કાર્ય થયું.—પરંતુ વસ્તુસ્વરૂપની સ્વતંત્રતા છે. સૌ પદાર્થોની અવસ્થા પોત-

પોતાના ઘરનો—અમય નમયની સતત વલાયકતાથી—શણેમણે
ધર્મ ગુણો છે

પ્રશ્ન—જીવને જ્ઞાનાનુભવો આપે કર્મોને ઉદય તો એક
માથ જ છે જના જીવને જ્ઞાનની હીનતામાં જ્ઞાનાવરણ કર્મને
જ નિમિત્ત પ્રમાણ અને અન્ય કર્મોને તેમાં નિમિત્ત ન કહેવાય
તેનું શું પ્રમાણ ?

જ્ઞાન આપે એવા જના જ્ઞાનગુણની હીનતા વખતે
જ્ઞાનાવરણનું જ અનુદૂગ નિમિત્ત છે જ્ઞાનાવરણ કર્મમાં જ
નિમિત્તપણાની એવી વાયકતા છે કે જ્ઞાનની હીનતા વખતે
તેનામાં જ નિમિત્તપણાનો આનાપ આવે જે જાતનો ગુણ
હીન રૂપ પરિણમે તેને અનુદૂગ જે કર્મ હોય તેને જ નિમિત્ત
કહેવાય પ્રશ્ન નિમિત્ત અનુદૂગ જ હોય પરંતુ અનુદૂગ
નિમિત્તનો ધર્મ એમાં નથી કે તે નિમિત્તે જ્ઞાનને રોકાયું છે
નિમિત્ત-જ્ઞાનનું નાનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રયોજન તો, નિમિત્ત અને
નિમિત્તના વચ્ચે વળી ગતિ-જે બંનેનું લક્ષ્ય હોય તે પોતાના
સ્વભાવનું જ કાર્ય છે પરંતુ નિમિત્ત-કે જેઓ પરદ્રવ્યો છે,
તેને જીવ મેળવી શકે નથી અને જેઓ જીવને આધીન નથી
તેમને - મેળવવાના ભાવમાં રોકાયું તે ઉપાદાન-નિમિત્તના
માનનું પ્રયોજન નથી

જીવને કોઈ થાય ત્યાર આત્મિક કર્મના ઉદયને નિમિત્ત
કહેવાય છે તે જ મગવા છે એવું નિમિત્તનું કથન છે તે
જોઈ છે કે તે જીવને જીવો પુરુષાર્થ નમો છે
તે જીવને માત્ર કાંઈ થતો નથી પણ જીવ જ્યાં

પોતાના સ્વભાવનો પુરુષાર્થ છોડીને ક્રોધ કરે ત્યારે તે કર્મનો ઉદય હોય છે અને તેને નિમિત્ત કહેવાય છે. જીવ ક્રોધ કરે ત્યારે ઘણી વાર આંખ લાલ થઈ જાય છે. ત્યાં ક્રોધનું નિમિત્ત મળ્યું માટે આંખ લાલ થઈ-એમ નથી, પણ આંખના પરમાણુઓ પોતાની સ્વતંત્ર ક્રિયાથી લાલ પરિણમ્યા છે, ક્રોધના કારણે તેઓ પરિણમ્યા નથી. આંખ લાલ થવી તે પરમાણુઓની ક્રિયા (રંગશુણ્ણની અવસ્થા) છે અને ક્રોધ થયો તે જીવની ક્રિયા (ચારિત્ર શુણ્ણની અવસ્થા) છે-બંને સ્વતંત્ર છે.

(૯૯) જીવ ધર્મકાર્ય ક્યારે કરે ?

ભાઈ, તું આત્મા છો, તારું લક્ષણ ચેતન્ય છે, તું અમૂર્ત છો, અને આ શરીર જડ છે, તે મૂર્ત છે, તારાથી જુદું છે. આત્મા પોતાની અવસ્થામાં કાર્ય કરી શકે પણ શરીરોદિ પરપદાર્થોની અવસ્થામાં આત્મા કાર્ય કરી શકે નહિ. આમ મમજીને જીવ જો પોતાના સ્વભાવમાં રહે તો તે વિકારી કાર્યનો કર્તા પણ થાય નહિ, પણ શુદ્ધપર્માયનો જ કર્તા થાય. શુદ્ધપર્માય એ જ ધર્મકાર્ય છે.

(૧૦૦) સ્વતંત્ર પરિણુમન

જડ અને ચેતન પદાર્થોનું પરિણુમન સ્વતંત્ર છે. જડ પદાર્થોને પરિણુમનમાં ચેતનશુણ્ણની જરૂર નથી, જડ પદાર્થોમાં ચેતનશુણ્ણ ન હોવા છતાં તેનું પરિણુમન તેના પોતાથી જ થાય છે, કેમકે પરિણુમનું તે દરેક વસ્તુનો સ્વભાવ છે.

(૧૦૧) જડ ચેતનનું ભેદજ્ઞાન અને તેનું કૃપા-વીતરાગતા

જિલ્લાડી ઉઠરને પકડે છે એમ બોલાય છે, હવે ત્યાં ખરે-ખર ભેદજ્ઞાનથી જોઈને જાણીએ. આત્મા અને તેનાં કાર્યો

જુદા છે, તેમાં જિજ્ઞાસીના આત્માએ તો હૃદયનું જ્ઞાન કયું છે અને સાથે સાથે તેને માનીને ખાવાનો અત્યવ તીવ્ર ગૃહિભાવ કયો છે, અને મોઢા દ્વારા ઉદ્ભવ પકડાવાની ક્રિયા જડ પદ્ધતિ ઠગોના સ્વતંત્ર ધરણે થતી છે નામ મર્ત્ય જડમેતનની સ્વતંત્રતા છે જડ-ચેતનના આવા બેદજ્ઞાનની સમજણનું કળ વીતરાગના છે સાચું મરણે તો પરથી અત્યવ ઉદ્ધામ થઈ ભય પરતું પોઈ એમ જોણે કે 'ખાણુ-પીણુ વગેરે બધી શરીરની ક્રિયા છે' અને અતઃથી તો તે પ્રત્યે જગપત્તુ ઉદાસી નતા થાય નહિ, તીવ્ર ગૃહિભાવ જ પોખ્યા કરે તો તેને યથાર્થપણે સ્વ-પરતુ બેદજ્ઞાન જ થયું નથી, તે માત્ર સ્વચ્છદ્ધ થોડા માત્રે વાતો કરે છે એ કે જડની ક્રિયા તો જડથી જ થાય છે, પરંતુ એ ખરેખર તે તાના આત્માને પરથી લિપ્ત બળુપો હોય તો તને પર દ્રવ્યોને ભોગવવા તરફ નિભાવ જ કેમ થાય છે ? એક તરફ જડથી લિપ્તપણાની વાતો જોવી અને પાછું જડની રૂચિમા એકાકારપણે વહીવળ વર્ત્યા કરવું-એ તો ચોક્કસો સ્વચ્છદ્ધ છે, પણ બેદજ્ઞાન નથી

(૧૦૨)

જ્ઞાનીઓ બેદજ્ઞાન કરાવે છે...

પ્રશ્ન-આણુ ઝીણ જ્ઞાન કરાવીને શું કરવું છે ?

ઉત્તર-તારો આત્મસ્વભાવ કેવો છે તે તને ઓળખાવવો છે જ્ઞાનીઓ સ્વયં આત્માને પરથી લિપ્તપણે અનુભવીને કહે છે કે હે ભાર્ગવ, તું આત્મા છો-ચૈતન્યસ્વરૂપ છો, જગતનું સ્વતંત્ર હૃદય તત્ત્વ છો, અને જડ શરીરના રજકણો પણ સ્વતંત્ર તત્ત્વો છે, તેની અવસ્થા તેની સ્વતંત્ર તાકાતથી તું તેનો કવો નથી તું તારી પર્માયમા જે જ્ઞાન તથા

કોધાદિ ભાવો કરે છે તે તને શરીર કગવતુ નથી. તુ જુદો અને પરમાણુ જુદા તારી શક્તિ જુદી અને પરમાણુની શક્તિ જુદી તારુ કામ જુદુ અને પરમાણુનું કામ જુદુ. આમ સર્વ પ્રકારે જડથી ભિન્નતા છે માટે તુ તારા ચૈતન્યસ્વભાવને જો, અને પરની ક્રિયા તારે આધીન નથી માટે તેનું ધણીપણુ છોડી દે 'હું આને લઉં ને આને મૂકું' એમ તુ અજ્ઞાનથી માની રહ્યો છે, પણ હરામ છે જો તારાથી કેઈ પરમા કેઈ ધાવ મેલ થતી હોય તો ! તારુ કાર્ય તો માત્ર જ્ઞાન કરવાનું છે, વિકાર કરવાનું કામ પણ અરેખર તારું નથી. માટે પરના કર્તાપણાની માન્યતા છોડ, પરમા મારુ મુખ છે એવી માન્યતા છોડ, વિકાર મારુ સ્વરૂપ છે એવી માન્યતા પણ છોડ અને પરથી તથા વિકારથી ભિન્ન માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ એવા તારા આત્માની ઝોળખાણુ કરીને તેની શ્રદ્ધા કર.

(૧૦૩)આત્મા પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપ હોવા છતાં તેની ભૂલ કેમ થઈ ?

પ્રશ્ન -આત્મા પોતે તો ચૈતન્યસ્વરૂપ, જડથી જુદો હોવા છતાં 'હું શરીરનો કર્તા છું અને વિકારનો કર્તા છું' એવી તેની ભૂલ કેમ થઈ ?

ઉત્તર -આ આત્માને અનાદિકાળથી ઈન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન છે, તે ઈન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન વડે અમૂર્તિ'ક ચૈતન્યસ્વરૂપ એવો પોતે તો પોતાને ભાનતો નથી પણ મૂર્તિ'ક એવું શરીર જ ભાસે છે અને તેથી-પોતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને નહિ જાણ્યું હોવાથી કેઈ અન્યને આપરૂપ માનીને તેમા અકબુદ્ધિ અવશ્ય ધારણુ કરે છે પોતેપોતાને પરથી જુદો ચૈતન્ય સ્વરૂપી

શુદ્ધાં છે, તેમા જિવાત્માના આત્માએ તો ઉદરનું જ્ઞાન કર્યું છે અને સાથે સાથે તેને માનીને ખાવાનો અત્યંત તીવ્ર ગૃહિભાવ થયો છે, અને મોઢા ઢાંગ ઉદર પકડાવાની ક્રિયા જડ પદ્ધતિના સ્વતંત્ર કારણે થઈ છે. આમ સર્વત્ર જડચેતનની સ્વતંત્રતા છે. જડ-ચેતનના આવા ભેદજ્ઞાનની સમજણનું કળાવીતરાગતા છે સાચું સમજે તો પરથી અત્યંત ઉદાસ થઈ જાય. પરંતુ દેહી જોન જોણે કે 'ખાવું-પીવું વગેરે બધી શરીરની ક્રિયા છે' અને અતઃપર તો તે પ્રત્યે જરાપણ ઉદાસીનતા થાય નહિ, તીવ્ર ગૃહિભાવ જ પોખ્યા કરે તો તેને યથાર્થપણે સ્વ-પરંતુ ભેદજ્ઞાન જ થયું નથી, તે માત્ર સ્વસ્થ પોષણ માટે વાતો કરે છે. જો કે જડની ક્રિયા તો જડથી જ થાય છે, પરંતુ જો ખરેખર તે તારા આત્માને પરથી ભિન્ન બાણ્યો હોય તો તને પર દ્રવ્યોને ભોગવવા તરફ અભિભાવ જ કેમ થાય છે ? જોકે તરફ જડથી ભિન્નપણાની વાતો કરવી અને પાછું જડની રુચિમા એકાકારપણે વલ્લીન વત્યો કરવું-એ તો ચોક્કસ સ્વસ્થ છે, પણ ભેદજ્ઞાન નથી

(૧૦૨)

જ્ઞાનીઓ ભેદજ્ઞાન કરાવે છે...

પ્રશ્ન-આવું બીણું જ્ઞાન કરાવીને શું કરવું છે ?

ઉત્તર-તારો આત્મસ્વભાવ કેવો છે તે તને જોજાણાવવો છે. જ્ઞાનીઓ સ્વયં આત્માને પરથી ભિન્નપણે અનુભવીને કહે કે હે ભાઈ, તું આત્મા છો-ચૈતન્યસ્વરૂપ છો, જગતનું સ્વતંત્ર છુટ્ટું તત્ત્વ છો, અને જડ ચીજોનાં રચકહો. પણ જગતના સ્વતંત્ર તત્ત્વો છે, તેની અવગ્યા તેની સ્વતંત્ર તાકાતથી થાય છે, તું તેનો કર્તા નથી. તું તારી પર્યાયમા જે જ્ઞાન વધા

કોધાદિ ભાવો કરે છે તે તને શરીર કરાવતું નથી. તું જુદો અને પરમાણુ જુદા. તારી શક્તિ જુદી અને પરમાણુની શક્તિ જુદી. તારું કામ જુદું અને પરમાણુનું કામ જુદું. આમ સર્વ પ્રકારે જડથી સિદ્ધતા છે માટે તું તારા ચૈતન્યસ્વભાવને જો, અને પરની ક્રિયા તારે આધીન નથી માટે તેનું ધણીપણું છોડી દે 'હું' અને 'હું' ને 'આને મૂકું' એમ તું અજ્ઞાનથી માની રહ્યો છો, પણ હરામ છે જો તારાથી કોઈ પરમાં કોઈ ઘાત-મેલ થતી હોય તો ! તારું કાર્ય તો માત્ર જ્ઞાન કરવાનું છે, વિકાર કરવાનું કામ પણ ખરેખર તારું નથી. મારે પરના કર્તાપણાની માન્યતા છોડ, પરમાં મારું સુખ છે એવી માન્યતા છોડ, વિકાર મારું સ્વરૂપ છે એવી માન્યતા પણ છોડ. અને પરથી તથા વિકારથી સિદ્ધ માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ એવા તારા આત્માની ઝોળખાણ કરીને તેની યદ્દા કર.

(૧૦૩) આત્મા પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપ હોવા છતાં તેની જુદા કેમ થઈ ?

પ્રશ્ન:-આત્મા પોતે તો ચૈતન્યસ્વરૂપ, જડથી જુદો હોવા છતાં 'હું' શરીરનો કર્તા છું અને વિકારનો કર્તા છું' એવી તેની જુદા કેમ થઈ ?

ઉત્તર:-આ આત્માને અનાદિકાળથી ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન છે, તે ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન વડે અમૂર્તિ'ક ચૈતન્યસ્વરૂપ એવો પોતે તો પોતાને ભાસતો નથી પણ મૂર્તિ'ક એવું શરીર જ ભાસે છે. અને તેથી-પોતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને નહિ બાંધ્યું હોવાથી 'કોઈ' અન્યને આપરૂપ માનીને તેમાં અહંબુદ્ધિ અવશ્ય ધારણ કરે છે. પોતેપોતાને પરથી જુદો ચૈતન્ય સ્વરૂપી

ન બાંધે. તેથી જડ શરીરમાં અને તે શરીરના લક્ષે યતા વિકારી બાવોમાં જ તે પોતાનું સ્વરૂપ માની રહ્યો છે. એ રીતે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનના અવલંબનને લીધે પોતાના આત્મસ્વરૂપનું અનુભવપૂર્ણ એ જ સર્વ બૂલનું મૂળ છે.

(૧૦૪) એ ભુલ કેમ ટળે ?

એ બૂલ ટાળવા માટે આત્માનું આયુસ્વરૂપ સમ્યક્જ્ઞાનવટે બળવું જોઈએ. માટે શ્રીગુરુદેવ કહે છે કે-તું ઇન્દ્રિયાધિષ્ઠિત જ્ઞાન હોયીને આત્માના આશયે સમ્યક્જ્ઞાનથી જો, તો આત્માનું સુધ્ધસ્વરૂપ તને જણાય. જડથી ભિન્ન આત્માનું સ્વરૂપ અને તેની ચિત્ત-અક્રિયા સમ્યક્જ્ઞાનથી જણાય, અને એ જગત્તાતાં જડની અને વિકારી ક્રિયાનું ધણીપણું છૂટીતાય. અંતર સ્વભાવ તરફ વળીને ધીરે ચડીને, અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી અંદર જોતો નથી, અને માત્ર ઇન્દ્રિયજ્ઞાનથી પર તરફ જ જોયા કરે છે. આત્મા કે આત્માના બાવો ઇન્દ્રિય-જ્ઞાનથી જગત્તાય તેવા નથી. જડ-ચેતનની લિપ્તતાનું ન્યાયીજ્ઞાન-આયુ જ્ઞાન પ્રગટ કરવું તે આત્માને આધીન છે, એ જોડજ્ઞાન કરવાની તાકાત અતીન્દ્રિય-જ્ઞાનમાં છે, ચેતન્ય સ્વભાવના જ આશયે તે જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ઇન્દ્રિયો તો જડ છે; તેના અવલંબને યતા ઇન્દ્રિય-જ્ઞાનમાં ન્યાય કરવાની અર્થોત્ત જડ-ચેતનનું જોડજ્ઞાન કરવાની તાકાત નથી.

વીર સં. ૨૪૭૧ પો. ૧૬ ૧

(૧૦૫) અધર્મદશા ને ધર્મદશા

જેટલો પર લક્ષે ભાવ થાય તે બધો વિકાર છે; -પછી તે ભાવ તીર્થકરની સ્તુતિનો હોય કે જીવની હિંસાનો હોય.

પણ બને પ્રકારના ભાવ પર લક્ષે થતા હોવાથી વિકાર છે અને એ વિકારને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું તે પોતાના ધર્મસ્વરૂપની હિંસા છે અને ધર્મસ્વરૂપની હિંસા એ જ જગતમા સૌથી મોટું પાપ છે જ્યાં ધર્મસ્વરૂપ આત્માનું ભાન ન હોય ત્યાં પરંતુ અને વિદ્યારત્ન સ્વામીત્વ હોય જ એટલે કે અધર્મ જ હોય અને જ્યાં ધર્મસ્વરૂપ આત્માનું ભાન હોય ત્યાં પરંતુ લક્ષે થતા કેટલેક શુભ અશુભભાવરૂપ અધર્મનું સ્વામીપણ હોય જ નહિ

(૧૦૬) વીતરાગભગવાન શેનું નિમિત્ત છે ?-વીતરાગ તાનું કે રાગનું ?

નવજ વીતરાગદેવ તે શુણ્મૂર્તિ છે, તેમનામા રાગાદિ દોષ જરાપણ નથી, તેમનો સ્વભાવ શરીર મન વાણીના અવલંબનથી ખાર અને રાગથી પણ ખાર શુદ્ધચૈતન્યરૂપ છે તેથી તેઓ તો અન્ય જીવોને શુણ્નું જ નિમિત્ત છે તેમનામા શુણ્ણ જ છે તેથી અન્ય જીવોને પણ તેઓ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ દર્શાવવામા જ નિમિત્ત છે, પણ અન્ય જીવોને રાગીસ્વરૂપ દર્શાવવામા તેઓ નિમિત્ત નથી કેમકે તેમનામા રાગ નથી -આ વાત ભગવાન તરફથી થઈ

હવે આ જીવ તરફથી લેતા પોતાની અપેક્ષાએ ભગવાન પર છે તેથી તેઓ આ જીવને રાગનું જ નિમિત્ત છે ભગવાન ઉપરનું લક્ષ તે પરવશ છે, પરંતુ લક્ષે તો રાગ જ થાય બે શુભરાગ કહે તો શુભનું નિમિત્ત કહેવાય છે અને અશુભ રાગ તરે તો અશુભરાગનું પણ નિમિત્ત કહેવાય છે

ભગવાન અપેક્ષાએ તો તેઓ વીતરાગતાનું જ નિમિત્ત છે, પણ વીતરાગતાનું (નિર્મળ પર્યાયનું) નિમિત્ત કયા જીવને

કહેવાય ? જ છવને પહેલા તો ભગવાનનું લક્ષ હોય પણ ભગવાનના લક્ષે જ ન અટકતા, તેમનું વક્ષ ઠોડીને પોતાના સ્વભાવનું લક્ષ કરીને વીતરાગીદષ્ટિ પ્રગટ કરે તે છવને માટે ભગવાન વીતરાગતાનું નિમિત્ત ઉપચારથી કહેવાય છે જે છવ ભગવાનનું લક્ષ ઠોડીને પોતે વીતરાગતા પ્રગટ કરે તેને માટે ભગવાનને ઉપચારથી નિમિત્ત કહેવાય, પરંતુ જે પોતામા વીતરાગીદષ્ટિ પ્રગટ કર નહિ અને ભગવાનના લક્ષે જ અટકી રહે તેને માટે ભગવાનને વીતરાગતાનું નિમિત્ત ઉપચારથી પણ કહેવાય નહિ તેને તો તે રાગનું જ નિમિત્ત છે

અથવા, ણીછ રીતે કહીએ તો ભગવાન નીકુ તો રાગનું જ નિમિત્ત છે અને પરપરા વીતરાગતાનું નિમિત્ત છે એ વર્ધ રીતે ?-તે સમજાવવામા આવે છે જ્યાં યુધી ભગવાન ઉપર લક્ષ હોય ત્યાં યુધી તો છવને રાગ જ વાય છે, તેથી ત્રીધી રીતે તો ભગવાન રાગનું નિમિત્ત છે પણ જ્યારે ભગવાનનું લક્ષ ઠોડીને સ્વભાવ તરફ દગીને અભ્યવર્થનાદિ વીતરાગીભાવ પ્રગટ કરે છે ત્યાર, પૂર્વે ભાવાન તરફ લક્ષ હતું તેનો ઉપચાર કરીને ભગવાનને તે વીતરાગભાવનું નિમિત્ત કહેવાય છે (૧૦૭) અજ્ઞાનીનો શ્રમ, તેનું કારણ, ને તે દાણ વાનો ઉપાય

છવ પોતે દેખે-જાણે છે, પરંતુ જેણે પોતે દેખે-જાણે છે તેણે માનતો નથી, પણ ભેગો પોતાની ડાહી માન્યતાને ભેગવે છે છવને અનાદિધી ઇન્દ્રિય-જ્ઞાન છે, તે જ્ઞાનદ્વારા આત્મા તો દેખાતો નથી પણ મૂર્તપદાર્થો દેખાય છે ઇન્દ્રિય જ્ઞાનથી એટલું જણાય છે કે 'આ હાથ આંધ્રો,' પણ ત્યાં

જીવ જીવી શ્રદ્ધાથી એમ માને છે કે આત્માએ હાથ ચલાવ્યો. હવે આત્મા તો તેને દેખાતો નથી, અને હાથ જ સ્વયં ચાલતો દેખાય છે, પણ અજ્ઞાની જીવ જીવુ માને છે આત્માના ચેતન્ય ભાવોને ઈન્દ્રિય દ્વારા ચતા જ્ઞાનથી દેખી શકતો નથી તેથી આત્મા અને શરીરની જુદી ક્રિયાઓ તે જીવ જાણતો નથી, પણ એકમેક માને છે જો સમ્યક્જ્ઞાનના અભ્યાસ વડે ચેતન અને જડને જુદા જુદા સ્વરૂપે યથાર્થ જોવાજો તો તેનો એ ભ્રમ ટળે.

(૧૦૮) જીવ શરીરને પોતાનું કેમ માને છે ?

પ્રશ્ન—આત્મા અનાદિથી શરીર ભેગો જ રહ્યો છે, શરીર વગર કોઈ વાર રહ્યો નથી, તે જાણે શરીર સાથે એકબાજુ માને છે—એ ખરું ?

ઉત્તર—આત્મા અનાદિથી શરીરથી જુદો ને જુદો જ રહ્યો છે, એક સેકન્ડ પણ શરીર ભેગો એકમેક થયો નથી સદાય જુદા જ છે, અજ્ઞાનદશામા પણ જીવ ને શરીર તો જુદાં જ છે, પણ અજ્ઞાની જીવ આત્માના ચેતન્યક્ષણજીને જોવાજોતો નથી તેથી શરીરને પોતાનું માને છે.

(૧૦૯) ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ અને ભવ

પ્રશ્ન—ક્ષાયક સમ્યક્ત્વમા કેટલા ભવ હોય ?

ઉત્તર—ક્ષાયક સમ્યક્ત્વમા એકેય ભવ ન હોય. કેમકે ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ તો શુદ્ધતા છે અને ભવનું કારણ તો વિકાર છે, જુલુ કાઈ ભવનું કારણ નથી (અહીં ‘જુલુ’ કહેતા ‘શુદ્ધ-પર્યાય’ સમજાવી)

૨૪-જેને કાચઠ સમ્યગ્ધર્મ પ્રગટ્યું હોય પણ હજી
અજિનન દેહ હોય તેવા જીવને કેટલા ભવ (વધારેમા
વધારે) હય ?

જિન - સમ્યગ્ધર્મ જીવને ચારિત્રના વિચારને કાળે
૧ ૧ ૨૧૨ માર ભવ (વર્તમાનભવ સહિત) વાય જે
૧૫ ૧૧ જે સમ્યગ્ધર્મ પ્રાપ્ત્યું હોય તે ભવ પછી નહીં કરતા
૧૫ જે ભવ ન હોય

આમા, સમ્યક્ત્વ તે ભવનું કારણ નથી પણ ચારિત્રનો
દોષ તે ભવનું કારણ છે એ સદ્ગુણને ગુણ દોષ વચ્ચેનું ને જ્ઞાન
પણ કરાડું

(૧૧૦) નેગમનયનો આરોપ કયારે લાગુ પડે ?

૨૪ ૩ જીવને વર્તમાનમા અથ વ્રતગ્રથો હોય અને
તે નશ્વર નૈમનનો પૂરાનો આરાધ કરવો-તે તો બરાબર
છે, આ તો નૈમનને જે આરાધ કર્યો છે તેના અશક્તી
જુજાત થઈ શકે પરંતુ જે જીવને વર્તમાનમા તે
નકરની જુજાત કોઈ પણ અથ ન થઈ હોય તેવા જીવમા
આમારો આરાધની સકાર કે નહિ ? કે જેને વર્તમાન
કાર અથે જુજાત થઈ હોય તેને જ નૈમનયનો આરોપ
કેવી શકે ?

ઉત્તર-૨૪ માનમા જ તે જીવનો અથ શુદ્ધ થયા વગર
નૈમનના તાડ પડી શકે નહિ પરંતુ વર્તમાનમા જ તે
કે ૧૩ અથ અજિનન નુકસાન હોય અને શ્રુતજ્ઞાનીના
વ્રતમા તે અશક્તો બ્યાવ આવી નય તો જ તેને નૈમનયનો

આરોપ લાગુ પડી શકે. જો તેનામાં કોઈ જ પ્રકારના અંશની શરુઆત ન થઈ હોય તો શ્રુતજ્ઞાનીને તેની ખબર શી રીતે પડે ? અને અશની શરુઆત તો થઈ હોય છતાં જો શ્રુતજ્ઞાનીને તે અંશનો ખ્યાલ ન આવે તો તે પૂરાનું અનુમાન કંઈ રીતે કરી શકે ? અને અશમાં પૂરાનો આરોપ પણ કંઈ રીતે આપી શકે ? નથ તો શ્રુતજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં પડે છે. માટે અશની શરુઆત થઈ હોય અને શ્રુતજ્ઞાનીના ખ્યાલમાં આવે, પછી તે અશમાં પૂરાનો આરોપ કરે તો ત્યાં નૈગમનય લાગુ પડ્યો કહેવાય.

તીર સ. ૨૪૭૧. પોપ વદ ૨

(૧૧૧)

પુરુષાર્થનું વલણ

જીવમાં પુરુષાર્થ નામનો ગુણ છે અને તે ગુણમાં ક્ષણે ક્ષણે કાર્ય થઈ રહ્યું છે એટલે જીવ ક્ષણે ક્ષણે પુરુષાર્થ તો કરે છે, પણ પોતાના શુદ્ધસ્વભાવની ગતિ અને જ્ઞાન નહિ હોવાથી વર્તમાનમાં પુરુષાર્થ પર તરફ દબે છે, સ્વભાવની રચિ અને જ્ઞાન કરીને તે પુરુષાર્થને સ્વભાવ તરફ વાળવાનો છે.

(૧૧૨)

પાપ, પુણ્ય, અને ધર્મ

સંસાર અપેક્ષાએ પાપ કરતા પુણ્યને સારુ કહેવાય, અને તેથી કોઈ વાર કોઈ જીવને પાપથી છોડાવવા માટે પુણ્ય કરવાનો ઉપદેશ જ્ઞાનીઓ પણ આપે, પરંતુ જો મા જ્ઞાનીઓ ધર્મ કદી ન મનાવે. ધર્મ અપેક્ષાએ તો પુણ્ય અને પાપ બંને બંધન જ કારણ હોવાથી સરખા જ છે, બંને પ્રકારના ભાવો વિકાર છે, આત્માના અવિદારી ધર્મથી વિરુદ્ધ આવે છે, તેથી બંને છોડવા એવ્ય છે,

(૧૧૩)

બંધનનું વધારે કારણ કોણુ !

પ્રશ્ન - પુણ્ય અને પાપ બંને બંધન જ કારણ છે, તો તેમાં બંધન વધારે કારણ કોણુ કહે ? - પુણ્ય કે પાપ ?

ઉત્તર - ખરેખર તો ' પુણ્ય-પાપ મારા ' એમ માનવું મથવા તો પુણ્ય સારા ને પાપ ખરાબ એમ તે બંનેમાં ભેદ માનવો તે માન્યતા જ સૌથી મોટું બંધનનું કારણ છે. પુણ્ય પાપ મારા એમ માનતો હોય તે જીવ શુભ કરે કે અશુભ કરે તેને તીવ્ર બંધન થયા જ કરે છે. મૂળ બંધન કારણ મિથ્યા શ્રદ્ધા છે તે ટાળી ગયા પછી જે પુણ્ય પાપના ભાવથી બંધન થાય તે તીવ્રબંધન થતું નથી અને તે દીર્ઘ સંસારનું કારણ નવી દૃષ્ટિમાં તેનું સ્વામીપણ જાણીને હોતું નથી. શુભાશુભ પરિણામનું સ્વામીત્વ તે મિથ્યાદર્શન છે.

નિશ્ચયથી શુભ અશુભ બંને સમાનપણે બંધન જ કારણ છે, પરંતુ જ્યારે શુભ અશુભ ભાવ સ્થિત નિર્વિઠ પદશામાં સ્થિત ન રહી શકાય ત્યારે પાપભાવેને છોડીને પુણ્યભાવમાં જાનીઓ જોડાય છે કેમકે પુણ્યભાવમાં મહાકાવ્ય છે અને પાપ ભાવમાં તીવ્ર કષાય છે. પુણ્ય તે સંસારમાં શુભ તિવ્ર કારણ છે અને પાપ તો દુર્ગતિનું પ્રણુ છે. એથી વ્યવહારથી પુણ્યને મહાબંધન અને પાપને તીવ્ર બંધન કારણ કહેવાય પણ જેને પુણ્યની રચિ છે તેને તો પુણ્ય કે પાપ બંને વખતે મિથ્યાત્વનું અનંત બંધન વાય છે.

(૧૧૪)

આત્મા તરફ પ્રેમ ક્યારે જાગે ?

જીવે અનાદિથી આત્મસ્વભાવ શુ તે જ્યાંવમાં જ લીધું નથી તેથી તેને જડ સરીરનો અને વિકારનો પ્રેમ છે પણ

આત્માનો પ્રેમ નથી. એક વાર પણ જો યથાર્થ ઉલ્લાસથી આત્મસ્વભાવ પ્રત્યે પ્રેમ જાગે તો અલ્પકાળે મુક્તદશા થાય.

પ્રશ્ન:-આત્મા તરફ પ્રેમ ક્યારે જાગે !

ઉત્તર:-આત્માની ઓળખાણ કરે ત્યારે જ તેના તરફ સાચો પ્રેમ જાગે. વસ્તુના સ્વરૂપને ઓળખ્યા વગર તેનો મહિમા આવે નહિ અને તેના તરફ પ્રેમ થાય નહિ. જેમ લૌકિકમાં કોઈ સખધી માણસ પરદેશમાં હંમેશા સાચો મળતો હોય, પણ તે કોણ છે-એની જ્યાં સુધી પોતાને ઓળખાણ ન હોય ત્યાંસુધી તેના પ્રત્યે પ્રેમ ન આવે. પરંતુ જ્યારે તેની ઓળખાણ થાય અને ખબર પડે કે તે તો મારા જ ગામનો છે અને મારાજ કુટુંબનો છે, એમ ઓળખાણ થતાં જ તેના તરફ પ્રેમ જાગ્યાં વગર રહે નહિ. પહેલાં પણ તે જ માણસ હતો અને અત્યારે પણ તે જ છે, છતાં પહેલાં પોતાને ઓળખાણ નહિ હોવાથી પ્રેમ ન હતો અને હવે ઓળખાણ થતાં પ્રેમ થયો છે. તેવી રીતે આ જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા સદાય પોતા પાસે જ છે, ક્ષણે ક્ષણે જાણવાનું કામ કરે છે પણ પોતે પોતાના સ્વભાવને ઓળખતો નથી તેથી તેને પોતાના આત્મસ્વભાવ પ્રત્યે ઉલ્લાસ અને પ્રેમ જાગતો નથી. આત્મા તો સદાય પોતા પાસે જ છે, પોતે જ આત્મા છે, પણ પોતાને પોતાના આત્મસ્વરૂપની સાચી ઓળખાણ નથી અને તેને અન્યરૂપે (વિકારરૂપે કે જડ રૂપે) માની રહ્યો છે તેથી સ્વભાવનો સાચો પ્રેમ જાગતો નથી. પણ જો આત્માની સાચી ઓળખાણ કરે તો તેને ખબર પડે કે અરે, આ આત્મા તો વિકારી નહિ, જડ નહિ પણ તેનાથી જુદો

ચેતન્યસ્વરૂપ છે અને એ જ હું છું એજ મારું સ્વરૂપ છે, એવું જ્ઞાન થતા આત્મા પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રમ લગે છે પહેલાં પણ આત્માનો સ્વભાવ તો એજ હતો અને અત્યારે પણ એ જ આત્મા છે, પણ પહેલાં પોતાના સ્વભાવની પોતાને ઓળખાણ નહિ હોવાથી આત્મા પ્રત્યે ભક્તિ-પ્રેમ લગતો ન હતો અને હવે સાચી ઓળખાણ થઈ તેથી તેના પ્રત્યે સાચી ભક્તિ અને પ્રેમ જાગે છે એટલે સાચી ઓળખ છુ વગર સાચી ભક્તિ કે પ્રેમ (મહિમા, સ્તુતિ, આદર) હોઈ શકે નહિ.

(૫૧૫) જેને વિકારનો પ્રેમ છે તેને સ્વભાવનો અનાદર છે

જિજ્ઞાસુ જ્ઞાતાસ્વરૂપ હું છું એમ એ ન જાણ્યું અને સ્વભાવને ભૂલીને વિકારનો પ્રેમ કર્યો તો પછી તે જીવ તીર્થ કરે જગવાનની ભક્તિના નામે જમે તેવા શુભલાભ ઠરે કે લાખો રૂપિયા ઢાનમા ખરચે છતાં તેનાથી આત્માને વર્મનો કાઢી જાન ન થાય, પરંતુ જીવદેહ તે રાગથી આત્માને લાલ માને તેથી તીર્થ અતરાય કર્મ જાણીને મૂઠ થઈને ચોરાશીના અવતારમા ચત્રજવાનો છે પુણ્ય પાપ ગમે તેવા કરે અને તેનાથી આત્માને કિંચિત્ લાભ માને તે જીવને આત્માના સ્વભાવનો પ્રેમ નથી પણ વિકારનો પ્રેમ છે પુણ્યભાવથી કર્મ તો થતો નથી પણ તેનાથીયે સાત કે આઠ પ્રકારના કર્મો બધા છે, અને તે લાવથી આત્માની શુદ્ધિનો ધાત થાય છે. ગમે તેવા શુભાશુભ વિકારલાભ ઠરે તોપણ તેના રૂળમા ચોરાશીના જ અવતાર છે, અને આત્મસ્વભાવની ઓળખાણ તે ચોરાશીના અવતારનો નાશ કરીને સિદ્ધશાની પ્રાપ્તિનું ધારણ છે સ્વભાવમા ભવ ન હોય અને

વિભાવમાં જવનો અંત ન હોય. કોઈ પણ જાતના બંધભાવથી આત્માનો ચુલુની વૃદ્ધિ નથી પણ તુલકશાન જ છે. જ્યાં વિહારનો સત્કાર છે ત્યાં નિર્વિકાર સ્વરૂપનો અનાદર છે.

(૧૧૬)

પુરુષાર્થતું સ્વાધીનપણું

પોતાના સ્વભાવતું કાર્ય કરવામાં વર્તમાન પુરુષાર્થ જ કાર્યકારી છે, સ્વભાવના કાર્યમાં કમોતું કાંઈ આલે નહિ. અને પર વસ્તુના સંયોગ-વિયોગમાં આત્માનો પુરુષાર્થ કાંઈ કરી શકે નહિ, ત્યાં તો પૂર્વ કર્મના નિમિત્તથી તેની લાયકાત અનુસાર જ સંયોગ-વિયોગ થાય છે. આથી પરથી બુદ્ધ પોતાના સ્વભાવને જાણીને તેમાં સ્થિરતાના પુરુષાર્થથી જીવ પોતાની સંપૂર્ણ શુદ્ધ મોક્ષદશા પ્રગટ કરી શકે છે, તે માટે તેને કોઈ કર્મ ઉપર જોવાતું નથી.

(૧૧૭) તીર્થ કરોને જે મદદગાર માને છે તે તીર્થ-
કરોનો અનાદર કરે છે

તીર્થ કરો તો કહે છે કે-હે છત્તા! તું તારી શક્તિથી સ્વાધીન સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર છો; અમારા આશ્રયની તારે જરૂર નથી અને અમે તારું કાંઈ કરી શકતા નથી. એમ એમ તો તારી સ્વતંત્રતાનો ઠંડેરો જાહેર કર્યો છે, છતાં તું તારી સ્વાધીનતાને ન માનતાં અમને મદદગાર માને અગર તો અમારા ઉપરનો જે રાગ થાય તેનાથી લાભ માને, તો તું અમારા કથનને નહિ માનનારો-અમારો વિરોધી છો, તે અમને આશ્રય નથી અને અમારા કથનને પણ તે માન્યું નથી.

(૧૧૮) જીવના ગુણોમાં 'ચેતન' અને 'જડ' એવા બે પ્રકાર

આત્મામાં અનંત ગુણો છે તેમાં જ્ઞાન સિવાયના બીજા સુખ વગેરે ગુણો સ્વપરને જાણતા નથી એ અપેક્ષાએ તેમને 'જડ' કહી શકાય. પરંતુ તે ગુણો પણ જીવમાં અલેક્ષ્ય રૂપે હોવાથી તેઓ જીવ છે, - 'અજીવ' નથી. અને અજીવ દ્રવ્યમાં રહેલા નથી. ઠંઠા, શરીર વગેરે પદાર્થો તો જાણતા નથી અને તેઓ જીવના સ્વભાવમાં પણ નથી તેથી તે તો જડ અને અજીવ છે, વિકારીભાવે પણ કાંઈ જાણતાં નથી અને તેઓ જીવના સ્વભાવમાં નથી તેથી તેને પણ જડ અને અજીવ કહેવાય છે. પરંતુ જ્ઞાન સિવાય બીજા સુખ વગેરે ગુણો જો કે તેઓ જાણવાનું કાર્ય કરતા નથી તો પણ તેઓ છે તો જીવના સ્વભાવમાં જ, તેથી તે ગુણોને કદચિત્ત જડ કહી શકાય છે પણ તેઓ અજીવ દ્રવ્ય કે તેના ગુણ નથી. જ્ઞાન સિવાયના બીજા ગુણોને જડ કહેવાથી એન ન સમજવું કે તેઓ જીવની બહાર છે અથવા તો રૂપી છે, અહીં તો તે ગુણોમાં જાણપાત્ર નથી એટલી જ અપેક્ષાએ તેને જડ કહ્યા છે, તેઓ તો અરૂપી, અને જીવના જ સ્વભાવમાં રહેલા છે. આમાં જીવનો અનેકાંત સ્વભાવ જોવાખાઓ છે.

વીર ન. ૨૪૭૧ પો. ૫ વ. ૩

(૧૧૯) આત્માની ભાવના કે આત્માનું ધ્યાન કયારે થઈ શકે ?

સ્વભાવનું પરિણમન સ્વભાવની ભાવનાને આધીન છે, પણ સ્વભાવની ભાવના કયારે કરી શકે ? પહેલાં જેવો સ્વભાવ છે

તેનો જાણે તો તેનો મહિમા લાવીને ભાવના કરે પણ જાણ્યા
વગર ભાવના કોની કરે ? જેમ કાઈ કહે કે પાડાનું ધ્યાન
કરો અથવા તો અમેરિકાદેશનું ચિંતવન કરો પરંતુ જેણે
કહી પાડો જોયો જ ન હોય અને અમેરિકાદેશનું કાઈ જ્ઞાન
જ ન કર્યું હોય તે જીવ તેનું ધ્યાન કે ચિંતવન કેવી રીતે
કરે ? તેમ જેણે સત્સમાગમે આત્મ સ્વભાવ જાણ્યો જ નથી
તે આત્માની ભાવના કે આત્માનું ધ્યાન કયાથી કરી શકે ?
પહેલા જિજ્ઞાસુ થઈ, સત્સમાગમ કરીને પોતાના પૂરા સ્વભાવને
જાણે, તો પછી પુરુષાર્થ વડે તે પૂરા સ્વભાવની ભાવના કરીને
પર્યાયમા જ કાર્ય લાવવા માગે તો લાવી શકે છે પણ જ્યા
સુધી સ્વભાવને અને વિકારને સિત્ત સિત્ત સ્વરૂપે જોગખ્યા ન
હોય ત્યા સુધી સ્વભાવને બદલે વિકારમા જ તન્મય થઈને
તેની ભાવના કરે, પણ જ્યાં સ્વભાવને અને વિકારને
પ્રજ્ઞાબીજીવડે (અભ્યજ્ઞાનવડે અર્થાત્ ભેદજ્ઞાનવડે) જુદા જુદા
સ્વરૂપે જોગખે ત્યારે જીવ સ્વભાવની જ ભાવના કરે, પણ
વિકારની ભાવના કહી ન કરે અને જેવી ભાવના તેણે પરિણમન-
એ ન્યાયે તે જીવને સ્વભાવની ભાવના હોવાથી ક્ષણે ક્ષણે
શુદ્ધતા વધતી જાય છે અને વિકારની ભાવના નહિ હોવાથી
વિકાર ક્ષણે ક્ષણે ટળતો જાય છે

(૧૨૦)

કેવળજ્ઞાન કેમ અટકયું છે ?

પ્રથમ આરો કે ભરતક્ષેત્ર તારા કેવળજ્ઞાનને રોકતા નથી,
તેમજ ચોથો આરો કે મહાવિદેહક્ષેત્ર તને કેવળજ્ઞાન આપવા
નમર્યા નથી તારા પુરુષાર્થની કન્યાશથી જ તારું કેવળજ્ઞાન
અટકયું છે અને તારો પૂરો પુરુષાર્થ જ તને કેવળજ્ઞાન

આપવા સમર્થ છે કેવળજ્ઞાન કોઈ સયોગોમાંથી પ્રગટતું નથી પણ તારા સ્વરૂપમાંથી જ પ્રગટે છે અને તારું સ્વરૂપ ત્રિકાળ તાત્કાલિક પાને પરિપૂર્ણ છે, તેથી પૂરા સ્વરૂપની ભાવનાનો પૂરો પુરપાથ પ્રગટ કરીને ગમે તે મયોગમાં તું કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી શકે છે. વર્તમાનમાં તારી ભાવના અને પુરુષાર્થની અપૂરાશને કારણે જ તારું કેવળજ્ઞાન અટક્યું છે, નહિ કે મયોગોના કાળે માટે મયોગોત્તર લક્ષ્ય છોડીને તારા સ્વભાવની ભાવના અને પુરુષાર્થની વૃદ્ધિ કર.

વીર સ. ૨૨૪૭. પોષ વદ ૯

(૧૨૧)

સમ્યગ્જ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાન

જીવને જ્ઞાનનો ઉઘાડ તો છે, પણ તે જ્ઞાનને પ્રયોજન ભૂત તત્ત્વમાં લગાડવાને બદલે અપ્રયોજનભૂત તત્ત્વમાં લગાડે છે. સર્પને સર્પ તરીકે બાંહે તથા દોરીને દોરી તરીકે બાંહે આથવા તો સ્વર્ગ-નરકાદિનું જ્ઞાન કરે તેથી કાઈ સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય નહિ જે પ્રયોજન ભૂત એવા પોતાના આત્મસ્વભાવને ન બાંહે તો તે જીવનું બધું જ્ઞાન મિથ્યા જ છે, તે જીવ દોરીને દોરી તરીકે બાંહે તો પણ તેનું તે જ્ઞાન મિથ્યા જ છે જે જ્ઞાન મોક્ષના કારણભૂત ન થાય તે જ્ઞાન મિથ્યા છે અને જે જ્ઞાન મોક્ષના કાળુરૂપ થાય તે જ્ઞાન સમ્યક્ છે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને સ્વ-પરતુ લેહજ્ઞાન હોય છે, તેઓ કદાચ દોરીને સર્પ તરીકે બાંહે તો તે વખતે પણ તેમનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન જ છે અપ્રયોજનભૂત પદાર્થોનું વિપરીતજ્ઞાન પણ સ્વતત્ત્વની ઓળખાણને નુકસાન કરતું નથી જે જીવે પ્રયોજનભૂત સ્વતત્ત્વને બાંધે છે તેને રાગ વખતે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. અવગુણ થાય

છતાં જ્ઞાની એમ જાણે છે કે આ અવશુષ્ક છે, તે મારું સ્વરૂપ નથી. એ રીતે, અવશુષ્ક વખતે પણ જ્ઞાનીને શુષ્ક સ્વભાવમાં હાથી ખતવણી ન હોવાથી—સ્વ-પર લેહજ્ઞાન વર્તાતું હોવાથી તેનું સર્વ જ્ઞાન સમ્યક્ છે. અજ્ઞાનીને પુણ્યનો વિકલ્પ આવે. ત્યારે એમ જાણે છે કે ‘આ પુણ્યભાવ છે, તે મારો સ્વભાવ છે અર્થાત્ આ પુણ્યભાવ અને આત્મા એકમેકરૂપ છે, અને એ પુણ્યભાવથી આત્માને લાભ થયે—કન્યાણુ થયે.’ એ રીતે, તેને લેહજ્ઞાન નહિ રહેતું હોવાથી તેનું સર્વ જ્ઞાન મિથ્યા છે. યથાર્થ જ્ઞાનનું પ્રયોજન સ્વરૂપનો લાભ થવો તે છે. યથાર્થ જ્ઞાનનું જે કાર્ય થવું જોઈએ તે મિથ્ય-દષ્ટિ જીવમાં દેખાતું નથી, તેથી કાર્યના અભાવમાં કારણનો પણ અભાવ છે.

(૧૨૨) મિથ્યા જ્ઞાનનું કારણ શું? અને તેમાં નિમિત્ત કોણુ? જ્ઞાનાવરણુ કે મોહનીય?

પ્રયોજનમૂલક જીવાદિ તત્ત્વોને યથાર્થ જાણવા તે સમ્યક્જ્ઞાન છે અને તેને અયથાર્થ જાણવા તે મિથ્યા જ્ઞાન છે. મોહભાવને લીધે જીવને મિથ્યા ભાવ થાય છે, પણ સમ્યક્ભાવ યતો નથી, અથવા પોતાના જ્ઞાનને સ્વભાવ સન્મુખ ન કરતાં પરસન્મુખ કરે છે તેથી જ જીવના જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે. જેમ વિવના સંયોગથી લોજનને પણ વિષરૂપ કહેવામાં આવે છે તેમ મિથ્યાત્વના સંબંધથી જ્ઞાનને પણ મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે. જો એકલા જ્ઞાનશુષ્કને જુદો પાડીને—મિથ્યાદર્શનની અપેક્ષા લીધા વગર કહેવામાં આવે તો જ્ઞાનમાં માત્ર હીનરૂપ પરિણમન થાય છે; તે જ્ઞાન પોતાને જાણવા તરફ વળતું નથી તેથી તેને કુજ્ઞાન અથવા મિથ્યાજ્ઞાન પણ કહેવાય છે.

અપ્રયોજનમૂલ તત્ત્વોને જાણવા-ન જાણવામા જ્ઞાનાવસ્થા કર્મનું નિમિત્ત છે, અને પ્રયોજનમૂલ તત્ત્વને જાણવાની શક્તિ જ પર્યાયમા ન હોય ત્યાં તે જનસી જીવોને જ્ઞાનાવસ્થા તેમજ દર્શનમોહ જાનેનું નિમિત્ત છે, અને સસી જીવોને પ્રયોજનમૂલ તત્ત્વોને જાણવાની શક્તિ (દ્વયોપશમ) તો પર્યાયમા લગ્નરૂપે હોય પરંતુ જીવ પ્રયોજનમૂલ તત્ત્વોને ન જાણે તો તેને મિથ્યાત્વનો ઉદય નિમિત્તરૂપ સમજવો. તેથી મિથ્યાજ્ઞાનમા નિમિત્તરૂપ જ્ઞાનાવસ્થા નથી, પણ મિથ્યાત્વમોહ-જનિત ભાવ જ તેમા નિમિત્તરૂપ છે.

જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન કે સમ્યક્જ્ઞાન કહેવામા જ્ઞાનાવસ્થા ઠારણમૂલ નથી કેમ કે જ્ઞાનાવસ્થાનો ઉદય તો મિથ્યાદૃષ્ટિ તેમજ સમ્યક્દૃષ્ટિ જાનેને હોય છે, તેથી જો જ્ઞાનાવસ્થાના ઉદયને મિથ્યાજ્ઞાનનું નિમિત્તમારવ માનવામા જાય તો તે જાનેને મિથ્યાજ્ઞાન માનવું પડે પરંતુ જ્ઞાનાવસ્થાનો ઉદય હોવા છતાં સમ્યક્દૃષ્ટિને મિથ્યાજ્ઞાન હોતું નથી, માટે જ્ઞાનાવસ્થાનો ઉદય તે મિથ્યાજ્ઞાનનું નિમિત્ત કારણ નથી તેમજ જ્ઞાનાવસ્થાનો દ્વયોપશમ તે સમ્યક્જ્ઞાનનું કારણ નથી કેમકે સમ્યક્દૃષ્ટિ તેમજ મિથ્યાદૃષ્ટિ જાનેને જ્ઞાનનો દ્વયોપશમ હોવા છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિને સમ્યક્જ્ઞાન હોતું નથી માટે અહીં એમ જાણવું કે અપ્રયોજનમૂલ સર્વ વસ્તુઓને જ્ઞાન ન થવામા તો જ્ઞાનાવસ્થાકર્મ નિમિત્ત ઠારણ છે પરંતુ પ્રયોજનમૂલ તત્ત્વોને ન જાણવામા તો મિથ્યાત્વકર્મ નિમિત્તરૂપ છે.

સસી જીવોને પ્રયોજનમૂલ જીવાદિ તત્ત્વોને જાણવાની તેમજ અપ્રયોજનમૂલ અન્ય પદાર્થોને યથાર્થ જાણવાની શક્તિ

એટલે ક્ષયોપશમ હોય, છતાં તે પ્રયોજનભૂત સ્વતત્ત્વને જાણવામા તો ન રોકાય અને અન્ય અપ્રયોજનભૂત પદાર્થોને જાણવામા જ રોકાય તો તેમા જ્ઞાનનો દોષ જ ઉપાદાન કારણરૂપ છે. જો પ્રયોજનભૂત સ્વતત્ત્વને જાણે તો તેનું જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન થઈ જાય, પણ પ્રયોજનભૂત સ્વતત્ત્વને નથી જાણતો તેથી જ તેનું જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન છે.

પ્રયોજનભૂત તત્ત્વને ન જાણવામા જ્ઞાનાવરણીયનું નિમિત્ત નથી પણ મોહનું નિમિત્ત છે. જાણવાની શક્તિ તો જ્ઞાનમા છે તેથી જ્ઞાનાવરણનો ઉદય નિમિત્ત કારણ નથી પરંતુ જાણવાની શક્તિ હોવા છતાં તે વડે પ્રયોજનભૂત તત્ત્વને જાણવાનું લક્ષ નથી કરતો, પણ અપ્રયોજનભૂતને જ જાણવાનું લક્ષ કરે છે, ત્યાં જ્ઞાનસામર્થ્ય હોવા છતાં ઊંધી માન્યતા (અથવા પ્રયોજનભૂત સ્વતત્ત્વની અસ્તિ) ને કારણે અપ્રયોજનભૂતને જ જાણવામા રોકાય છે. જો રીતે પ્રયોજનભૂતને ન જાણે તેમા મોહનીયનું નિમિત્તકારણ છે અહીં ખરેખર તો જ્ઞાનદશા પોતે સ્વસ્વભાવ તરફ વળીને એકાકાર ન થઈ તેથી જ તેને મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાયુ છે—એટલે તેમા ઉપાદાન કારણરૂપ તો તે જ્ઞાનદશા પોતે જ છે તે સમયની તે જ્ઞાનદશાની અશુદ્ધતાની લાયકાતને લીધે તે મિથ્યાજ્ઞાન થયુ છે, અને મોહનીય કર્મ અથવા તો ઊંધી શ્રદ્ધા તે તેનું નિમિત્તકારણ છે. એક શુભના કારણે ખીલ્લ શુભમા કાંઈ થાય એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે એટલે કે નિમિત્તથી કથન છે, ખરેખર દરેકે દરેક શુભની સ્વતંત્ર લાયકાત અનુસાર તેની પર્યાય થાય છે.

(૧૨૩) જોમખમારો, ને તેનાથી બચવાનો ઉપાય

અજ્ઞાની જીવ, જગતમા કયા જોમખ પડ્યો અને કયા દેશનો
 થયો બગલો ભસ્મીભૂત થયો—એને તો હોશધી બંધવાની દર
 કાર કરે છે, પરંતુ અનત ગુણરૂપી જંગલોથી ભરેલા પોતાના
 આત્મ પ્રદેશમા ક્ષણે ક્ષણે જીધી માન્યતારૂપી લય કર જોમખ
 પોતે ફેરી રહ્યો છે અને આત્માની અનતી શક્તિનો ઘાત
 ઠરી રહ્યો છે તેને તો જોવાની દરકાર કરતો નથી, અને એ
 જોમખમારાવી બચવા તો પ્રયત્ન કરતો નથી હે જીવ ! બહાર
 રમા જોખ પડે તેણે ગુકશાન તારા આત્માને કાઢી નથી પણ
 તારા આત્મામા જીધી માન્યતારૂપી જોખથી તારી જ્ઞાનશક્તિ
 હણાય છે તેણે જ તને ગુકશાન છે, એનાથી બચવા તું માની
 શ્રદ્ધાનો પ્રયત્ન કર તારી અતર ચેતન્ય ગૂંધાનો આશ્રય કર
 તો તેમા કોઈ જોખ લાગી શકે નહિ જગતમા જડ ઉપર
 જોમખમારા થાય તેનાથી તો બચવાનો પ્રયત્ન (લાવ) કરે છે
 પરંતુ પોતાના આત્માની સાચી જોખખાણના અભાવે ગુણસ્વરૂપ
 ઉપર જોખ પડી ગયા છે અને ક્ષણે ક્ષણે ગુણની શક્તિ ઘટતી
 જાય છે તેની તો સજાબ કર બહારના જોખથી બચવાનો
 તારો પ્રયાસ તો નિષ્ફળ છે, બહારના જોખથી બચી જવાનું
 થઈ જાય તોપણ તેનાથી તારા આત્માને કિંચિત્ લાભ નથી
 અતરમા જીધી માન્યતા રૂપી જોખથી બચવું તે જ સાચું
 આત્મક યાજ્ઞ છે

જગતના ઘણા જીવોને આત્મકયાજ્ઞની દરકાર જ નથી
 માત્ર દેહદૃષ્ટિ જ હોવાથી બહારના જોખથી અને પ્રતિદૂષણતાવી
 બચવા પ્રયત્ન કરે છે અને તે માટે વનખા મારે છે, પરંતુ

અંતરમાં સમ્યગ્દર્શનના અભાવે મિથ્યાત્વનો જોખમારો થઈ રહ્યો છે અને તેને લીધે અનંત કાળથી અનંત ભવથી અપાર દુઃખ લોગવી રહ્યાં છે અને એ મિથ્યાત્વને લીધે ભવિષ્યમાં પણ અનંત દુઃખ લોગવવું પડશે-એનાથી બચવા માટે તો વીરજી જીવો જ સત્સમાગમે પ્રયત્ન કરે છે; 'હું' આત્મા કોણ અને મારું શું થશે, મારું સુખ કેમ પ્રગટે, અનંત અનંત કાળથી દુઃખી થઈને રહ્યો છું તેનાથી બિગરવાનો ઉપાય શું હશે એવી ધગશ-ભાગીને જ્યાં સુધી પોતાની દરકાર ન થાય ત્યાં સુધી, પરલક્ષે જીવને જ્ઞાનનો જેટલો ઉઘાડ હોય તે અપ્રયોજનભૂત પ્રદાર્યને જ બાણુવામાં અટકી રહે છે પરંતુ પ્રયોજનભૂત આત્મસ્વભાવને બાણુવાનો પ્રયત્ન-અભ્યાસ કરતો નથી અને તેથી તેનું અજ્ઞાન અને દુઃખ રહ્યા જ કરે છે; માટે સીધી, પહેલાં, અપ્રયોજનભૂત પરદ્રવ્યોને બંધન રાખી છોડી દીધને, પોતાના પરમ આત્મતત્ત્વને બંધન રાખી દેવી જોઈએ; એ જ કલ્યાણનો માર્ગ છે.

(૧૨૪)

પરંતુ જ અનેકાંતસ્વભાવવાળી છે, એકાંતસ્વભાવવાળીરૂપ થાય છે. પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાન વગર બાણી શકાય તેટલું ત્યાં અર્થાત્ જ્ઞાનને આત્મસ્વભાવ તરફ ઢાળીને એકાંતસ્વભાવ હોય તો તે જોઈએ એવતાણુ કરીશ તો તારું જીવન અંશનો કે પરંતુનું સ્વરૂપ તો જેમ છે એવું જોઈએ નથી, પણ એકાંત પરમ આત્મતત્ત્વ સાધારણ

વીર ક. ગ્રં. નં. ૧૦ માંસુધી અનેકાંતસ્વભાવ ચારિત્રની

અનેકાંતસ્વભાવવાળીરૂપ થાય છે. પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાન વગર બાણી શકાય તેટલું ત્યાં અર્થાત્ જ્ઞાનને આત્મસ્વભાવ તરફ ઢાળીને એકાંતસ્વભાવ હોય તો તે જોઈએ એવતાણુ કરીશ તો તારું જીવન અંશનો કે પરંતુનું સ્વરૂપ તો જેમ છે એવું જોઈએ નથી, પણ એકાંત પરમ આત્મતત્ત્વ સાધારણ

જ સિદ્ધ કરનારુ વીતરાગી-વિજ્ઞાન છે માટે તારો આગ્રહ છો
 ટીને વસ્તુસ્વભાવ પાસે નથી જા, ઠરી જા જ્યા વસ્તુ જ સ્વય
 પોતાના સ્વરૂપનો પોષાર કરે છે ત્યા કોઈનો આગ્રહ ચાલે
 તેમ નથી

પ્રજ્ઞાકાળ પ્રજ્ઞાલોકના પદાર્થોનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું જ
 સર્વસદેવ પોતાના વીતરાગી કેવળજ્ઞાનવડે એક સમયમા જાણે
 છે, અને જેવું જાણે છે તેવું જ દિવ્ય વાણીદ્વારા કહેવાય છે,
 એમા તારી કલ્પનાથી જો કાઈ પણ ખેચતાણુ કરીશ તો
 એકેય સત્ય ન્યાય સમજાયો નહિ, ભિવદુ તારા અજ્ઞાનની
 પુષ્ટિ થશે અનાદિથી જીવ અનેકાન્તમાર્ગ જ સમજાયો નથી,
 અનેકાતના નામે પણ એકાત માન્યતાઓનું જ સેવન થયું
 છે નિશ્ચયથી આમ છે, ને વ્યવહારથી તેમ છે-એમ શાસ્ત્રની
 વાતો કરીને એમ માની ખેસે કે આપણે અનેકાતના જાણનાર
 છીએ પણ માન શાસ્ત્રનું બાજુપાડું તે અનેકાતમાર્ગ નથી,
 પરંતુ રાગ, ભગભેદ વગેરે સર્વ વ્યવહાર પક્ષનો નિષેધ
 કરીને પરમાર્થ આત્મસ્વભાવ તરફ ઢળીને ત્યા જે જ્ઞાન
 અભેદ થાય છે-એ જ અનેકાત છે, અને એ જ પ્રમાણુ છે
 વ્યવહાર અને નિશ્ચયની વાત તો શાસ્ત્રજ્ઞાનથી જાણે પરંતુ
 જો વ્યવહારનો નિષેધ કરીને નિશ્ચયસ્વભાવમા ન પરિણમે
 તો સમ્યજ્ઞાન થાય નહિ અને અનાદિનો જે એકાત પક્ષ છે
 તે ટળે નહિ

(૧૨૫)

સૂતા ભાવ

કેવળજ્ઞાનમા છ એ દ્રવ્યો જણાય છે, પરંતુ જ્ઞાન કાઈ
 તે દ્રવ્યોરૂપે થઈ જતું નથી, જ્ઞાન તો તેનાની સ્વભાવ જીવું જ

રહે છે. જેમ કચરો વગેરે ગંદી વસ્તુને બાણુતાં આંખ કાંઈ ગંદી થઈ જતી નથી અથવા તો અગ્નિને બાણુતાં આંખ કાંઈ સ્વચ્છ જતી નથી, તેમ જેય પદાર્થોને બાણુતાં જ્ઞાન કાંઈ તે પદાર્થોરૂપે થઈ જતું નથી, જ્ઞાન તો જ્ઞાનરૂપ જ રહે છે. જે આવું સમજે છે તે જેય-જ્ઞાયક ભાવનું લેહજ્ઞાન કરીને પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમા એકાગ્ર થાય છે, પણ જેને આવું લેહજ્ઞાન નથી તે જીવ જ્ઞાતાભાવને ભૂલીને પર પદાર્થોમાં એકત્વબુદ્ધિ કરે છે અને તેને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માને છે, તેથી પોતાના સ્વ-ભાવમાં પ્રવૃત્તિરૂપ સમ્યક્ચારિત્ર તેને હોતું નથી પણ પર પદાર્થોને બાણુતાં 'આમા સુખ છે' એવી મિથ્યાબુદ્ધિપૂર્વક પરદ્રવ્યમાં રાગ-દ્વેષરૂપ પ્રવર્તે છે તેનું નામ મિથ્યાચારિત્ર છે.

(૧૨૬) બધા જીવને ચારિત્રનો અંશ પ્રગટ છે

શ્રી બનારસીદાસજી પડિતે ઉપાદાન નિમિત્તની ચિઠ્ઠિમા કહ્યું છે કે જીવની સર્વ અવસ્થામા (નિગોદમા પણ) વિશુદ્ધરૂપ ચારિત્ર હોય છે, કપાયની મહત્તાને અહીં વિશુદ્ધરૂપ ચારિત્ર કહ્યું છે. તે ચારિત્રની જાભિંત શુદ્ધતા છે પરંતુ લેહજ્ઞાન ન્યાસુધી ન થાય ત્યાંસુધી તે મોક્ષમાર્ગરૂપ નથી. લેહજ્ઞાન થતાં ચારિત્રની શુદ્ધતાનો અશ પ્રગટ થાય છે અને તે મોક્ષમાર્ગરૂપ થાય છે.

જે નિગોદમા પણ ચારિત્રનો અશ ન હોય અર્થાત્ જે ત્યાં ચારિત્રની વિશુદ્ધિનો સર્વથા અભાવ જ હોય તો તે અભાવમાથી વૃદ્ધિ થાય નહિ, પણ જે વિશુદ્ધિના અશનો સદ્ભાવ હોય તો તેમા વૃદ્ધિ થઈને પૂર્ણતા થાય. એકગુણુ બીજા ગુણુની વૃદ્ધિ કરી શકે નહિ. પણ ગુણુની વિશુદ્ધિનો અશ

જ ગુણની શુદ્ધિનું કારણ છે. ગુણની વિશુદ્ધિનો અશ તે હોય જ; જો તેમ ન હોય તો ગુણનો જ નાશ થઈ જાય.

(૧૨૭)

સર્વવ્યાપક અનેકાંત

આ જગતમાં અનંત આત્માઓ છે, જોકે એક આત્મામાં અનંત ગુણો છે અને તે એકેક ગુણના અનંત પર્યાયો છે. જો આત્માના જ્ઞાન ગુણની એક સંપૂર્ણદશા તે કેવળજ્ઞાન છે. પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહીને તે કેવળજ્ઞાન એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને પ્રત્યક્ષરૂપ બાંધે છે. અને જેટલા પદાર્થો છે તેનાથી અનંતગણા હોય તો પણ તેને બાંધવાનું સામર્થ્ય કેવળજ્ઞાનમાં છે.

આત્માઓ અનંત છે તેમાં જોકે આત્મા બીજા આત્મારૂપે નથી એટલે દરેક આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં છે અને બીજાના સ્વરૂપમાં તે નથી. જોકે આત્માના અનંત ગુણોમાં પણ દરેક ગુણ પોતારૂપે છે અને બીજા ગુણરૂપે નથી. એક ગુણના અનંત પર્યાયો છે તેમાં પણ એકેક પર્યાય સ્વતંત્ર છે, દરેક પર્યાય પોતારૂપે છે અને બીજા પર્યાયરૂપે નથી. વળી એકેક પર્યાયમાં જે અનંત અવિભાગ પ્રતિબદ્ધ અશો છે તેઓ પણ દરેક પોતાથી અસ્તિરૂપ ॥ અને બીજાથી નાસ્તિરૂપ છે. દરેક અવિભાગ અંશ એ રીતે અનેકાંત સ્વરૂપ છે, બધું જ અનેકાંતમય છે એટલે અનેકાંત સર્વ વ્યાપક છે. જ્ઞાનની પર્યાયના અનંત અવિભાગ અશોમાંથી દરેક અવિભાગઅંશનું કાર્ય સ્વતંત્ર જ છે, જોકે અશ બીજા અશરૂપે થતો નથી અને એક અશ બીજા અશનું કાર્ય કરતો નથી. એમાં પણ અનેકાંત છે.

(૧૨૮) અનેકાન્તનું કૃષ્ણ વીતરાગતા

અહો, અનેકાતમા ઠેટલી સ્વતંત્રતા છે ! અનેકાત એટલે જ પોતાથી પૂર્ણતા અને બીજાથી ભિન્નતા વસ્તુનું જેવું પરિ પૂર્ણ નિરપેક્ષ (અસ્તિ-નાસ્તિ) સ્વરૂપ છે તેવું જ અનેકાતદ્વારા જણાય છે અનેકાત સમજે તો, પોતાનું સ્વરૂપ-પોતાથી અસ્તિ રૂપ અને પરથી નાસ્તિરૂપ છે એમ બાંહે એમ છે તો પછી પોતે પરમા ॥ કરે ? અને પર પદાર્થો પોતામા શું કરે ? કાંઈ જ કરે નહિ, આમ સમજતા પર પદાર્થોનો અહુંકાર નાશ થઈને, તેનાવી ખરેખર ઉઠાસીને થઈને પોતે પોતાના સ્વભાવનો મહિમા કરીને તેમાં જ રત (-લીન) થાય ૩ અને વીતરાગતા પ્રગટે છે આ રીતે, અનેકાંતનું કૃષ્ણ વીતરાગતા છે.

(૧૨૯) આત્મસ્વભાવનો જ મહિમા અને જૈનદર્શનનું પ્રયોજન

આ બધું જે કહેવાય છે તે બધું તાગ આત્મામા જ સમાય છે દ્રવ્ય ગુણ પર્થાય અને તેના દરેક અશની સ્વતંત્રતા, અસ્તિ-નાસ્તિરૂપ અનેકાત, સ્વથી પૂર્ણતા, પરથી નાસ્તિ-એવો તારો સ્વભાવ જ ॥ જે કહેવાય છે તે તારો સ્વભાવ જ કહેવાય છે પરનો મહિમા નથી, ખરેખર સર્વજ્ઞની વાણીને મહિમા નથી પણ આત્મસ્વભાવનો જ મહિમા છે સર્વજ્ઞની દિવ્ય વાણીમા પણ, જે આત્મસ્વભાવ ॥ તેનું જ વર્ણન કર્યું છે, કાંઈ નવું કહ્યું નથી

હું જીવ ૧ જૈનદર્શન મહાભાગ્યે પામ્યો છો, હવે ॥ તારી અતર નિહિ-સિદ્ધિના લકાર તો બો, સર્વજ્ઞની દિવ્ય વાણી

શિવાય ધીલ જોઈ જેને પૂરે કહેવા સમર્થ નથી અને સર્વજ્ઞના શાસનમાં સમ્યક્જ્ઞાનીઓ શિવાય કોઈ જેને યથાર્થ-પણે સમજવા સમર્થ નથી-એવો તારો અંતર સ્વભાવ છે. પણ પોતે પોતાના સ્વભાવનો મહિમા કદી બલવે નથી તેની જે-તે પર પદાર્થોનો મહિમા કરીને અટકી બાય છે. અહો, આત્માનો મહિમા અપરંપાર છે અને એને બળુનાર જ્ઞાનનું સામર્થ્ય પણ અપાર છે. સર્વજ્ઞની વાણીમાં અને જૈન શાસનમાં જેટલું જેટલું વર્ણન છે તે બધુંય આત્મસ્વભાવ સમજાવવા માટે જ છે. એ વર્ણન પરનું ન સમજવું પણ પોતાના જ્ઞાન-સ્વભાવ સામર્થ્યનું જ તે વર્ણન છે એમ સમજવું. છ દ્રવ્યો કે નવ તત્ત્વોનું વર્ણન આવે ત્યાં તારે એમ સમજવું કે એ બધાને જાણવાની મારા જ્ઞાનસ્વભાવની જે તાકાત છે તેનું જ આ વર્ણન છે. એમ પોતાના સ્વભાવનો મહિમા લાવીને, ધક્કા કરીને તેમાં જ સ્થિર થવું તે જૈનદર્શનનું પ્રયોજન છે. અનંતા શાસ્ત્રો અને અનંતી દિવ્યધ્વનિઓનો સાર એ જ ॥ કે તારા ધૈત્યસ્વરૂપી આનંદમય આત્માને ઓળખીને તેમાં સ્થિર થા.

(૧૩૦) 'સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ' ઓટલે શું ?

સમ્યક્દર્શન થતાં આત્માના બધા ગુણો નિર્મળરૂપે પરિણમવા લાગે છે; સમ્યક્દર્શનની વ્યાખ્યા 'સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ' એમ પણ કહેવાય છે. એ વ્યાખ્યામાં ગુણોત્તરને ગૌણ કરીને, બધા ગુણોની અસેદ-વિવક્ષાની મુખ્યતાથી કથન કર્યું છે. બધા ગુણોની નિર્મળતાનો અંશ તે સમ્યક્ત્વ કહ્યું, બધા ગુણો તો મલિન થયા નથી, આત્માના અનંત ગુણો ॥ તે બધાય વિકારરૂપે પરિણમતા નથી; પણ થોડાક જ વિકાર-

રૂપે પરિણમે છે અને કેટલાક ગુણોનો તો એવો સ્વભાવ છે કે તેઓ કદી પણ વિકારરૂપે પરિણમતા નથી, પણ શુદ્ધ જ રહે છે. અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ વગેરે ગુણો શુદ્ધરૂપે જ પરિણમે છે. આ રીતે, કેટલાક ગુણો તો શુદ્ધ જ હોવા છતાં 'સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ' એમ કહ્યું, તેનું કારણ એ છે કે ગુણો શુદ્ધરૂપે જ પરિણમે છે તે ગુણોના સ્વભાવને પણ જ્ઞાની જાણે છે અને જાણે છે કે તે ગુણોના સ્વભાવને જાણે તો ગુણી આત્માના સ્વભાવને પણ જાણે. જીવ જ્યારે સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે ત્યારે તેને આખા સ્વભાવની પ્રતીતિ મળે છે અને તેથી તે અલેદપણે આત્માના સર્વ ગુણોને જાણે છે, તેથી તેને જાણે ગુણો નિર્મળ પરિણમે એમ કહ્યું છે. બલે, કેટલાક ગુણો તો પહેલા અજ્ઞાનદશા વખતે પણ પરિણમતા હતા પરંતુ અજ્ઞાનદશામાં રહેલા જીવને તેની ખબર ન હતી અને જ્ઞાનદશા થતાં તેની ખબર પડી (-પ્રતીતિ) તેથી તે જીવના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો જાણે ગુણોની નિર્મળતા નથી પ્રગટી એમ કહેવામાં આવે છે અથવા તો જાણે આત્મા જ નવો પ્રગટ્યો એમ પણ કહેવાય છે.

(૧૩૧) ગુણોનું સ્વતંત્ર પરિણમન

શ્રદ્ધા, જ્ઞાન વગેરે ગુણોની અપેક્ષાએ કથન કરવામાં આવે તો, દરેક ગુણ જુદો છે અને તેનું પરિણમન પણ જુદું તેથી દરેક ગુણ સ્વતંત્ર પરિણમે છે પણ એક ગુણના કારણે જ ગુણ પરિણમતો નથી. સમ્યક્જ્ઞાન થતાં સમ્યક્જ્ઞાન છે તેમાં પણ જ્ઞાનનું સમ્યક્ પરિણમન શ્રદ્ધાગુણને કારણે નથી, પણ દરેક ગુણ પોતપોતાની લાયકાત અનુસાર જ

પરિણમે છે. મિથ્યા પ્રદાને કારણે જ્ઞાન કે ચારિત્ર મિથ્યા છે એમ ખરેખર નથી પણ જ્ઞાને સ્વનું લક્ષ કરવાને બદલે એકાંત પરનું લક્ષ કર્યું છે તેથી તે કુજ્ઞાન છે. તેમજ ચારિત્ર પર્વાય પણ સ્વ-સમયમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને બદલે પરસમયમાં પ્રવર્તે છે તેથી જ તે કુચારિત્ર છે. આ રીતે ગુણસેદથી દરેક ગુણનું પરિણમન સ્વતંત્ર છે.

(૧૩૨) અનાદિ° મિથ્યાજ્ઞાન ને સાદિ મિથ્યાજ્ઞાન સંબંધી

પ્રશ્ન:-કેાઈ જીવને સમ્યક્જ્ઞાન થયું અને પછી પોતાના પુરુષાર્થના દોષને લીધે સમ્યક્જ્ઞાનથી વ્યૂત થઈને પાછો અજ્ઞાની થયો, તો તે વખતે તે જીવના જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન ન કહેવું જોઈએ, કેમકે એક વખત તેને સમ્યક્જ્ઞાન થઈ ગયું હોવાથી તેનું જ્ઞાન અનાદિ અજ્ઞાનીના મિથ્યાજ્ઞાન જેવું થઈ જતું નથી પણ કંઈક ફેર રહે છે.

ઉત્તર:-એક વખત સમ્યક્જ્ઞાન થઈ ગયા પછી વ્યૂત થઈને જે અજ્ઞાની થયો છે તેનું જ્ઞાન તો મિથ્યા જ છે. અને તે જીવની અપેક્ષાએ તો તેના પહેલાંના મિથ્યાજ્ઞાનમાં અને અત્યારના મિથ્યાજ્ઞાનમાં ફેર નથી, કેમકે વર્તમાનમાં તો તેને કાંઈ જ્ઞાન નથી કે પૂર્વે મને આવું સમ્યક્જ્ઞાન વર્તતું હતું. હવે કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જોઈએ તો—તે જીવની અનાદિની મિથ્યાજ્ઞાનદશાને, પછીની સમ્યક્જ્ઞાનદશાને અને વર્તમાન મિથ્યાજ્ઞાનદશાને—એ ત્રણેયદશાને કેવળી ભગવાન જાણે છે, અને ભવિષ્યમાં અમુક ઝાળે તે અજ્ઞાનદશા

ટાળીને અવશ્ય સમ્યક્જ્ઞાનદશ્યારૂપે તે જીવ પરિણુ-
મવાનો છે-એમ પણ જાણે છે એટલે કે અનાદિનું જે
મિથ્યાજ્ઞાન હતું અને વર્તમાન જે મિથ્યાજ્ઞાન છે તેમાં
કાંઈક પ્રકારે ફેર છે એમ કેવળી ભગવાન જાણે છે. તે
જીવનું જ્ઞાન પૂર્વે હતું તેણે જ સર્વ પ્રકારે નથી, કાંઈક ફેર
પડી ગયો છે અને તે કેવળી ભગવાન જાણે છે, પણ તે જીવને
પોતાને તેની ખબર નથી. જો તે જીવ યોગે જ એ તક્ષાવતને
પેકડી શકતો હોય તો તો તેને મિથ્યાજ્ઞાન જ ન રહે પણ
સમ્યક્જ્ઞાન જ થઈ જાય.

જો કે કેવળી ભગવાનની અપેક્ષાએ તે જીવના પૂર્વના
મિથ્યાજ્ઞાનમાં અને વર્તમાનના મિથ્યાજ્ઞાનમાં કાંઈક ફેર હોવાનું
કહ્યું છે, પરંતુ તેથી એમ ન સમજવું કે વર્તમાન જ્ઞાન તે
મિથ્યાજ્ઞાન નથી. જેમ પૂર્વનું જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન હતું તેમ
વર્તમાન જ્ઞાન પણ મિથ્યાજ્ઞાન જ છે. કેવળી ભગવાન પણ
એમ જ જાણે છે કે વર્તમાન આ જીવને મિથ્યાજ્ઞાન છે.

(૧૩૬) જૈનદર્શનના શાસ્ત્રીના ભાવ સમજવા માટે
અવશ્ય લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય નિયમો.

(૧) જૈનદર્શન અનેકાંત સ્વરૂપ છે, તે દરેક વસ્તુને અનેકાંત-
સ્વરૂપ બતાવે છે. દરેક તત્ત્વ યોગાના સ્વરૂપમાં અસ્તિરૂપ
અને પરના સ્વરૂપથી નાસ્તિરૂપ છે. આ અનેકાંત એ જ વસ્તુનું
સ્વરૂપ સમજવાનો ઉપાય છે. તેનાથી જ જૈનદર્શનની
મહત્તા છે.

(૨) દરેકે દરેક તત્ત્વ સ્વતંત્ર છે, યોગે યોગી અસ્તિરૂપ
છે અને પરથી નાસ્તિરૂપ છે. જેમાં જેની નાસ્તિ હોય તેમાં

તે કાઈ કરી શકે નહિ તેથી કોઈ પણ તત્ત્વ બીજા કોઈ તત્ત્વનું કાઈ પણ કરવા કદી સમર્થ નથી.

(૩) દરેક દ્રવ્યો એક બીજાથી જુદા હોવાથી, તેમના ગુણો અને પર્યાયો પણ ત્રિકાળ જુદે જુદાં જ છે અને દરેક દ્રવ્યના ગુણ-પર્યાય પોત પોતાના દ્રવ્યના જ આધારે છે, કોઈ પણ દ્રવ્યના ગુણ-પર્યાય કદી પણ કોઈ બીજા દ્રવ્યને આધારે નથી.

(૪) જીવ પોતે બીજા અનત પર પદાર્થોથી ભિન્ન છે તેથી કોઈ પર પદાર્થો જીવને લાભ-નુકસાન કરી શકે નહિ, જીવનો પુરુષાર્થ સ્વતંત્ર છે. જગતના સર્વ દ્રવ્યો સ્વથી અસ્તિરૂપ અને પરથી નાસ્તિરૂપ—એમ અનેકાંતસ્વરૂપ છે, એ અનેકાંત દ્વારા વસ્તુસ્વરૂપની સ્વતંત્રતા અને પૂર્ણતા છે. આમ લેઢજ્ઞાન કરાવીને જૈનદર્શન આત્મ સ્વભાવ સાથે એકતા કરાવે છે, ને પર સાથેનો સંબંધ તોડાવે છે.

(૫) જૈનદર્શનના શાસ્ત્રનું કોઈ પણ કથન હોય તેનું મૂળ પ્રયોજન વીતરાગભાવ જ છે. એ પ્રયોજનને અખંડ રાખીને જ જૈનશાસ્ત્રોના અર્થ સમજવા.

ઉપર મુજબ પાત્ર નિયમો બરાબર લક્ષમાં રાખીને સત્શા-ઓના અર્થ સમજવામાં આવે તો જ તેનું સાચું રહસ્ય સમજાય છે કોઈ પણ શાસ્ત્ર હોય અને તેમાં નિશ્ચયનયનું કથન હોય કે વ્યવહારનયનું કથન હોય પણ તેનો સાચો ભાવાર્થ સમજવા માટે ઉપરના નિયમો લક્ષમાં રાખીને તેના અર્થ કરવા જોઈએ.

અસ્તિ-નાસ્તિરૂપ અનેકાન્તના મર્મને સમજીને જો અર્થ-તો શાસ્ત્રરૂપી સમુદ્રનો પાર પામી જાય,—શાસ્ત્રના ગમે

તે કથનમાં પણ તે મૂંઝાય નહિ. અને જો અનેકાન્તના સાચા મર્મને જાણે નહિ તથા એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યમાં કાંઈ કરે ઇત્યાદિ પ્રકારે પણ રાખીને શાસ્ત્ર વાંચે તો તે શાસ્ત્રના અનેક વિવશ્વાઓના કથનને ઉકેલી શકશે નહિ, તે શાસ્ત્રના કથનને જ પકડીને ત્યાં જ મૂંઝાઈ જશે-એટલે કે તેનું જ્ઞાન મિથ્યા ગણશે, તે શાસ્ત્રમાં કહેલા જ્ઞાનીઓના આશયને સમજી શકશે નહિ.

✓
(૧૩૪) વીર. સં ૨૪૭૧ પોષ વદ ૧૧
સમ્યક્ચારિત્ર

આત્માને સ્વભાવ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે. જ્ઞાતા-દૃષ્ટાપણમાં રાગ-દ્વેષ ન હોય, એટલે જ્ઞાતા-દૃષ્ટાસ્વભાવ અને રાગ-દ્વેષ જુદા છે એમ સોદ્ધજ્ઞાન કરીને, કોઈ પરદ્રવ્યમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ ન કરવી પણ રાગ-દ્વેષરહિત જ્ઞાતા-દૃષ્ટા રહેવું તેનું નામ સમ્યક્ચારિત્ર છે. અથવા તો જ્ઞાતા-દૃષ્ટાસ્વભાવને રાગથી જુદો બનીને તેમાં સમ્યક્પ્રકારે પ્રવૃત્તિ અને રાગથી નિવૃત્તિ તે સમ્યક્ચારિત્ર છે. આ, આત્માનો જ વીતરાગભાવ છે અને તે સુખરૂપ છે. મારો સ્વભાવ સુખરૂપ છે, કોઈ પણ સંયોગી પદાર્થ કે સંયોગી ભાવમાં મારું સુખ નથી, અસંયોગી સ્વતઃસિદ્ધ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા વસ્તુ હું આત્મા છું અને મારામાં જ મારું સુખ છે એમ જે સ્વરૂપને નથી જાણતો તે જીવને સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ હોય નહિ પણ પરભાવમાં જ તેની પ્રવૃત્તિ હોય. સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ તે સમ્યક્ચારિત્ર છે અને પરભાવમાં પ્રવૃત્તિ તે મિથ્યાચારિત્ર છે. જીવને રાગ-દ્વારા સમાધાન અને શાંતિ થતી નથી પણ સ્વરૂપ એકાચતા કરતા જ વીતરાગભાવ અને બધા સમાધાન-શાંતિ સહજ થાય છે, સર્વ સમાધાન સ્વરૂપ મોક્ષ છે.

(૧૩૫)

પદાર્થોનું પરિણમન સ્વતંત્ર છે

જીવનો સ્વભાવ તો જ્ઞાતા-દૃષ્ટ છે પરંતુ પોતે સ્વભાવને બુદ્ધીને જ્ઞાતા-દૃષ્ટ રહેતો નથી પણ પરદ્રવ્યોને બાબતમાં પોતાને તેનો કતી માનીને તેમાં ફેરફાર કરવા ઈચ્છે છે, અને નકામો રાગ-દેવભાવ કરીને બ્યાકૂળ થાય છે. કેમકે પરદ્રવ્યોમાં કોઈ ફેરફાર આ જીવનો કયો થતો નથી, બધાય દ્રવ્યો પોતપોતાના સ્વભાવરૂપ પરિણમે છે, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ અન્ય દ્રવ્યનું કતી છે જ નહિ.

કોઈક વાર જીવ ઈચ્છે તેમ પદાર્થમાં પરિણમન થાય તો પણ ત્યાં તે પદાર્થનું પરિણમન જીવના પરિણમાવવાથી થયું નથી પણ સ્વયં તે પદાર્થના સ્વભાવથી થયું છે. પરંતુ, જેમ ચાલતા ગાડાને ધડેલીને બાગક જેમ માને કે હું આ ગાડું ચલાવું છું અથવા તો ગાડા નીચે ચાલતાં ફૂતરુ જેમ માને કે આ ગાડાનો ભાર હું ઉપાડું છું-તેમ આ જીવ પણ પર પદાર્થોને બાબતમાં જેમ માને છે કે હું આ પદાર્થોને પરિણમાવું છું-જે માન્યતા અસત્ય છે. જો ગાડું તેમનું (બાગક કે ફૂતરાનું) ચલાવ્યું ચાલે છે તો જ્યારે તે ન ચાલતું હોય ત્યારે કેમ તે ચલાવી શકતું નથી ? માટે જ્યારે તે ચાલે છે ત્યારે પણ તેમનાથી નથી ચાલતું, પણ સ્વયં ચાલે છે. તેમ દરેક પદાર્થો સમયે સમયે પરિણમી જ રહ્યા છે. કોઈક વાર જીવની ઈચ્છા અનુસાર તેમનું પરિણમન દેખીને અજ્ઞાની જીવ જેમ માને છે કે આ પરિણમતા દ્રવ્યને હું પરિણમાવું છું, પરંતુ પરિણમનાર પદાર્થ સ્વયં પોતાના સ્વભાવથી જ પરિણમે છે જેમ ભાનતો જો તારા પરિણમાવવાથી તે પદાર્થ પરિણમતો હોય તો

બ્યારે તે પદાર્થ તારી ઇચ્છાઃ અનુસારે નં પરિણમતો હોયઃ ત્યારે કેમ તું તેને પરિણમાવતો નથી ? માટે એમ સમજ કે સદાય તે પદાર્થો પોતાના સામર્થ્યથી જ પરિણમે છે, પણ મારાથી પરિણમતા નથી. કદાચિત્ જોગાનુજોગ ઇચ્છાનુસાર પરિણમન બની જાય તો પણ તેઓ તેમના કારણે તેમ પરિણમ્યા છે. એ કોઈ પણ પદાર્થ પોતાનો પરિણમાવ્યો પરિણમતો નથી તો પછી કપાય કરવાથી શું વળે ?-માત્ર પોતે દુઃખી થાય. આમ જે સમજે તેને કપાય કરવાનો અભિપ્રાય (-રુચિ) ટૂંકી જાય.

(૧૩૬) કોઈ પર પદાર્થો ઇષ્ટ-અનિષ્ટ નથી

વળી કોઈ પણ પદાર્થોમાં તો ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું છે જ નહિ; કેમકે એ પદાર્થો જ સ્વયં ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ હોય તો, જે પદાર્થ ઇષ્ટ હોય તે બધાને જ ઇષ્ટરૂપ લાગે અને અનિષ્ટ હોય તે બધાને જ અનિષ્ટરૂપ લાગે. પણ એમ તો છે નહિ. માત્ર આ જ પોતે જ રાગ-દ્વેષ વડે તેમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણાની કલ્પના કરે છે, તે કલ્પના ખોટી છે. જીવનો સ્વભાવ તો માત્ર જાણવાનો છે, પણ પદાર્થોને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ કલ્પવાનો જીવનો સ્વભાવ નથી.

(૧૩૭) જેઓ આત્માની સમજણ કરતા નથી ને બહાનાં બતાવે છે તેઓ વેદીયા-મૂર્ખ છે... સમજણ માટે સદાય મંગળીક કાળ જ છે.

આત્મ તત્ત્વની સમજણ વર્તમાનમાં જ કરવી યોગ્ય છે, એવા પવિત્ર કાર્યમાં સ્વભાવની સુદૃઢ મારવી તે યોગ્ય નથી. જેને આત્માની દરકાર નથી એવા મૂર્ખ અજ્ઞાની જીવો એમ.

માને છે કે હમણાં અચુક બહારનાં કામો કરી લેવા અથવા
 તો હમણાં પુણ્ય કરી લેવા પછી ભવિષ્યમાં સાચી સમજણ
 કરશું.—તેઓ આત્માની સમજણનો વર્તમાનમાં જ અનાદર
 કરી રહ્યા છે. અરે ભાઈ, અનંત અનંતકાળથી સંસાર સમુદ્રમાં
 ડુબકાં ખાઈ રહ્યો છો અને અત્યારે સત્સમાગમે આત્મસ્વભાવ
 સમજીને સંસાર સમુદ્રમાંથી ઉગરવાના અવગર આવ્યા, તે
 વખતે સમજવાની આડ મારવી તે મૂર્ખતા છે. આત્મસ્વભાવ
 શુદ્ધ પરિપૂર્ણ છે એમ જાનીઓ ખતાવે છે તે તો સમજતો નથી
 અને ‘શાસ્ત્રમાં શું કહ્યું છે તે જોઈ લઉ’ એમ જે માને છે તેને
 શાસ્ત્રનો અધ્યાસ થઈ ગયો છે, તેઓ ‘વેદિયા જ્યોતિષ’ની
 માફક મૂર્ખ છે. વેદિયા જ્યોતિષનું દ્વાંત—એક વખત એક
 કુવામાં કોઈ ખાઈ પડી ગઈ. ત્યાં કેટલાક જ્યોતિષીઓ આવી
 ચડ્યા અને ખાઈને કુવામાંથી કાઢવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા.
 ત્યાં એક જણ બોલ્યો કે કુવામાંથી તે ખાઈને કાઢવા માટે અત્યારે
 મૂરત સાઈ છે કે નહિ તે જોઈ લ્યો. ત્યાં બીજાએ કહ્યું હા, એ વાત
 ખરી, ખાઈનું નામ કઈ રાશીમાં છે તે પહેલાં નક્કી કરો. ત્યાં વળી
 એક-જે જણા તો ગામમાંથી જ્યોતિષશાસ્ત્રના પોયાં લેવા દોડ્યા.
 કોઈ તો ગોખેલા શ્લોકમાંથી કયો શ્લોક લાગુ પડે છે તે યાદ
 કરીને બોલવા માંડ્યા, કોઈએ ખાઈને હકીકત પૂછવા માંડી કે
 તમારું નામ શું ? કેટલા વાગે તમે કુવામાં પડ્યા ? વગેરે
 વગેરે ! પણ ખાઈ તો કહે, અરે ભાઈ, પહેલાં મને બહાર તો
 કાઢો, હું મરી જઈશ. ત્યારે વેદિયા જ્યોતિષ પડિતો કહે કે
 પણ અમારા જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો નિયમ મેળવવો જોઈએ, તું
 ધીરજ રાખ, હમણાં તારું જ્યોતિષ જોઈને અને સારું ચોધડીયું.

જોઈને તને કાઢીએ છીએ. ત્યાં કેઈ કાઢી સમજી માણસ
આવી પહોંચ્યો અને કહ્યું કે અરે મૂર્ખાઓ, શું આ ટાણું
જ્યેષ્ઠિય જોવાનાં છે ? એમ કહીને ચોતે તરત પાછડી ઊંખેલીને
તેનાથી બાઈને બહાર કાઢી. તેમ આત્મસ્વભાવ સમજવાના અવસરે
અજ્ઞાનીઓ કહે છે કે અત્યારે કાળ કયો છે ? આ કાળે સુકિત
છે કે નહિ ? કમ કેવાં છે ? શાસ્ત્રમાં શું શું કહ્યું છે ? - એમ
બધા ધરાશયો ગોતે છે. પણ જ્ઞાનીઓ તેને કહે છે કે અરે
ભાઈ, આ અવસર કાળ મૂમાવવાનો નથી. તારે કાળનું શું
કામ છે ? તું જે વખતે સમજ તે વખત તારે માટે મંગળિક કાળ
જ છે. તારી સુકિત તારા આત્મસ્વભાવમાંથી પ્રગટે છે માટે તેનો
નિર્ણય કર. અને કમ કેવાં છે એ જોવાનું તારે પ્રયોજન છે
કે તારો ચૈતન્યસ્વભાવ કેવો છે તે સમજવાનું પ્રયોજન છે ?
સાંત્રીમાં અનંત અપેક્ષાઓનાં કથન હોય તેમાં સ્વચ્છંદે તારો કાંઈ
પતો નહિ ખાય; પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે હજારો અને લાખો
શાસ્ત્રના કથનમાં એક ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માની જ સમજણનું
પ્રયોજન છે. શાસ્ત્રથી સમુદ્રના મંથનમાંથી એક ચૈતન્યરત્ન જ
મેળવી જોવાનું છે. માટે હે ભાઈ, આવા અવસરે તું આકાઅવળા
દુર્વિઠ્ઠપોમાં ન અટકતાં સત્પુરુષના કહેવા અનુસાર તારો
સ્વભાવ સમજ. જો તું તારા સ્વભાવને ઝોળખ તો તારો
ઉદ્ધાર થાય તેમ છે, બીજા કેઈ પણ બાણપણથી તારા
આત્માનો ઉદ્ધાર નથી.

અહીં એમ ન સમજવું કે શાસ્ત્રોના અભ્યાસનો નિષેધ
કયો છે; શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનો નિષેધ નથી પરંતુ
શાસ્ત્રાભ્યાસના આત્મસ્વભાવને સમજવાનું છે. જો

આત્મસ્વભાવ ન મળે તો શાસ્ત્રનું બાજુપણ તે જીવને માન મનના ભારરૂપ છે

(૧૩૮)

શાસ્ત્રી વિદ્યા

આ સમયમા એક દૃષ્ટાન્ત આવે છે કે-કોઈ વાર એક માણસ હોડીમા બેસીને સામે પાર જતો હતો તેણે હોડી વાળાને પૂછ્યું કે અરે નાવિક, તને જ્યોતિષ વિદ્યા આવડે છે? નાવિકે કહ્યું-ના પછી પૂછ્યું-કવિતા જનાવતા આવડે છે? નાવિકે કહ્યું-ના એમ અનેક પ્રકારે પૂછ્યું ત્યારે છેવટે નાવિકે કહ્યું-ભાઈ અમને એવું ઠાંઈ આવડે નહિ, અમે તો હોડી હ કારી બાણીએ અને પાણીમા તરવાની કળા બાણીએ ત્યારે તે માણસ પોતાનું ડહાપણ જતાવીને ઠહેવા લાગ્યો કે મને તો એ બધું આવડે છે તું એ કાર્ડ ન શીખ્યો? એના વગર તારા બધાય વડા પાણીમા ગયા એ વળતે તો નાવિક ઠાંઈ ન બોલે પછી આગળ જતા એકાએક હોડીમા પાણી ભરાયું અને હોડી ટૂંકવા લાગી ત્યારે નાવિકે તે માણસને પૂછ્યું કે ભાઈ, જુઓ આ હોડી તો થોડીક વારમા ટૂંકી જશે, તમને જ્યોતિષ વગેરે આવડે છે એ તો બધું જાણ્યું પરંતુ અત્યારે તમારું એ કાર્ડ ડહાપણ ઠામ નહિ આવે, તમને તરતા આવડે છે કે નહિ? તે માણસને તરતા નોતું આવડતું તેથી તે હે હે હે થઈ ગયો નાવિકે કહ્યું-બાણી હવે કેના વરસ પાણીમા જશે? મને તો તરતા આવડે છે એટલે હું તો તરીને ઢાંઠે પહોંચી જઈશ પણ તમને તરતા નથી આવડતું તેથી તમે અને લેગી તમારી વિદ્યા બધુંય પાણીમા ભરશે

તેમ અજ્ઞાની જીવો સમ્યગ્દર્શનરૂપી તરવાની કળા જાણતા નથી અને જ્ઞાનીઓ તે કળા બરાબર જાણે છે. અજ્ઞાની કહે છે કે અમને તો કર્મપ્રકૃતિનું બરાબર જ્ઞાન છે અને આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોના શ્લોકો તો અમારી જીભના ટેરવે રમે છે; અને વ્રત તપાદિ પણ બહુ કરીએ છીએ; પણ જ્ઞાની કહે છે કે ભાઈ, તે જો બધું ભલે જાણ્યું, પરંતુ આત્માનુભવ જાણ્યો છે કે નહિ ? એના વગરની તારી કોઈ કળાથી સંસારનો અંત આવે તેમ નથી, એ કોઈ કળાં તને આત્મશાંતિ આપવા સમર્થ નથી. અદ્વૈય કાળમાં જીવન પૂરું થતાં સંસારસમુદ્રમાં કુબી જઈશ અને તારું બધું જ જાણપણું ઢંકાઈ જશે. જ્ઞાનીઓ ભલે કર્મપ્રકૃતિ વગેરેને બહુ ન જાણતા હોય, આદ્યશકિત બહુ ન હોય અને તેમને વ્રત-તપ પણ ન હોય, પરંતુ આત્મ અનુભવની મૂળભૂત કળા તેઓ બરાબર જાણે છે, તેમને જીવન પૂરું થવાના અવસરે આત્માનુભવની શાંતિ વધી જાય છે અને એ જ સત્વિદ્યા વડે તેઓ અદ્વૈયકાળે સંસાર સમુદ્રનો પાર પામી જાય છે. માટે સાચી વિદ્યા એજ છે.

આથી એમ સમજવું કે-મૂળ પ્રયોજનભૂત આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન પહેલાં કરવું જોઈએ. આત્મસ્વભાવના જ્ઞાનપૂર્વક જો વિશેષ શાસ્ત્રાભ્યાસ અને આદ્યશકિત હોય તો તે ઉત્તમ છે, આત્મજ્ઞાન પૂર્વકતા વિશેષ શાસ્ત્રાભ્યાસનો કોઈ નિષેધ નથી, પરંતુ કદાચ કોઈ જીવને તેવા પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન ન હોય તોપણ, જો આત્માનું જ્ઞાન હોય તો, તેનું આત્મકલ્યાણ અટકતું નથી. અને આત્મસ્વભાવની જો ઓળખાણ ન કરે તો તેવા જીવને હજારો શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પણ વ્યર્થ છે—આત્મકલ્યાણનું કારણ નથી. જીવ જો માત્ર શાસ્ત્રના જીરૂપણમાં રોકાય પરંતુ

શાસ્ત્ર તરફના વિડ પવી પાર એવો નૈતન્ય આત્મસ્વભાવ છે તે તરફ વળે નહીં તો તેને ધર્મ થતો નથી, સમ્યગ્જ્ઞાન થતુ નથી અસા પી છવ અગિયાર અગ ભણે છતાં તેનવી તેને કિંચિત્ આત્મકેન્દ્યાણુ નથી માટે જ્ઞાનીઓ એ જ કહે છે કે સૌથી પહેલાં મમ્યક પુરુષાર્થવડે આત્મસ્વરૂપને બાજો, તેની જ પ્રતીતિ-પુચિ-ચદા ને મહિમા કરે, —જધાય તીર્થકથાના દિવ્યવર્ણનો અને જધાય સત્યાસોના કથનનો નાર એ જ છે (૧૩૬) આત્માની સાથે શું રહે છે ? —આત્માનું શું છે ?

પ્રશ્ન —આત્માની સાથે શું રહે છે ?

ઉત્તર —આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેથી જ્ઞાન જ તેની સાથે રહે છે રાગ આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેથી તે આત્મા સાથે સદાય રહેતો નથી, પણ પહેલાં કાલનો રાગ બીજા કાલે જ છૂટી બાય છે એક ને એક રાગ આત્મા સાથે ૫૦ વર્ષ ન રહી શકે પણ તેનું જ્ઞાન તો રહી થકે છે માટે રાગ તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી અને જ્ઞાન જ આત્માનું સ્વરૂપ છે તેથી જ્ઞાન જ આત્મા સાથે રહે છે આમ હોવાથી જ્ઞાન અને રાગ બુદ્ધિ સિદ્ધ થયા હશે જો એમ બાદીને જ્ઞાન પોતાના સ્વભાવમા એકાગ્ર થાય તો તે સદાય આત્મા સાથે જ રહે છે. — એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા જતા પણ તે જ્ઞાન ટળતુ નથી, પણ જો રાગ સાથે જ્ઞાનનું એકત્વ માન્યુ હોય તો, જેમ રાગ નાશવાન છે તેમ તે એકત્વબુદ્ધિવાળું જ્ઞાન પણ નાશ પામી બાય છે જો આત્મઅનુભવવડે સ્વભાવ તરફનું જ્ઞાન કરીને સમ્યગ્જ્ઞાન કર્યું હોય તો, તે જ્ઞાન આત્મા સાથે અલેક્ષ થતુ હોવાથી, સદાય આત્માની સાથે જ રહે છે કેમકે તે જ્ઞાન

આત્માનો જ સ્વભાવ છે, અને જે જ્ઞાન આત્મસ્વભાવને તો ન બાંધે અને એકલા પરને જ બાંધવામાં રોકાય તેમજ ચૈતન્ય-સ્વભાવ સાથે અભેદતા ન કરતાં રાગમાં એકતા કરે તે જ્ઞાન આત્માની સાથે રહેતું નથી; કેમકે સ્વભાવને ચૂકીને પરને બાંધવું તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. તેથી એવું જ્ઞાન આત્મા સાથે કાયમ ટકી રહેતું નથી, પણ અદ્વકાળમાં નાશ થઈ બીજું છે એટલે કે પર લક્ષે કરેલો જ્ઞાનનો ઉઘાડ અદ્વકાળમાં ટકાઈ બીજું છે.

જે સ્વભાવને સાચી રીતે બાંધે તો સમ્યક્જ્ઞાન થાય, તે જ્ઞાન આત્મા સાથે લઈ બીજું છે; અને કાંતો સ્વભાવને ઊંધી રીતે માને તો સ્વ સંબંધી ઊંધું જ્ઞાન (મિથ્યાજ્ઞાન) થાય, તે સાથે લઈ બીજું છે. એટલે કે જ્ઞાનીના પરિણામ સદા જ્ઞાનમય ઉપજે છે અને અજ્ઞાનીના પરિણામ અજ્ઞાનમય ઉપજે છે. આત્માને પોતાના જ્ઞાન સાથે સંબંધ છે, પરંતુ પરવસ્તુઓ સાથે આત્માને સંબંધ નથી, તેઓ તો આત્માથી ગુદી જ છે. પરવસ્તુઓ કદી આત્મા સાથે જતી નથી અને આત્મા પરવસ્તુઓને લઈ જઈ શકતો નથી. વર્તમાનમાં પણ આત્મા શરીર વગેરે અન્ય દ્રવ્યો લેગો (એકમેક) રહ્યો નથી, પણ તેનાથી છૂટો જ છે. જેની દૃષ્ટિ ચૈતન્યતત્ત્વ ઉપર નથી પણ જડ શરીર ઉપર છે તેને પોતાની ઊંધી દૃષ્ટિને કારણે એકમેકપણું લાગે છે, પરંતુ વાસ્તવિક તેમ છે નહિ.

(૧૪૦) જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ...અને અજ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ચૈતન્યતત્ત્વ અને જડતત્ત્વ સદાય ગુદા જ છે; ચૈતન્ય આત્મા અને જડ શરીરનું એકપણું અમે કદી

પણ અનુભવતા નથી-લાજુતા નથી. અજ્ઞાની અને નિર્ગોદ-
દશામાં રહેલા આત્મા પણ શરીરાદિથી જુદા સ્વભાવવાળાં
ચૈતન્યસ્વરૂપી છે એમ જ અમારા લાજુવામાં આવે છે. અજ્ઞા-
નીઓ કહે છે કે-ચૈતન્ય આત્મા અને જડ શરીર કદી જુદા
અમારા અનુભવવામાં આવતાં જ નથી, -અમને તો ચૈતન્ય અને
જડ તું એકપણ જ લાગે છે. અજ્ઞાનીની આ ઊંધી માન્યતા-
તું શક્ય જ તેને ચૈતન્યસ્વભાવનો અનુભવ કરવામાં રોકે છે.

ચૈતન્ય અને જડ સદાય જુદાં જ હોવા છતાં અજ્ઞાની
તેમને એકમેક પછે માને છે; જ્ઞાની કહે છે કે-બલે, અજ્ઞાની
પોતાના આત્માને જડ સાથે એકમેક માને તોપણ તેનો આ-
ત્મા કદી જડ સાથે એકમેક થયો જ નથી, પણ જડથી ભિન્ન
ચૈતન્યસ્વરૂપી જ છે-એમ અમારા જ્ઞાનમાં અમે પ્રગટ બતાવિ-
એ છીએ.

વીર. સં. ૨૪૭૧ માક સુદ ૨

(૧૪૧) બધા જીવોને માટે મુખી થવાનો એક ઉપાય

-સાચી સમજણ

બધા આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને તેમનામાં સમજવાની
પૂરેપૂરી તાકાત છે; બધા આત્મા શક્તિરૂપે ભગવાન છે. પરંતુ
જીવ અનાદિથી પોતાના સ્વરૂપનાં સામર્થ્યનું જ્ઞાન ખૂંચ્યો છે
અને પોતાને નમાલો, પરાધીન માની લીધો છે, તેથી જ
પોતાના સ્વરૂપથી ચ્યુત થઈને વર્તમાન હાલતમાં તે દુઃખનું
વેદન કરી રહ્યો છે. જો સત્સમાગમે પોતાના સ્વરૂપની સાચી
સમજણ કરે-તો તેને મુખ પ્રગટે અને દુઃખ ટળે. સૌથી પહેલાં-

સાચી સમજણ કરવી એ જ સુખી થવાનો ઉપાય છે અને એ જ બધા જીવોનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે

અહીં કોઈ દલીલ કરે કે—જેમ કોઈ વૈદ્ય બધાય દરદી-એને એક જ દવા આપ્યા કરે તેમ તમે તો બધાયને માટે એક જ ઉપાય બતાવો છો. પરંતુ—જેમ જુદા જુદા પ્રકારના દરદીએને જુદી જુદી દવા આપવી જોઈએ તેમ અહીં પણ નાના-મોટા અનેક પ્રકારના જીવોને મટે જુદો જુદો ઉપાય કહેવો જોઈએ? તેનું સમાધાન અહીં ખરેખર બધા અજ્ઞાની જીવોને જુદા જુદા રોગ નથી પણ બધાયને “સ્વરૂપની અણુસમજણ” નો એક જ પ્રકારનો રોગ છે અને તે રોગને દાબવા માટે “સ્વરૂપની સમજણ” એ જ એક દવા છે

વળી દલીલ કરનાર કહે કે—તમે તો બધાને એક જ કરવાનું કહો છો, પરંતુ હજી તો બાળક મોટો થતો હોય ત્યાંથી જ શુ ધર્મ ઠરવા માટે? બાળકોએ તો પહેલા લૌકિક બાબતો જોઈએ, પછી સંસાર વ્યવહાર ચલાવતા શીખવું જોઈએ અને પછી કૂરસદ મળે ત્યારે ધર્મ સમજે,—એમ કહેવું જોઈએ—એની દલીલનું નીચેના પશ્ચોત્તર વડે સમાધાન કરવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—બાળક સુખી થાય તેમ કરવું કે દુઃખી થાય તેમ?

ઉત્તર—સુખી થાય તેમ

પ્રશ્ન—બાળક સાચું મમળે તો સુખી થાય કે ખોટું મમળે તો ?

ઉત્તર:—સાચું સમજે તો જ મુખી થાય, ખોટું સમજે તો દુઃખી થાય.

પ્રશ્ન:—જો સાચી સમજણથી જ મુખ થાય છે તો પછી તે સાચી સમજણ પહેલેથી જ કરવાની હોય, કે પહેલાં ખોટું સમજ્યા પછી સાચું સમજવાનું હોય ?

ઉત્તર:—પહેલેથી જ સાચું સમજવાનું હોય. પહેલાં અસત્ સમજીને પછી સત્ સમજવું એમ ન હોય. 'માટે ખાળક કે વૃદ્ધ સર્વે જીવોને માટે સૌથી પહેલાં સાચી સમજણનો અભ્યાસ કરવો—એ જ મુખી થવાનો રસ્તો છે.

ત્યારથી અસતને અસત તરીકે જાણ્યું ત્યારથી જ અસત્ય અભિપ્રાય છોડી દેવો જોઈએ. પહેલાં ઝેર ખાઈને તેની પરીક્ષા કરીએ, તે શરીરમાં પ્રસરી જશે પછી તેના ઉપાય કરશું'—એમ ન હોય, પણ ઝેર છે એમ જાણ્યા પછી તે ખવાય જ નહિ. તેમ જીમી માન્યતા તો ઝેરથી પણ ખરાબ છે. પહેલાં જીમું સમજી લઈએ પછી સત્ય સમજશું—એમ કદી ન હોય. અસત્ સમજતાં સમજતાં સત્ની સમજણ થાય જ નહિ, પણ અસત્ તરફનું વલણ છોડે તો સત્ સમજાય. અસતને અસત્ જાણ્યું તે જ ક્ષણે અસત્ છોડીને સત્ સમજી લઈ, અસત્યને સર્વથા છોડી દે—એમ સત્નો જ આદર હોય. આ પ્રમાણે, જે સત્ય હોય તે પહેલે થી જ સમજવાનું હોય, અને તે નિયમ તો બધા આત્માઓ માટે સરખો જ હોય. માટે પહેલાં સત્-અસતનો વિવેક કરવો.

મુમુક્ષુ જીવોએ ખાસ ધ્યાન રાખવું કે સત્ જેણે અનુભવ્યું હોય એવા 'સત્' પુરુષ પાસેથી જ સત્નો ઉપદેશ મળી.

યકે, પણ જેણે 'સત' અનુભવ્યું નથી એવા અજ્ઞાનીઓ પાસેથી ઠીક પણ સતના ઉપદેશની પ્રાપ્તિ થાય નહિ માટે સત્સત્તાના વિવેકમા સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનો પણ વિવેક આવી જ જાય છે.

વીર સ ૨૪૭૧ માહ મુદ ૨

(૧૪૨)

જિજ્ઞાસુને પ્રેરણા

અનાદિ ઝાઝથી જીવ મિથ્યાદર્શન જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ પરિણમે છે, અને એ જ પરિણમનવડે નસારમા અનેક પ્રકારના હુખના નિમિત્ત કારણરૂપ કમો જાણાય છે, માટે એ મિથ્યા દર્શનાદિ લાવો જ હુખનું મૂળ છે, અન્ય કંઈ નથી અનાદિ ઝાઝથી હુ માન સ્વરૂપ જૂનીને પગના ઠટાંત્વની માન્યતામા રોકાણો, પણ હવે સત્સમાગમ પામીને હું મારું હિત ઠીક વડે આત્મા નું અને આત્માનું શુ છે—એ વિવેક ઠીક લઈ દુનિયાના પદાર્થોનું જે ધાવું હોય તે થાય, તેના કામમા મારું કાંઈ પ્રયોજન નથી, મારે તો મારા આત્મ કથ્યાણુનો ઉપાય ઠરવો છે—એવી રીતે હે લભ્ય જીવ ! તું તારા આત્મામા જિજ્ઞાસા ઠરે એ તું હુખથી મુક્ત થવા ઇચ્છે છે તો, જે રીતે શ્રીગુરુ સ્વ-પરનું સિદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવે છે તે રીતે જાળખીને, સમ્યગ્દર્શનાદિ વડે મિથ્યાદર્શનાદિક વિલાવોનો અભાવ ઠરવો —એ જ ઠાર્ય છે એ ઠાર્ય ઠરવાથી તારું પરમ ઠટ્યાણુ થશે

એથી અધ્યાય પુરો

મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક અધ્યાય પાચમો તથા છટો

(૧૪૩)

તત્ત્વસ્વરૂપ સમજાવતી ચૌભગી

૧ પર પદાર્થો ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ છે એમ માનવું
તે અજ્ઞાન

કોઈ પણ પર વસ્તુને ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ માને તે જીવ અજ્ઞાની
-મિથ્યાદષ્ટિ છે કેમકે આ જીવ બધાય પર પદાર્થોથી જુદો
છે, આ જીવને કોઈ પણ પર પદાર્થ ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ જ
નહિ જે જીવ પર પદાર્થોમા ઠીક-અઠીકપણ માનતો હોય તે
જીવ, જેને પોતે ઠીક માને તેનું અહણુ ઠરવા ઇચ્છે અને જેને
પોતે અઠીક માને તેનો ત્યાગ ઠરવા ઇચ્છે પરંતુ પર પદાર્થોની
ક્રિયા તો અત્રત છે, આત્મા તેનું અહણુ કે ત્યાગ કરી શકતો
નથી પર પદાર્થોની ક્રિયા પોતાને આધીન નથી છતાં તેમા
ઠીક-અઠીકપણાની ઠંપના કરવી અને તેના અહણુ-ત્યાગની
ભાવના કરવી તે મિથ્યાદષ્ટિપણુ છે કોઈ પણ પર પદાર્થો ઈષ્ટ
-અનિષ્ટ નથી છતાં તેમા ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણુ માનવું તે અનત
દુઃખનું કારણ છે, અને તેમા ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણુ માનવાનું પ્રયોજન
ચિદ્ર થતું નથી અર્થાત્ જીવ પોતાની તે માન્યતા પ્રમાણે
ઈષ્ટનું અહણુ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ ઠરી શકતો નથી, તેથી તે
માન્યતા મિથ્યા છે-ખોટી છે

વીર સં. ૨૪૭૨ : માહ સુદ ૮

(૧૪૪) ધર્મી જીવના ધર્મનો સંબંધ કોની સાથે છે ?
ને ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય શું ?

આયુધ્ય સાથે ધર્મનો સંબંધ નથી, પણ ધર્મ તો આત્મસ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રથી છે. ધર્મી જીવો આયુધ્યને લંબાવવાની કે ટકાવવાની ભાવના કરતા નથી પણ પોતાના સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવને અખંડપણે ટકાવી રાખવો તે જ ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય છે અને તેની જ પૂર્ણતાની ભાવના ધર્મોત્તમાઓ કરે છે. આયુધ્યને, શરીરને કે સ્ત્રી-પુત્રાદિને ટકાવી રાખવા તે ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય નથી, એ તો જઘા પર વસ્તુ છે, કોઈ પણ જીવ તેને ટકાવી શકતો જ નથી. પણ જે પુણ્ય પરિણામ થાય તેને ટકાવી રાખવા એ પણ ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય નથી. ધર્મી જીવો પુણ્યભાવને લંબાવવાની ભાવના કરતા નથી પણ સ્વભાવભાવની વૃદ્ધિની ભાવના કરે છે. અધર્મી જીવો વિકારને અને પરને લંબાવવા માંગે છે. ધર્મી જીવના ધર્મનો સંબંધ કોઈ પર દ્રવ્યો સાથે કે પુણ્ય સાથે નથી પણ પોતાના આત્મા સાથે જ ધર્મનો સંબંધ છે. જેની સાથે ધર્મનો સંબંધ છે તેને તો જાણે નહિ તો પછી જીવને ધર્મ માંથી થાય ?

પુણ્ય-પાપ અને તેનાં ફળ એ જઘાયની સાથે ધર્મનો સંબંધ નથી; તે જઘાયમાં ધર્મનો અભાવ છે અને તે જઘાયનો અભાવ છે. આત્માના સ્વભાવની શ્રદ્ધા-ચરણ જે ભાવ છે તેમાં, ધર્મનો સદ્ભાવ છે અને

આવી ગઈ) તે ઇષ્ટ અને વિકાર ભાવ તે અનિષ્ટ છે, આ માન્યતામા જે ઇષ્ટ છે તેનું ગ્રહણ અને જે અનિષ્ટ છે તેનો ત્યાગ પોતે કરી શકે છે—એ ગીતે એ માન્યતાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ શકે છે એ માન્યતા તો સાચી છે, પરંતુ ત્યા હજી ઠીકનું ગ્રહણ કરવાનો અને અડીકનો ત્યાગ કરવાનો વિકલ્પ વતે છે તેથી ત્યા રાગ-દ્વેષનો અશ વિદ્યમાન છે, એટલે ત્યા ચારિત્રનો દોષ છે પણ માન્યતાનો દોષ નથી આ સાધકદશા છે જીવ પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે અને પોતામા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય શું છે તે જાણે તો પોતાના દોષનો ત્યાગ કરી શકે આ માન્યતામા ઇષ્ટ-અનિષ્ટનું યથાર્થ જ્ઞાન તો થયું છે પણ હજી ઇષ્ટનું સર્વથા ગ્રહણ ને અનિષ્ટનો સર્વથા ત્યાગ થયો નથી

૪. ઇષ્ટ-અનિષ્ટના વિકલ્પ પણ છોડીને સ્વરૂપમા પૂર્ણ લીન થવું તે સાધ્યદશા

‘ મારો સ્વભાવ ઇષ્ટ અને વિકારી અવસ્થા અનિષ્ટ ’ એવા ભેદના વિકલ્પ પણ છોડીને, પરમ ઉપાદેય શાયકસ્વભાવમા સ્થિર થઈ જાય અને ત્યા જ લીનતા વડે રાગનો દાવ કરી વીતરાગતા અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે—ત્યા દૃષ્ટિ અને ચારિત્ર અને પૂર્ણ ॥ પહેલા (લીનબોધ પ્રમાણે) ઇષ્ટ-અનિષ્ટનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણ્યું હતું, તે સ્વરૂપે સાક્ષાત્ પરિણમન જ થઈ ગયું, તે ઉત્તમ ॥ તે દશામા ગ્રહણ કરવાયોગ્ય સર્વેનું ગ્રહણ અને ત્યાગ કરવાયોગ્ય સર્વેનો ત્યાગ થઈ ગયો છે

ઇષ્ટ અનિષ્ટનું અચોત્ ગ્રહણ ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજવા માટે ઉપર કહેલા ચાર ભાગ ખાત મનન કરવા જેવા છે.

વીર સં. ૨૪૭૧ : માઠ સુદ ૮

(૧૪૪) ધર્મી જીવના ધર્મનો સંબંધ કોની સાથે છે ?
ને ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય શું ?

આયુધ્ય સાથે ધર્મનો સંબંધ નથી, પણ ધર્મ તો આત્મસ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રથી છે. ધર્મી જીવો આયુધ્યને લંબાવવાની કે ટકાવવાની ભાવના કરતા નથી પણ પોતાના સમયગર્હનાહિ ભાવને અજાણપણે ટકાવી રાખવો તે જ ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય છે અને તેની જ પૂર્ણતાની ભાવના ધર્મોત્તમાઓ કરે છે. આયુધ્યને, શરીરને કે સ્ત્રી-પુત્રાદિને ટકાવી રાખવા તે ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય નથી, એ તો બધા પર વસ્તુ છે, કોઈ પણ જીવ તેને ટકાવી શકતો જ નથી. પણ જે પુણ્ય પરિણામ થાય તેને ટકાવી રાખવા એ પણ ધર્મી જીવનું કર્તવ્ય નથી. ધર્મી જીવો પુણ્યભાવને લંબાવવાની ભાવના કરતા નથી પણ સ્વભાવભાવની વૃદ્ધિની ભાવના કરે છે. અધર્મી જીવો વિકારને અને પરને લંબાવવા માંગે છે. ધર્મી જીવના ધર્મનો સંબંધ કોઈ પર દ્રવ્યો સાથે કે પુણ્ય સાથે નથી પણ પોતાના આત્મા સાથે જ ધર્મનો સંબંધ છે. જેની સાથે ધર્મનો સંબંધ છે તેને તો જાણે નહિ તો પછી જીવને ધર્મ ક્યાંથી થાય ?

પુણ્ય-પાપ અને તેનાં ફળ એ બધાયની સાથે ધર્મનો કોઈ સંબંધ નથી; તે બધાયમાં ધર્મનો અભાવ છે અને ધર્મમાં તે બધાયનો અભાવ છે. આત્માના સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ જે ભાવ છે તેમાં, ધર્મનો સદ્ભાવ છે અને

રૂપમાં સ્થિર થાય તો તે જીવની ધારણાનુસાર (-જ્ઞાન અનુસાર) જ બધું થાય...અર્થાત જ્યાં સુધી જીવને પરમાં કંઈ કરવાની ઇચ્છા છે ત્યાં સુધી, તેનું જ્ઞાન અપૂર્ણ છે. પણ જ્યારે જીવ ઇચ્છા તોડીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે ત્યારે, જેનું તેના જ્ઞાનમાં જણાય તેવું જ પદાર્થોનું પરિણમન થાય છે. આથી કહ્યું કે- જ્યાં સુધી ઇચ્છા ■ ત્યાંસુધી ધાર્યો પ્રમાણે (જ્ઞાન અનુસાર) કાર્ય થતાં જ નથી અને જ્યાં ઇચ્છા નથી ત્યાં ધાર્યો પ્રમાણે જ (જ્ઞાન પ્રમાણે જ) કાર્ય પદાર્થોની સ્વતંત્રતાથી સ્વયમેવ થાય છે. ઇચ્છા વાળા જીવને ધાર્યો પ્રમાણે કાર્ય થતું નથી તેથી ઇચ્છાવાળો જીવ આકુળબ્રાહ્મણ જ રહે છે, માટે ઇચ્છા તે જ દુઃખ છે. જ્યાં ઇચ્છા નથી ત્યાં જ્ઞાનમાં જાણ્યા પ્રમાણે જ પદાર્થો પરિણમે છે, ત્યાં આકુળતા રહેતી નથી, નિરાકુળ જ્ઞાતાપણું છે, આવું નિરાકુળતાપણું તે સુખ છે એટલે કે જ્ઞાન તે જ સુખ છે. જેટલે જેટલે અંશે સમ્યક્જ્ઞાન આત્મામાં એકાગ્ર થાય ■ તેટલે તેટલે અંશે નિરાકુળતા વધતી જાય છે.

(૧૪૭)

જ્ઞાનનો અકર્તાસ્વભાવ

જ્ઞાન પર પદાર્થોમાં શું કરે? તેનો સ્વભાવ તો જાણવાનો છે, પણ પરમાં કંઈ કરવાનો તેનો સ્વભાવ નથી, અને ખરેખર તો જ્ઞાન વખતે જે રાગ હોય છે તે રાગને કરવાનો પણ જ્ઞાનનો સ્વભાવ નથી. જેમ આંખ છે તે મેરુ પર્વતને બાણે ખરી, પરંતુ શું આંખ મેરુ પર્વતને ઉચો કરી શકે? તેમ જ્ઞાન તો બધા-યને જાણવાના સ્વભાવવાળું છે, તે બધાને બાણે ખરું, પરંતુ તેમાં કંઈ ફેરફાર કરે નહિ. ખરેખર તો જે જ્ઞાનસ્વભાવ છે તે રાગને કરતો નથી પણ બાણે જ છે. આ રીતે જ્ઞાન પરનું

કર્તા છે એમ સમજતા જ્ઞાન જ્ઞાનમાં લીન રહે છે, જ્ઞાન નપણે જ ધાય છે પણ વિકારપણે થતું નથી. આ રીતે જ્ઞાન ધર્મ છે અને જ્ઞાન જ સસારના નાશનો ઉપાય છે.

(૪૮) જ્ઞાન સામ્રાજ્ય

સહજ જ્ઞાન તે જ ત્રણ લોકનું સામ્રાજ્ય છે એમ યમસાર શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. લોકમાં જે રાજા હોય તે પોતાના જને માત્ર જાણે જ છે, પણ અજ્ઞાનવડે ઇચ્છા કરીને તે ખી ધાય છે અને તેના જ્ઞાન પ્રમાણે તો પદાર્થો પરિણમતા થી, જેની આજ્ઞા પ્રમાણે ન ધાય અને જેમાં દુઃખ હોય તે તે સામ્રાજ્ય કેમ કહેવાય ? સામ્રાજ્ય તો કેવળીભગ- ન પાસે છે, કેમકે તેઓશ્રીના કેવળજ્ઞાનની આજ્ઞામાં જ ધ્યા પદાર્થો પરિણમે છે, કેવળજ્ઞાનની મર્યાદાને ઉત્તરધીને માત્ર પણ થતું નથી અને ભગવાન ઇચ્છારહિત હોવાથી પૂર્ણ અનાદ્ય સુખને જ અનુભવે છે, આથી કેવળજ્ઞાન એ સાચું જગતનું સામ્રાજ્ય છે.

(૪૯) સર્વ શાસ્ત્રનું પ્રયોજન

મર્વ શાસ્ત્રનું પ્રયોજન એ જ છે કે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મ- ય આત્માને ઓળખીને તેમાં લીન થા. શાસ્ત્રનું એક જ કૈય મત્યુરૂપ પાસેથી સાબળીને બે એટલું સમજી જાય તેનું પ્રયોજન સિદ્ધ છે, અને લાખો-વરોડો શાસ્ત્રો ઓળખીને પણ એ જ સમજવાતું છે. બે એ ન સમજે તો તે જે શાસ્ત્રના એક શબ્દને પણ યથાર્થપણે જાણ્યો નથી

વીર સ રાજા માહ સુદ ૧૪

જેથી આકુળતા ટળીને અનાકુળતા ધાય-એવો આત્મસ્વ- રૂપ જ મૂળ પ્રયોજનમૂલ છે. સતત શ્રવણ કરે, શાસ્ત્રો લખે,

નંતરવો બાણે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા-ભક્તિ ઠરે-ઇત્યાદિ બધુય ખરાબર કરવા છતાં જો પોતાના નિરાકુળ અત્મસ્વભાવ તરફ ન વળ્યો અને તેને જો ન અનુભવ્યો તો જીવનું એ બધુય કરવું નિષ્ફળ છે, તેનાથી જીવના પ્રયોજનની સિદ્ધિ નથી અને જે જીવને શાસ્ત્ર વાચતા પણ ન આવડતા હોય, નવ તરવોના નામ ન આવડતાં હોય છતાં જો સત્ પુરુષ પાસેથી શ્રવણ કરીને ચેતન્ય સ્વરૂપ આત્માને અનુભવી લીધો છે તો તેને સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ છે.

(૧૫૦) કલ્યાણનો ઉપાય કપાયની મંદતા નથી પણ
અકપાય સ્વરૂપની ઓળખાણ છે

સર્વથા કપાયરહિત અકપાય સ્વભાવને સમજીને કપાયનો અભાવ કરવો તે પ્રયોજન છે, પરંતુ અકપાય સ્વભાવને સમજ્યા વગર પરના લક્ષે કપાય મદ પાડે તે પ્રયોજનરૂપ નથી. 'કપાયનો અભાવ ક્યારે થાય?' - 'હું જ્ઞાન સ્વરૂપ છું', મારા સ્વરૂપમાં કપાય નથી-એમ અકપાયસ્વરૂપની પ્રતીતિના જોરે જ કપાયનો અભાવ થઈ શકે છે અકપાય ચેતન્યસ્વરૂપની પ્રતીતિનું જોર મગટયા વગર પર લક્ષે કપાયની મદતા માત્ર કરી શકે પણ કપાયનો અભાવ તો ન જ થાય. પરંતુ જો કપાયની મંદતા થાય તેનાથી આત્માના કલ્યાણની સિદ્ધિ નથી, અને એ કપાયની મદતા સદાય ટકી રહેવાની પણ નથી. અપ્રકાળે એ કરીને તીવ્ર કપાય થઈ જશે અને આત્માના લક્ષે જે કપાય ટળ્યો તે સદાને માટે ટળી જાય છે અને રહેલો ઉપાય પણ કંમે કંમે ટળીને અકપાયી વીતરાગદશા પ્રગટે છે. એટલે સૌથી

પહેલાં આત્માના અકાયા ચૈતન્યસ્વરૂપની ઓળખાણ કરવી તે જ કસ્યાણનો ઉપાય છે.

(૧૫૧)

યુક્તિ

જે યુક્તિ આત્મસ્વભાવને સિદ્ધ કરે તે જ યુક્તિ છે. પહેલાં વસ્તુ છે એમ નક્કી કરવા માંગે તો તેને યુક્તિવડે સિદ્ધ કરી શકે. જે સ્વભાવ હોય તેને સિદ્ધ કરવો તે યુક્તિ છે; પણ સ્વભાવને જ જે સમજવા ન માંગે તેને યુક્તિ યથાર્થ ખેસે જ નહિ.

(૧૫૨)

આદરણીય શું ?

પ્રશ્ન:-નવ તરવોમાંથી કયા કયા તરવો આદરણીય છે ?
ઉત્તર:-જ્ઞાનમાં તે સર્વે તરવો બાણુવા યોગ્ય છે; સદ્બ્રુત વ્યંહારનયથી સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ અને જીવ આદરણીય છે, પરંતુ શુદ્ધનિશ્ચયથી તો નવતરવના ભેદનો વિચાર છોડીને એકજુ શુદ્ધ જીવતત્ત્વ જ આદરણીય છે. સમ્યક્ શ્રદ્ધા મોક્ષ પેાંય જેટલો જ આત્માને સ્વીકારતી નથી પરંતુ ચૈતન્ય જ્ઞાયકસ્વરૂપે એકરૂપ સ્વીકારે છે, તેથી શ્રદ્ધામાં તો નવે તરવોના વિકલ્પ છોડીને એકરૂપ જ્ઞાયક આત્માનો અનુભવ જ આદરણીય છે. નવતરવના વિકલ્પવડે આત્માને માનવો તે પણ સમ્યક્ત્વ નથી. નવતરવોનું જ્ઞાન તે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ છે, અને તે નવતરવનું લક્ષ (વિચાર) છોડીને એકરૂપ આત્માને પ્રતીતમાં લેવો તે સાચું સમ્યક્દર્શન છે. નવતરવનો વિચાર કરતાં ભેદને લીધે રાગ-ઉત્પન્ન થાય છે તથા રાગની એકત્વબુદ્ધિ ટળતી નથી માટે શ્રદ્ધામાં તો નવે તરવો આદરણીય નથી, પણ નવ

તરવના લોકથી પાર એકલો રાયક અલોક આત્મા એ જ આદ-
રણીય છે, કેમ કે અલોકના લક્ષે રાગ સાથેની એકતાબુદ્ધિરૂપ
મિથ્યાત્વ ટળે છે અને રાગ ટળીને વીતરાગતા થાય છે.

(૧૫૩) વિશેષતરવોનું જ્ઞાન પ્રયોજનભૂત છે કે નહિ ?

પ્રશ્ન:-જૈનદર્શનમાં જે આસવ-ળાંધ-મોક્ષ વગેરે તેમજ
સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-આદિત્ર વગેરે વિશેષ તરવો કહ્યાં છે, તે
પ્રયોજનભૂત છે કે અપ્રયોજનભૂત છે ?

ઉત્તર:-જૈનદર્શનમાં કહેલા વિશેષ તરવો બાહ્યવા તે
પ્રયોજનભૂત છે, કેમકે તે વિશેષતરવો વસ્તુના સામાન્ય-
સ્વરૂપને અવલંબીને જ કહેવામાં આવ્યાં છે. સામાન્યને
સર્વથા છોડીને એકલા વિશેષનું નિરૂપણ નથી. વિશેષતરવોનું
જ્ઞાન કરીને, જે સામાન્ય સ્વભાવ તરફ ઢળીને તેની પ્રતીત.
કરે તો તે જીવને વિશેષતરવોનું જ્ઞાન પ્રયોજનભૂત કહેવાય છે,
પરંતુ જો તે વિશેષતરવોને બાહ્યવામાં જ રોકાય પણ સામાન્ય
સ્વભાવને પ્રતીતમાં ન જાય તો તે જીવને વિશેષતરવોનું જ્ઞાન
પ્રયોજનભૂત નથી. પરંતુ કોઈ જીવ વિશેષતરવોને સર્વથા બાંહે
જ નહિ તો તે જીવને પ્રયોજન સિદ્ધ થાય જ નહિ.

(૧૫૪) આત્માને શું ખપે ને શું ન ખપે-એની ક્રોને,
ખખર પડે ?

પણા વ્યવહારના આગ્રહી જીવો, હજી પોતે આત્મસ્વભાવની
ઓળખાણ કર્યાં પહેલાં તો, મારે જૈનના હાથનું જ ખપે અને;
અજૈનના હાથનું ન ખપે-એમ કહે છે; પરંતુ લાઈ હજી તું
પોતે જુ આત્માની ઓળખાણ વગર અજૈન છો. પહેલાં સમ્ય-

અર્થાત્ વડે તું તો સાચો જીતી થા; પછી તને વાસ્તવિકપણે
ખબર પડશે કે તારા આત્માને શું ખપે અને શું ન ખપે ?
સાનીનો અભિગ્રાહ તો એવો છે કે મારે મારે વીતરાગી
સ્વભાવ અને વીતરાગતા જ ખપે, રાગનો અંશ પણ ન ખપે.
એવા ભાવપૂર્વક તેઓને પોતાની ભૂમિકા-મુજબ રાગનો અને
તેનાં નિમિત્તોનો ત્યાગ હોય છે. અસાનીને રાગદહિત સ્વભાવતું
તો ભાવ નથી અને રાગને આહરણીય માને છે, એની મિથ્યા
માન્યતામાં એને અનંતો રાગ ખપે છે અને એના નિમિત્તરૂપ
અનંત પદાર્થો ખપે છે,—એનો તો તે ત્યાગ કરતો નથી અને
બહારમાં આ વસ્તુ ન ખપે અને આ વસ્તુ ખપે—એમ કરવામાં
જ રોકાઈ પડે છે. પરિણામમાં તો મંદ કપાયતું પણ ઠેકાણું
ભાગ્યે જ હોય છે. એવો માર્ગ જીનદર્શનનો નથી. હજી હું
ઠેકાણું અને પર ઠેકાણું એ જ સમજ્યા વગર મારે શું ખપે અને
શું ન ખપે એની અસાનીને શું ખબર પડે ?

(૧૫૫) સ્વાશ્રયે મુક્તિ, પરાશ્રયે બંધન

આત્મ સ્વભાવ પોતે પોતાથી જ પુરો છે, તેને કોઈ પણ
પર વસ્તુનો ઈચ્છિત આશ્રય નથી. કોઈ પણ પરદ્રવ્યને અનુ-
સરીને યતો ગમે તે ભાવ હોય તે બંધન જ છે. અને સ્વદ્રવ્યને
અનુસરીને યતો ભાવ તે મુક્તિનું કારણ છે. સિદ્ધાંત એવો છે
કે સ્વદ્રવ્યાશ્રિત મુક્તિ અને પરદ્રવ્યાશ્રિત બંધન. પહેલાં, હું
સ્વભાવથી પરિપૂર્ણ છું પર પદાર્થનો કે વિકલ્પનો અંશ પણ
મને આશ્રયમૂલ નથી—એવો સ્વાશ્રયપણાનો વિશ્વાસ કરતાં
મિથ્યાત્વભાવથી મુક્તિ યદ્યપે સમ્યક્દર્શન પ્રગટે છે. એવી સ્વાશ્ર-
યપણાની પ્રતીત ક્યાં પછી પણ અસ્થિરતાને લીધે ગેટલોં ભાવ

પરદ્રવ્યના લક્ષે થાય તે પણ ગંધનું જ કારણ છે. સ્વાશ્રયસ્વ-
ભાવની શ્રદ્ધા પછી તેના જ આશ્રયે સ્થિરતા કરવી તે, જ
મુક્તિનું કારણ છે. ‘મારે પરાશ્રયની જરૂર છે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર
વગેરેના આશ્રયથી મને લાભ થાય’ — એવી માન્યતા-પૂર્વકનો
પરાશ્રયે થતો ભાવ તે મિથ્યાત્વ છે. અને મારા આત્માને કોઈ
પરના આશ્રયે લાભ નથી એવી શ્રદ્ધા હોવા છતાં પરના અવ-
લંબને જે રાગાદિ ભાવ થાય તે પણ ગંધન છે, આરિત્રને
રોકનાર છે. જ્ઞાનીઓને પણ અસ્થિરતાની ભૂમિકામાં પરાશ્રિત-
ભાવ થાય ખરો, પરંતુ જ્ઞાનીઓને શ્રદ્ધા છે કે આ ભાવ
મને લાભનું કારણ નથી; એ ભાવ મારો સ્વભાવ નથી, મારો
સ્વભાવ તો એનાથી રહિત છે;—આવા ભેદજ્ઞાનના જોરે સ્વાશ્ર-
યમાં ટકીને તે પરાશ્રિતભાવનો અભાવ કરે છે.

વીર સં. ૨૪૭૧ માં ૫૬ ૧

(૧૫૬)

અનાર્યતા—મૂઢતા

જિનેન્દ્રદેવના શાસનમાં માંસને તો અસ્પર્શ્ય ગણ્યું છે,
અને આમડાને સ્પર્શ્ય કયો હોય તો તેના હાથે મુનિ આહાર
ન કરે,—એવો તો તેનો નિયેષ છે. માંસને તો અડવામાં પણ પાપ
છે. તો પછી મરેલાં કોરનાં આમડાં ચીરવા અને તેમાં સેવા
મનાવવી એ તો સીધું અનાર્યતાનું લક્ષણ છે. આમડાં ચીરવા-
અને માંસ ચૂંથવા તે આર્યનાં કામ ન હોય. આર્ય માણસ
એવાં હલકાં અને પાપરૂપ કાર્ય ન કરે. આમડાં ચીરવા અને
તેમાં દેશસેવા મનાવવી અથવા તો ધર્મ મનાવવો એ મૂઢતા
જ છે, તેમાં બુદ્ધિનો જરાપણ વિવેક નથી; તેને ધર્મ તો છે
હિ. પરંતુ લૌકિક અવસ્થાનો પણ વિવેક કરતાં નથી.

આવડતો. આત્માનો મહા પવિત્ર સ્વભાવ-કે જેમાં પરવસ્તુ
તો તથી અને રાગાદિ પશુ નહી-તેને મૂવીને મહા હિંસાના
કારણરૂપ એવા માંસ ચામડાના ચૂથણામાં સ્વાશ્રયપાત્રું માનીને
તેમાં ધર્મ મનાવ્યો અગર તો દેશસેવા મનાવી તે પોતાના
આત્માનો મહાન અનાદર છે, અને તેવા જીવોને ધર્મી તરીકે
માનીને પૂજવા તે પશુ અધર્મનું અને પ.પનું જ પોપણ છે.

એવી જ રીતે, સીધી રીતે ત્રસહિંસાના ભાવ કરવા જેવા
માનવા ત્રમહિંસાના ભાવને ઠર્તાવ્ય મનાવવું તે પશુ મહાન
મૂડતા છે, તેમાં તીવ્ર હિંસાતુ મહાન પાપ છે.

વીર સં. ૨૮૭ માહ વદ ૨

(૧૫૭)

પર્યાયનું કારણ કોણુ ?

આત્મા વસ્તુ છે, વસ્તુમાં ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા થાય છે.
આત્માની અવસ્થા તો દરેક સમયે થયા જ કરે છે. પશુ તે
અવસ્થા કેવી થાય ? અવસ્થાની રચના કરનાર વીર્ય (-પુરુષાર્થ)
છે, વીર્યને માર્ગ દર્શાવનાર જ્ઞાન છે, જ્ઞાનનું પરિણમન દ્વિ
(થંદા) ને અનુસરીને થાય છે, અને દ્વિનો આધાર (-વિપય)
આપુ દ્રવ્ય (-વસ્તુ) છે. આ પ્રમાણે એક ગુણને બીજાનું કારણ
કહેવું તે વ્યવહારથી છે પરમાર્થની જોઈએ તો દરેક ગુણ
સ્વત્ર છે અને દરેક ગુણની અનત પર્યાયો પશુ સ્વત્ર છે,
દરેક સમયની તે તે પર્યાય પોતે પોતાની રચના કરે છે. તે
તે સમયની પર્યાય પોતે સ્વય સ્વાશ્રયમાં ઢળે તો શુદ્ધ થાય
છે, પરાશ્રયમાં ઢળે તો અશુદ્ધ થાય છે, એ રીતે પોતે જ
કારણ-કાર્ય છે-એટલે કે, પરમાર્થે કારણ-કાર્યપણું છે જ નહિ.

દ્રવ્ય-ગુણ ને પર્યાય બધું અકારણીય છે. એક જ પદાર્થમાં એક પાડીને કારણ કાર્યપણું ઠહેલું તે વ્યવહાર છે; અભેદપણાની અપેક્ષાએ એક વસ્તુમાં દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાય જુદા નથી પણ એક વસ્તુ જ છે, તેથી અભેદ વિવક્ષામાં કારણ-કાર્યપણું જ નથી.

હવે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદની વિવક્ષાથી ભેતાં, પર્યાય તે દ્રવ્યનું જ પરિણમન છે અને દ્રવ્યના જ આધારે પર્યાય થાય છે તેથી દ્રવ્યને કારણ અને પર્યાયને કાર્ય ઠહેલું તે વ્યવહાર છે નિશ્ચયથી તો પર્યાય પોતે જ કારણ અને પોતે જ કાર્ય છે પૂર્વ પર્યાયનો વ્યવ તે વર્તમાન પર્યાયનું કારણ છે એમ ઠહેલું તે પણ વ્યવહાર છે પરમશુદ્ધનયના વિષયમાં કારણ-કાર્યના અથવા તો દ્રવ્ય-પર્યાયના ભેદનો વિચાર પણ નથી, પણ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયથી અભેદ એકાકાર દ્રવ્ય જ છે, પર્યાય પોતે દ્રવ્યના આશ્રયે એકાકાર પરિણમી ગઈ છે.

તીર મ. ૨૪૭ માહ વદ ૩

(૧૫૮) શરીરથી જુદા ચૈતન્યસ્વરૂપને ઓળખીને તેનું જ શરણ કર

આ શરીર તો જડ પરમાણુઓનો પિડલો છે, તે પરમાણુઓ આત્મથી જુદા છે, સ્વતંત્રપણે પરિણમે છે. એક ક્ષણમાં અન્યરૂપે પરિણમી જશે આત્મા બાણનાર-સ્વરૂપ છે—ચૈતનાવાળો છે, ચૈતનભગવાન આત્માને જડ શરીરનો આધાર નથી, પણ પોતાના ચૈતન્યપણાનો જ આધાર છે. ચૈતન્ય ને રાગનો આધાર પણ નથી. હે જીવ, તને તારું ચૈતન્ય જ એક શરણ છે શરીર કે રાગ કેઈ તારું શરણ નથી,

માટે શરીરથી અને રાગથી જુદા એવા તારા ચૈતન્ય સ્વરૂપને જોગખીને તેનું શરણ કરી લે.

જેની સાથે સ્વપ્નેય સંબંધ નથી એવા આ જડ મડદાં સાથે સંબંધ માનીને અનાદિથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે, હે જીવ! હવે તે માન્યતા છોડ, છોડ ! હું તો ચૈતન્ય છું, આ શરીર સાથે મારે કાંઈ સંબંધ નથી, પૂર્વે પણ તેની સાથે કાંઈ સંબંધ ન હતો અને ભવિષ્યમાં પણ તેની સાથે કાંઈ સંબંધ થવાનો નથી. ચૈતન્ય ને જડ ત્રણે કાળે જુદા જ છે. પરના આશ્રયથી જ દુઃખી થયો છું માટે હવે સ્વાધીન ચૈતન્યને જોગખીને હું મારું હિત સાધી લઉં. ભલે જગત આખાનું ગમે તે થાવ, તેની સાથે મારે સંબંધ નથી, હું જગતનો સાક્ષીભૂત, જગતથી ભિન્ન, મારામાં અચળ એકરૂપ શાશ્વત સાતા છું. ખરેખર જગતને અને મારે કાંઈ સંબંધ નથી, હું જાતા મારો જ છું.

(૧૫૬) શરીર અને ચેતનાનું જુદાપાણું

આત્માની ચેતના અખંડ છે, અસખ્ય પ્રદેશી ચેતનાના કઢી કટકા થતા નથી. શરીરના જે કટકા થાય ત્યાં પણ ચેતનાના જે કટકા થતા નથી, કેમકે જ્ઞાન તો એવું ને એવું રહે છે. શરીરની એક આંગળી કપાય ત્યાં કાંઈ જ્ઞાનમાંથી યોડાક ભાગ કપાઈ જતો નથી. કેમકે ચેતના તો અખંડ એક અરૂપી છે અને શરીર તો સંયોગ જડ રૂપી પદાર્થ છે; અને તદ્વન ભિન્ન છે. શરીરના લાખ કટકા થાય છતાં ચેતના તો અખંડ જ છે. ચેતના અને શરીર કઢી પણ એક થયાં જ નથી.

શરીર કપાતા જે જીવોને દુઃખ થાય છે તેઓને શરીર કપાયું તે દુઃખનું કારણ નથી પણ શરીર સાથેની એકત્વબુદ્ધિ

જ અજ્ઞાનીને હું ખતુ મારણ છે, અને સાધક જીવોને જો
અલ્પ હું ખ ધાય તો તેમને પોતાના પુરુષાર્થની નગજ ધી
જે રાગ છે તેને કારણે હું ખ છે જો શરીર કપાય તે હું ખ
કારણ હોય તો આત્માના સ્વતંત્ર પરિણામ ને વખતે શુ રહ્યા
શરીર કપાતુ હોય છતાં તે જ વખતે વીતર ગી નતોને હું ખ
વતુ નથી પણ સ્વરૂપમ કરીને ડેનગનાન પામી જાય છે
માટે શરીર અને આત્મા સદાય જુદા જ છે

(૧૬૦) દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનું અનાદિપણ છે, તેનો કોઈ
કર્તા નથી

જે અનાદિ વસ્તુ હોય તેના ગુણ પર્યાય પણ અનાદિ જ
હોય, કેમ કે વસ્તુ હોય અને તેની પર્યાય ન હોય એમ બંને
જ નહિ સિદ્ધિદશા, અર્ગ, નરક, કર્મ વગેરે બધું અનાદિથી
જ છે વસ્તુ અનાદિ છે અને વસ્તુની પર્યાય પણ અનાદિ છે,
તેથી આ જગતનો કોઈ ઈશ્વર કર્તા છે એ વાત મિથ્યા છે,
જે અનાદિથી સ્વયંસિદ્ધ છે જ, તેને બનાવવતુ હોય જ નહિ

જો ઈશ્વર કર્તા હોય તો તેણે શુ નવું બનાવ્યું ? શુ
વસ્તુ નવી બનાવી ? કે ગુણ પર્યાય નવા બનાવ્યા ? પ્રથમ
તો જે વસ્તુ ન હોય તે વસ્તુ નવી બની જ શકે નહિ વસ્તુને
એમાંથી નવી બનાવે ? અને વસ્તુ હોય તે પોતાના ગુણ
પર્યાય સહિત જ હોય, તેથી વસ્તુના ગુણ પર્યાયનો પણ કોઈ
કર્તા નથી જેમ વસ્તુ અનાદિ છે તેમ તેની પર્યાયો પણ
અનાદિથી થયા જ કરે છે કોઈ પૂછે કે આ જગતની પહેલ
વહેલી કઈ અવસ્થા હતી ? તેનો ઉત્તર એ છે કે—બધા અનાદિ

પણ છે ત્યાં જોવા તકને સ્થાન જ નથી. વસ્તુની પહેલી અવસ્થા કઈ ? તેનું સમાધાન એ છે કે જેમ વસ્તુ અનાદિ છે તેમ તેની અવસ્થા પણ અનાદિથી જ છે, તેમાં 'આ પહેલી અવસ્થા' એમ કહો. તો તે અવસ્થા પહેલાં વસ્તુ જ ન હતી એમ ધાય છે. વસ્તુનું અનાદિપણું કહેવું અને તેની પહેલી અવસ્થા કહેવી-એ બંનેને પરસ્પર વિરોધ છે. પહેલી અવસ્થા કહો તો વસ્તુની જ આદિ થઈ જાય, માટે વસ્તુ અને અવસ્થા બંને અનાદિથી જ છે, જોવો જ સ્વભાવ છે, તેમાં તકને સ્થાન નથી સ્વભાવ વિષે પણ જે પ્રશ્ન અને કુતર્ક કરે છે તે છવ વસ્તુસ્વભાવને સમજી શકશે નહિ, કેમકે તેને સ્વભાવ બેસતો નથી પણ કુતર્ક બેસે છે.

(૧૬૧)

જ્ઞાનસ્વભાવ અને જ્ઞેયસ્વભાવ

જગત અને જગતના અનંત પદાર્થોની અનેક પ્રકારની અવસ્થાઓ અનાદિ છે. " આ આમ કેમ " એવી શકાનો વિકલ્પ ન કર. શકા કરવાનો કે રાજ દેવ કરવાનો છવનો સ્વભાવ નથી. જગતની સર્વ વસ્તુઓનાં જ્ઞેયસ્વભાવ છે અર્થાત્ તે બધી વસ્તુ જ્ઞાનમાં જણાય એવો તેનો સ્વભાવ છે અને છવનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે તેથી તે બધાને જાણે છે. એ રીતે તારા જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીતિવડે વસ્તુઓના જ્ઞેયસ્વભાવને જેમ છે તેમ જાણી લે. પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીતિ તે જ સમ્યક્દર્શન છે. જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીતિ કરવા માટે જ્ઞેય પદાર્થોસ બધી આશ્ચર્ય બુદ્ધિ જા.

(૧૬૨)

જ્ઞાનનું સ્વતંત્રપણું

પરાધીન થયેલું જ્ઞાન પ્રજ્ઞ પોતે સ્વયં પરાધીન થયું છે.

કોઈ બીજાએ તેને પરાધીન કર્યું નથી તેથી તે સ્વતંત્રપણે
 પરાધીન થઈ શકે છે જ્ઞાન તો આત્માનું નિઃસ્વરૂપ છે અને
 કોષાદિ થાય તે વિભાવ છે રાગ દ્વેષ કોષાદિને લીધે જ્ઞાનની
 પ્રવૃત્તિ પરાધીન થઈ રહી છે જ્ઞાન પોતે ગંગાદિમા અટકાય
 છે તેથી જ્ઞાનની શક્તિ હીન થઈ ગઈ છે, તે જ્ઞાનનો જ અપ-
 નાથ છે જો જ્ઞાન પોતે રાગમા ન અટકતા સ્વ સ્વભાવમા
 લીન થાય તો તેની શક્તિનો પૂર્ણ વિકાસ થાય છે જ્ઞાનનો
 વિકાસ કોઈ રાગાદિ બાવથી વતો નથી પણ જ્ઞાનસ્વભાવના
 જ અવલંબનથી થાય છે

(૧૬૩) જૈનદર્શનનો માર—લેહજ્ઞાન ને વીતરાગતા

જૈનધર્મ વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે સતને
 સત્ તરીકે ધ્યાપે છે અને અસતને અસત્ તરીકે ધ્યાપે છે,
 પરંતુ ણધાને સમાન કહેતો નથી વીતરાગતારૂપ ભાવને બહો-
 લીને તેનું સ્થાપન કરે છે અને રાગ-દ્વેષ અજ્ઞાન ભાવોને બૂરા
 કહીને તેનો નિષેધ કરે છે અર્થાત્ તેને છોડવાનું પ્રરૂપણ કરે
 છે પરંતુ એ કોઈ વ્યક્તિને બહી-ભૂરી કહેતો નથી, શુદ્ધને
 બના કહે છે અને અવશુદ્ધને બૂરા કહે છે શુદ્ધને બહો તથા
 અવશુદ્ધને બૂરા બાણવા તે તો યથાર્થ જ્ઞાન છે, તેમા કોઈ
 રાગદ્વેષ નથી જૈનોમા શુદ્ધની અપેક્ષાએ પૂર્ણ સંતીકારવામા
 આવી છે જૈનદર્શનનું મૂળ લેહવિજ્ઞાન છે, તે માટે પ્રથમ
 શુદ્ધને શુદ્ધ તરીકે અને અવશુદ્ધને અવશુદ્ધ તરીકે બાણવા
 ભેદએ જયા શુદ્ધને અને અવશુદ્ધને બરાબર ન ઓળખે ત્યા
 સુધી લેહજ્ઞાન થાય નહિ શુદ્ધ પ્રગટે નહિ ને અવશુદ્ધ રહે
 નહિ સમ્યક્ નકારે પૂર્ણતાના લક્ષે સદ્-આત્મ હરીને કમેકમે

રાગદ્રેષ ટાળીને વીતરાગતા પ્રગટ કરવી એ જ જૈનધર્મનું પ્રયોજન છે. અજ્ઞાન કે રાગ-દ્રેષનો અંશ પણ થાય તે જૈનધર્મનું પ્રયોજન નથી. જેટલો રાગાદિભાવ સમ્યક્ પ્રકારે ટળ્યો તેટલો લાભ અને જેટલો રહ્યો તેનો નિષેધ-એવી સાધક-દશા છે.

જૈનમતમાં અન્ય મિથ્યા મતોનું ખંડન કરવામાં આવે છે ત્યાં વાદવિવાદનું પ્રયોજન નથી. પરંતુ સત્ નિર્ણયનું જ પ્રયોજન છે. પોતાના જ્ઞાનને પ્રમાણિક અને સ્પષ્ટ બનાવવા માટે તેમજ સત્તી દૃઢતા માટે તે જાણવું યોગ્ય છે; રાગ-દ્રેષની વૃદ્ધિ કરવા માટે તે નથી.

જૈનધર્મ તો વીતરાગભાવ સ્વરૂપ છે. પહેલાં સમ્યક્દર્શન-રૂપી જૈનધર્મ પ્રગટતાં શ્રદ્ધામાં વીતરાગભાવ પ્રગટે છે અને પછી સમ્યક્ચારિત્ર રૂપ જૈનધર્મ પ્રગટતાં રાગ ટળીને સાક્ષાત્ વીતરાગ-ભાવ પ્રગટે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી શ્રદ્ધામાં વીતરાગતા ન પ્રગટે અને રાગના એક દષ્ટીયાને પણ સારો માને ત્યાં સુધી જીવને જૈનધર્મનો અંશ પણ પ્રગટે નહિ. જૈનદર્શન, પહેલાં તો શ્રદ્ધામાં વીતરાગભાવ કરાવે છે અને પછી ચારિત્રમાં વીતરાગ-ભાવ કરાવે છે; પહેલેથી છેલ્લે સુધી જે રાગ થાય તેને તે છોડાવે છે. આ રીતે વીતરાગભાવ એ જ જૈનદર્શનનું પ્રયોજન છે અથવા તો વીતરાગભાવ પોતે જ જૈનધર્મ છે-રાગ તે જૈનધર્મ નથી.

— અધ્યાય છઠો સંપૂર્ણ —

—: સૂચિ પત્ર :—

શ્રી સમયસાર-પ્રવચનો ભાગ ૧-૩૪ હરેકના	૩-૦-
શ્રી સમયસાર-પ્રવચનો ભાગ-૨ એ	૧-૮-
શ્રી આત્મસિદ્ધિ-પ્રવચનો [આવૃત્તિ ત્રીજી]	૩-૮-
શ્રી અપૂર્વ અવસર-પ્રવચનો	૦-૮-
શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક	૩-૦-
શ્રી જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રવેશિકા	૦-૮-
શ્રી સત્તાસ્વરૂપ અને અનુભવપ્રકાશ	૧-૦-
શ્રી છહં-ઠાળા [શુજરાતી]	૦-૧૪-
શ્રી દ્રવ્યસંચહ [શુજરાતી]	૦-૭-
શ્રી ધર્મની ક્રિયા	૧-૮-
શ્રી સર્વ સામાન્ય પ્રતિક્રમણ [આવૃત્તિ ત્રીજી]	૦-૮-
શ્રી જીનેન્દ્રસ્તવનમંજરી	૨-૦-
શ્રી જીનેન્દ્રસ્તવનાવહી [આવૃત્તિ ત્રીજી]	૦-૧-
શ્રી સમયસરણ સ્તુતિ [આવૃત્તિ ત્રીજી]	૦-૫-
શ્રી નિયમસાર પ્રવચનો	૧-૮-
સમ્યગ્જ્ઞાન લીપિકા	૧-૦-
સમયસાર પદ્યાનુવાદ	૦-૪-
મુકિતનોમાર્ગ (સત્તાસ્વરૂપ-પ્રવચનો)	૦-૬-
મુકિતકા માર્ગ (હિંદી)	
મૂલ મેં ભૂલ (હિંદી)	
આત્મસિદ્ધિ (ગાથા)	

શ્રી જૈન સ્વાક્યા

સોનગઢ-

બી.

